

**ERGENLERDE SİBER ZORBALIĞIN
İNSANİ DEĞERLER AÇISINDAN
İNCELENMESİ
(KOCAELİ ÖRNEKLEMİ)**

Gaye KURT KABAN

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mücahit GÜLTEKİN

Haziran, 2019

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERGENLERDE SİBER ZORBALIĞIN İNSANİ
DEĞERLER AÇISINDAN İNCELENMESİ
(KOCAELİ ÖRNEKLEMİ)

Hazırlayan
Gaye KURT KABAN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi. Mücahit GÜLTEKİN

AFYONKARAHİSAR 2019

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Ergenlerde Siber Zorbalığın İnsani Değerler Açısından İncelenmesi: Kocaeli Örnekleme” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı olacak bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yardım alınan eserlerin Kaynak kısmında gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıfta bulunarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

14.06.2019

Gaye KURT KABAN

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Mücahit GÜLTEKİN

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Coşkun ARSLAN

: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT

İmza

Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Gaye KURT' un **“Ergenlerde Siber Zorbalığın İnsani Değerler açısından İncelenmesi (Kocaeli Örneklemi)”** başlıklı tezi, 13.06.2019 günü saat 11:00’de Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

ÖZET

ERGENLERDE SİBER ZORBALIĞIN İNSANİ DEĞERLER AÇISINDAN İNCELENMESİ (KOCAELİ ÖRNEKLEMİ)

Gaye KURT KABAN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Haziran 2019

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mücahit GÜLTEKİN

Bu araştırmanın amacı ergenlerde siber zorbalığın insani değerler açısından incelemektir. Araştırmada genel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Kocaeli İzmit ilçesinde 4 farklı okul türünde öğrenim görmekte olan 160 öğrenci oluşturmaktadır. Veri toplama araçları olarak; “Kişisel Bilgi Formu”, “Siber Zorbalık Ölçeği”, ve “İnsani Değerler Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, insani değerler ve siber zorbalık arasında negatif yönde yüksek düzeyde bir ilişki olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin siber zorbalık puanları ile cinsiyet, evde internet olup olmaması, günlük internet kullanım süresi değişkenleri arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Öğrencilerin aldıkları İnsani değerler puanı ile cinsiyet, evde internet olup olmaması ve günlük internet kullanım süresi değişkenleri arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmazken; okul türü ve insani değerler arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler; Siber zorbalık, insani değerler, lise öğrencileri, değerler eğitimi, zorbalık.

ABSTRACT

INVESTIGATION OF CYBER BULLYING IN TERMS OF HUMAN VALUES IN ADOLESCENTS (SAMPLE OF KOCAELİ)

GAYE KURT KABAN

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF EDUCATIONAL SCIENCES**

June 2019

Advisor: Assist. Prof. Dr. Mücahit GÜLTEKİN

The aim of this study is to investigate cyber bullying in terms of human values. This descriptive study employs a correlational survey design. The sample of the study involves 160 high school students randomly selected from 4 different high schools in İzmit, Kocaeli. Personal information form, cyber bullying scale and human values scale was used as data collection tools. According to the findings obtained from the study, a high negative correlation was found between human values and cyber bullying. There was no significant difference between the cyber bullying scores of the students and gender, whether there was internet at home and daily internet usage. While there is no significant difference between the human values of the students and gender, whether there is internet at home and daily internet usage variables; There was a significant relationship between school type and human values.

Keywords: Cyber bullying, human values, adolescents, values education, bullying.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın yürütülmesi ve gerçekleştirilmesinde emeği büyük olan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mücahit Gültekin'e, bana bilimsel bir araştırmanın nasıl yapılacağını öğreten Prof. Dr. Gürbüz Ocak'a, yüksek lisans eğitimim boyunca bilgisiyle ışık saçarak yolumu aydınlatmamı sağlayan Prof. Dr. Mustafa Ergün 'e ve çalışmayı yürütürken değerli bilgilerini benimle paylaşan, kendisine ne zaman danışsam bana kıymetli zamanını ayıran rehber öğretmen Sn. Mehmet Yakut'a şükranlarımı sunarım.

Çalışmamda kaynak açısından bana sürekli yardımda bulunan, desteklerini her zaman arkamda hissettiklerim abla ve abim Gamze ve Doğan Tanyıldız'a, çok teşekkür ederim. Güvenine ve sevgisine layık olmaya çalıştıklarım yaşam kaynaklarım babam Metin Kurt ve annem Elif Kurt'a; destekleriyle yanımda olan diğer ailem Rauf ve Safiye Kaban'a son olarak yol arkadaşım ve eğitimimde ki en büyük destekçim eşim Mert Kaban'a sonsuz teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLOLAR LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
GİRİŞ.....	1
PROBLEM DURUMU	1
ARAŞTIRMANIN AMACI.....	3
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	3
PROBLEM CÜMLESİ	4
Alt Problemler	4
SAYILTILAR	5
ARAŞTIRMANIN Sınırlılıkları	5
TANIMLAR.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM KURAMSAL ÇEVRE VE İLGİLİ LİTERATÜR

1. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	7
1.1. BİLİŞİM TEKNOLOJİSİNİN ÇAĞIMIZA VE EĞİTİME ETKİSİ.....	7
1.2. OKULLARDA ZORBALIK VE ZORBALIĞIN ETKİLERİ.....	11
1.3. EĞİTİMDE BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE SİBER ZORBALIK İLİŞKİSİ ..	14
1.4. SİBER ZORBALIK VE GELENEKSEL ZORBALIK ARASINDAKİ BAĞ....	15
1.5. SİBER ZORBALIĞIN GÖRÜLME BİÇİMLERİ.....	17
1.6. SİBER ZORBALIK RİSK GRUBU: ERGENLER	20
1.7. KİŞİLİK VE DEĞER ARASINDAKİ İLİŞKİ	24
1.8. AHLAKİ GELİŞİM VE İNSANİ DEĞERLER	26
1.9. DEĞERLER EĞİTİMİNİN TANIMI VE ÖNEMİ.....	31
1.10. DEĞERLER EĞİTİMİNİN KAPSAMI	32
1.11. ERGENLİK DÖNEMİ VE ERGENLERE GÖRE DEĞERLER	36
1.12. SİBER ZORBALIK VE İNSANİ DEĞERLER İLİŞKİSİ	38
2. KONU İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ARAŞTIRMALAR.....	39
2.1. YURT İÇİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	39
2.2. YURT DIŞINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	43

İKİNCİ BÖLÜM

1. YÖNTEM.....	46
1.1.ARAŞTIRMANIN MODELİ	46
1.2.EVREN VE ÖRNEKLEM.....	46
1.3.VERİ TOPLAMA ARAÇLARI.....	46

1.3.1 Kişisel Bilgi Formu.....	47
1.3.2 Siber Zorbalık Ölçeği.....	47
1.3.3. İnsani Değerler Ölçeği	48
1.4. VERİLERİN TOPLANMASI.....	49
1.5. VERİLERİN ANALİZİ	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. BULGULAR VE YORUM	50
1.1. BETİMSSEL İSTATİSTİKLER	50
1.2. ARAŞTIRMANIN ALT PROBLEMLERİNE İLİŞKİN BULGULAR	52
2. SONUÇ VE TARTIŞMA	61
2.1.ÖĞRENCİLERİN SİBER ZORBALIK DÜZEYİNE YÖNELİK BULGULARIN TARTIŞILMASI.....	61
2.2.CİNSİYETİN SİBER ZORBALIK ÜZERİNE ETKİSİNE DAİR BULGULARIN TARTIŞILMASI.....	62
2.3.OKUL TÜRÜNÜN SİBER ZORBALIK ÜZERİNE ETKİSİNE DAİR BULGULARIN TARTIŞILMASI	63
2.4. EVDE İNTERNET OLUP OLMAMASININ SİBER ZORBALIK ÜZERİNE ETKİSİNE DAİR BULGULARIN TARTIŞILMASI	65
2.5.GÜNLÜK İNTERNET KULLANIM SÜRESİNİN SİBER ZORBALIK ÜZERİNE ETKİSİNE DAİR BULGULARIN TARTIŞILMASI.....	65
2.6.İNSANİ DEĞERLER VE ALT BOYUTLARI DÜZEYİNE İLİŞKİN BULGULARIN TARTIŞILMASI.....	66
2.7.CİNSİYETİN İNSANİ DEĞERLER VE İNSANİ DEĞERLER ALT BOYUTLARI ÜZERİNE ETKİSİNE DAİR BULGULARIN TARTIŞILMASI	67
2.8.OKUL TÜRÜNÜN İNSANİ DEĞERLER VE İNSANİ DEĞERLER ALT BOYUTLARI ÜZERİNE ETKİSİNE İLİŞKİN BULGULARIN TARTIŞILMASI..	67
2.9. GÜNLÜK İNTERNET KULLANIM SÜRESİNİN İNSANİ DEĞERLER VE ALT BOYUTLARI ÜZERİNE ETKİSİNE DAİR BULGULARIN TARTIŞILMASI	68
2.10. İNSANİ DEĞERLER VE ALT BOYUTLARININ SİBER ZORBALIK ÜZERİNE ETKİSİNE DAİR BULGULARIN TARTIŞILMASI	68
3. ÖNERİLER	69
KAYNAKÇA	73

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyeti ve Sınıf Seviyesine Göre Dağılımı	50
Tablo 2.	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Okul Türüne Göre Dağılımı	50
Tablo 3.	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Evde İnternet Olup Olmaması Durumuna Göre Dağılımları	51
Tablo 4.	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Sahip Oldukları Teknolojik Cihaz Listesine Göre Dağılımı	51
Tablo 5.	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Günlük İnternet Kullanım Sürelerine Göre Dağılımı	52
Tablo 6.	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Siber Zorbalık Yapma Durumlarına Göre Analizi	52
Tablo 7.	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Siber Zorbalık Puanları Arasındaki İlişki	53
Tablo 8.	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Okul Türlerine Göre Siber Zorbalık Puanları Arasındaki İlişki	53
Tablo 9.	Okul Türleri Arasındaki Karşılaştırma Post-HocTesti Analizi	54
Tablo 10.	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Evlerinde İnternet Olup Olmamasına Göre Siber Zorbalık Puanları Arasındaki İlişki	54
Tablo 11.	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Günlük İnternet Kullanım Sürelerine Göre Siber Zorbalık Puanları Arasındaki İlişki	55
Tablo 12.	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin İnsani Değerleri ve Alt Boyutları Analizi	55
Tablo 13.	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre İnsani Değerler ve Alt Boyutları Puanları Arasındaki İlişki	56
Tablo 14.	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Okul Türlerine Göre İnsani Değerler ve Alt Boyutları Puanları Arasındaki İlişki	57
Tablo 15.	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Günlük İnternet Kullanım Sürelerine Göre İnsani Değerler ve Alt Boyutları Puanları Arasındaki İlişki	58
Tablo 16.	Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Siber Zorbalık Puanları İle İnsani Değerler ve Alt Boyutlarından Aldıkları Puanlar Arasındaki İlişkiye Ait Korelasyon Testi Sonuçları	60

KISALTMALAR DİZİNİ

MTAL: Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

İHAL: İmam Hatip Anadolu Lisesi

SZÖ: Siber Zorbalık Ölçeği

İDÖ: İnsani Değerler Ölçeği

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

TÜBİTAK: Türkiye Bilim ve Teknik Araştırma Kurumu

GİRİŞ

PROBLEM DURUMU

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de modern çağda teknoloji, yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Elektronik ve bilgisayara dayalı iletişim, bilgi paylaşımı gibi bireylerin sosyal iletişim ağını, öğrenme yöntemini ve eğlence tarzını değiştiren teknoloji, gençleri etkisi altına almış durumdadır (Aksaray, 2011: 406).

Hızla gelişen teknolojiyle; cep telefonu, tablet, bilgisayar gibi cihazlar okullarda da yerini almış ve bu durum, eğitim sektörüne getirdiği olumlu yönlerin yanı sıra gençler arasında bazı problemlerin de başlamasına neden olmuştur (Çetin, Peker, Eroğlu ve Çitemel, 2011: 1067). Bu şekilde teknolojinin kötü ve yanlış amaçlarla kullanılmasıyla, sanal şiddet türlerinden biri olan siber zorbalık kavramı ortaya çıkmıştır (Hanewald, 2009: 10).

Kontrol zafiyeti olan elektronik cihazların bolluğu, sosyal medyaya ulaşım kolaylığı sağlaması neticesinde; sosyal medya siteleri, sohbet odaları ve benzer uygulamaları etkin kullanan yeni neslin, zorbalık yapmasına imkân tanımaktadır. Bu yeni zorbalık türü de siber zorbalık olarak tanımlanmaktadır (Donegan, 2012: 34). Ülkemizde tüm dünyada olduğu gibi siber zorbalık oranları artmış ve mağdur sayısı çoğalmıştır. Özdemir ve Akar (2011: 605), 336 öğrencinin içerisinde bulunduğu bir araştırma yapmış ve bunun sonucuna göre öğrencilerin %10'unun siber zorbalık yaptığı ve %14'ünün siber mağduriyete uğradıklarını saptamışlardır. Siber zorbalık aynı zamanda düşük benlik saygısı, intihar düşüncesi, akademik zorluklar, saldırgan davranış, madde kullanımı, silah taşıma ve geleneksel zorbalığa maruz kalma ile ilişkilendirebilir (Hinduja ve Patchin, 2010: 208).

Yapılan çalışmaların sonuçları incelendiğinde siber zorbalığa maruz kalan ve bu zorbalığı yapanların, psikolojilerinin olumsuz bir şekilde etkilendiği tespit edilmiştir (Batmaz ve Ayas, 2013: 45). Düşmanlık duygusu ve siber zorbalık arasındaki ilişki incelendiğinde pozitif bir ilişki olduğu ortaya çıkmış ve zorbalığa maruz kalan bireylerde tehdit algısı ve huzursuzluk nedeniyle oluşan savuma ihtiyacı ile düşmanlık duygusunun arttığı saptanmıştır (Şahin, Aydın ve Sarı, 2012: 57).

Teknolojinin gelişmesi ve alım gücünün artmasıyla çocuklar ve gençler yalnızca siber zorbalığa maruz kalmamaktadır; aynı zamanda kişilikleri zarar

görmekte, kültürel ve ahlaki yönden yara almaktadırlar. Bu yaralar da toplumumuzda giderek artan şiddet eğilimlerini ortaya çıkarmaktadır. Aile ve öğretmene karşı gelme, düzenbazlık, sahtekârlık, vicdansızlık ve yolsuzluk gibi kötü davranışlar ortaya çıkmaya başlamıştır (Gürhan, 2017: 176). Siber zorbalık da bu şiddetlerden bir tanesidir.

Teknolojinin eğitim sektörüne de girmesiyle birlikte özellikle eğitimcilere büyük görev düşmektedir. Bu sebeple Milli Eğitim Bakanlığı tarafından önemle ele alınan konulardan bir tanesi de *değerler eğitimi* olmuştur. Değer ifadesi, sözlükte “bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet, bir şeyin ya da şahsın taşıdığı yüksek ve yararlı nitelik” olarak tanımlanmaktadır (Bozdaş, 2013).

Değer kavramı öncelikle felsefenin ilgi alanıdır. Felsefede değerler iki farklı başlıkta tartışılmaktadır. Bunlardan biri ahlak felsefesi diğeri etik kavramıdır. Ahlak felsefesi; iyi, kötü, sorumluluk, irade, bağımsızlık, ahlaki yargı gibi kavramlar etrafında inceleme yapmaktadır. Değer kavramı da felsefenin en önemli odağıdır (İskender, Akgül ve Tura, 2016: 138). Etik ise felsefe alanının; yükümlülük, sorumluluk ve erdem gibi kavramlarını analiz eden, neyin iyi ve doğru, neyin kötü ve yanlış olduğuyula ilgili ahlaki yargıları ele alan, ahlaki eylemin temelini oluşturan ve iyi ve doğru bir yaşamın nasıl olması gerektiğini anlatan dalıdır (Tokmakoglu, 2012: 137). Değer kavramı, değerli kabul edilenle ilgilidir. Günümüzde aile, öğretmen ve toplumun neye değer verdiği sorusunun cevabı büyük ölçüde sınav sonuçlarına ya da akademik başarıya odaklıdır. Bugün değer olarak kabul edilen şeyler yarının değeri olarak görülür. Daha erdemli bireyler yetiştirmek adına değer ölçütlerinin yeniden ayarlanması gereği ortaya çıkmıştır (Acat, 2010: 32).

Okul, bireylere sadece bilgilerin aktarıldığı, tüm süreçlerin planlı ve tanımlı olduğu mekanik bir yapı olarak kabul edilirse fabrika okul modelleri karşımıza çıkar. Okullar bireylere doğru seçimler yaparak, hayatları boyunca yükümlü oldukları şeyleri yerine getirme becerisi kazandırma rolü üstlenmiştir. Doğruyu, iyiyi seçmek ve bu seçimlerin gereklerini yerine getirmek için bireylerin bazı ilkeleri içselleştirmesi gerekir. Genel kabul gören bu ilkeler değer ve erdem alanlarını içerir (Acat, 2010: 31).

Okullar ve öğretmenler, bireylerin değerlerini derinlemesine tanımasına ve özümsemesine olanak sağlamayı amaçlamıştır. Örneğin Konya ilinde büyük çapta ele alınan bu konu Selçuklu Değerler Eğitimi Projesi kapsamında 2017 – 2018 yılı değerleri 8 değer olarak saptanmıştır. Bu değerler; sorumluluk, özdenetim, sevgi, dürüstlük, adalet, saygı, yardımseverlik ve sabır olarak belirlenmiştir (Gürhan, 2017: 178).

İnsani değerlere sahip bireylerin siber zorbalık yapması beklenmeyip, teknolojiyi daha faydalı ve iyi işler için kullanması umulmaktadır. Teknoloji doğru kişilerin ellerinde mucizeler yaratmaktadır. Bu nedenle değerine sahip çıkan bireylerin sanal hayatla olan ilişkisi bu araştırma çerçevesinde incelenmiş ve böylece siber zorbalık ile insani değerler arasındaki ilişki lise öğrencileri üzerinden araştırılmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın amacı, ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören 9. ve 10.sınıf öğrencilerinin siber zorbalık ortalamasını insani değerler açısından incelemektir. Bu amaç doğrultusunda ergenlerin siber zorbalık yapma durumları ve insani değerlerinin çeşitli değişkenlere göre farklılaşma durumları tespit edilmeye çalışılacaktır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Teknolojik gelişmelerin arttığı günümüz dünyasında özellikle gençler birçok tehdit altındadır. Teknolojinin hızla gelişmesiyle olumlu etkiler artarken, teknolojinin getirdiği zararlar da yıkıcı olabilmektedir. Bilgisayar, televizyon, telefon ve en önemlisi internetin hemen hemen ulaşmadığı kesim kalmamıştır. Bu teknolojik cihazların ortaya çıkış amacı hayatımızı kolaylaştırmak olmasına karşın beklenmeyen tehlikelerle hayatımızı çok zorlu süreçlere getirdiği de unutulmamalıdır. Bu tehlikelerin en başında ise özellikle gençler maruz kaldığı siber zorbalık gelmektedir. Bu tehlikeleri en aza indirmek ve bu zorbalığı ortadan kaldırmak için bireylere insani ve ahlaki değerlerin aşılması gerekmektedir. Bu nedenle var olan durumlar tespit edilerek gerekli önlemler alınmalı ve çözümler sunulmalıdır. Bu araştırma, lise döneminde öğrenim gören ergenlerin insani değerleri ve siber zorbalık yapma davranışları arasındaki ilişkiyi incelemeyi ve bu yönde öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Literatürde bu konuda çalışmaların yeterli sayıda olmaması ve günümüzde bu zorbalıkların artması araştırmayı daha da önemli kılmaktadır. Bu

Çalışma ile psikoloji ve eğitim bilimine, ailelere, eğitimcilere ve literatüre katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

PROBLEM CÜMLESİ

Araştırmada “ergenlerde siber zorbalığın insani değerler açısından incelenmesi nasıldır” sorusu problem cümlesi olarak belirlenmiştir.

Alt Problemler

Araştırmada aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

1. Araştırmaya katılan öğrencilerin siber zorbalık yapma durumları ne düzeydedir?
2. Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre siber zorbalık ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
3. Araştırmaya katılan öğrencilerin okul türlerine göre siber zorbalık ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
4. Araştırmaya katılan öğrencilerin evlerinde internet olup olmamasına göre siber zorbalık ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
5. Araştırmaya katılan öğrencilerin günlük internet kullanım sürelerine göre siber zorbalık ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
6. Araştırmaya katılan öğrencilerin insani değerleri ne düzeydedir?
7. Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre insani değerler ve alt boyutları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
8. Araştırmaya katılan öğrencilerin okul türlerine göre insani değerler ve alt boyutları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
9. Araştırmaya katılan öğrencilerin günlük internet kullanım sürelerine göre insani değerler ve alt boyutları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
10. Araştırmaya katılan öğrencilerin siber zorbalık ortalamaları ile insani değerler ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

SAYILTILAR

Bu araştırmada aşağıdaki sayılıtlara göre hareket edilmiştir:

1. Araştırmaya katılan öğrencilerin, araştırmada kullanılan ölçme araçlarına dürüştçe ve içten yanıt verdikleri varsayılmaktadır.

ARAşTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu araştırma Kocaeli İli İzmit ilçesinde 4 farklı lisede (Meslek Lisesi, Anadolu Lisesi, Fen Lisesi ve İmam Hatip Lisesi) bulunan 96 kız 64 erkek; 9. Sınıf ve 10. Sınıf öğrencileri ile sınırlıdır.

TANIMLAR

Teknoloji

“İçinde ortaya çıktığı ve giderek geliştiğı topluma bağımlı olan ve toplumsal yapının en önemli belirleyicilerinden birisi olarak, icat ve keşifle topluma mal edilen süreçlerin bütünüdür” (Erkan, 1998: 24)

Zorbalık

Bir ya da daha fazla öğrencinin, kurban olan belirli bir öğrenciye sürekli olarak kasıtlı bir şekilde zarar verme ve o kişiyi rahatsız etme şeklinde gerçekleştirdikleri olumsuz eylemlerdir. (Olweus ve Limber, 2010).

Geleneksel Zorbalık

Zaman içerisinde sürekli ve kasıtlı olarak başkalarına zarar vermek için yapılan fiziksel ya da psikolojik negatif etkileri olan olaylardır (Olweus, 1993 akt: Cho ve Yoo, 2016).

Siber Zorbalık

”Bir grup ya da birey tarafından, elektronik iletişim biçimlerini kullanarak, kendini savunamayan mağdurlara defalarca ve kasıtlı bir şekilde yapılan harekete siber zorbalık denir” (Smith, Mahdavi, Carvalho ve Tippett, 2006).

Siber Mağduriyet

Bilgi ve teknoloji aletleri aracılığıyla yapılan zorbalığa maruz kalan kişi, kurban olarak görülen kişinin yaşadığı durumdur (Yiğit ve Seferoğlu, 2017).

Kitle İletişim Araçları

“Teknolojinin hızla gelişmesinin sonucu olarak, kitle iletişim araçları günümüzde İnternet, telefon, radyo, televizyon, uydular, bilgisayarlar önemli iletişim araçları olarak hayatımızda yaygın olarak yer almaktadır. Bütün bu kitle iletişim araçları medya olarak adlandırılmaktadır” (Soydan ve Alpaslan, 2014).

Ergenlik

“Cinsel organların fizyolojik olgunluğa ulaşması ile başlayan, erinlikle yetişkinlik arasındaki devrenin adı” (Döğüşgen, 2005).

İnsani Değer

“İnsan, insan olması münasebetiyle, şefkat vasıtasıyla, başkalarının sevinciyle sevinir ve onların elemiyle üzülür. Yardımlaşma gibi vicdana dayanan ve adaleti aşırp ihsan boyutuna ulaşan davranışlara da insani değerler denir”(Çengel, 2011).

Değerler Eğitimi

“Bireyin bazı manevi kavramların farkına varırp, bu kavramları iç dünyasında hissederek kendi yaşamında uygulayabilmesini amaçlayarak verilen eğitimidir” (eba.gov.tr.)

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ LİTERATÜR

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. BİLİŞİM TEKNOLOJİSİNİN ÇAĞIMIZA VE EĞİTİME ETKİSİ

İnternet, bilgisayar sistemi ile dünya çapında yaygın olan ve sürekli olarak büyümesi devam eden bir kitle iletişim ağıdır. İnternet sayesinde bilgiye daha kolay, daha hızlı ve daha ucuz şekilde ulaşmak mümkün hale gelmiştir. İnternet; bilgi, iletişim, eğlence, ticaret gibi çeşitli amaçlara yönelik kullanılmakta ve bu kullanım oranı ve çeşitliliği giderek artmaktadır. İnternetin ortaya çıkışından önce kısa süre içerisinde birçok bilgiye aynı anda ulaşmak zor iken şimdi ise yazılı, sesli, görüntülü vb. tüm bilgi kaynakları tek bir çatı altında toplanmış bulunmakta ve böylece hem zamandan tasarruf edilmekte hem de daha çok bilgiye ulaşılabilir (Parlak, 2005: 5).

TÜİK' ten (2018) elde edilen verilere göre ülkemizde bilgisayar kullanım oranı %97'lere ulaşmış bulunmaktadır. Cinsiyet bakımından bilgisayar kullanım oranı araştırıldığında 2014 yılında elde edilen verilere göre erkeklerin %62,7'si bilgisayar kullanımı sağlarken kadınların %44,3'ü bilgisayar kullanımı gerçekleştirmektedir. 2018 yılında ise bu değerler erkeklerin %68,6 kadınların ise %50,6'sı olarak artış göstermiştir. İnternet kullanımına dair Türkiye çapında yapılan araştırmaya göre ise 2014 yılında erkeklerin %63,5'i; kadınların %44,1'i bu kullanımı gerçekleştirebilmektedirken 2018 yılında oranlar erkeklerin %80,4'e ve kadınlardan %65,5'e ulaştığı görülmektedir. Ayrıca cep telefonuna sahip olan kişilerin sayısı 2018 Eylül ayı itibarıyla 80 milyonun üzerine çıkmış, internet aboneliğine sahip kişilerin sayısının ise 73 milyonun üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu rakam, ülkemizde internet aboneliğinin başladığı yıl olan 1998'de ise 229 binde kalmıştır.

Teknolojinin önemli parçalarından birisi olan internet, bilgi iletişim kaynağı olmaktan çıkmış ve toplumun bazı kesimi için bağımlılık haline gelmiştir. Gerçek dünyada karşılığını bulamadığı hayallerini sanal dünyada gerçekleştirmeye çalışan bireyler gerçek dünyadan uzaklaşıp toplumdan kendilerini soyutlamaya başlamışlardır. Bu durum da *internet bağımlılığı* kavramını oluşturmuştur. İnternet bağımlılığı kişinin normal günlük işlerini yapamayacak düzeyde internet ortamında

çevirimiçi olması ve internete bağlı değilken bile onun hayalini kurması olarak tanımlanabilmektedir (Cömert, 2007: 277).

İletişim teknolojilerinin hızla gelişmesiyle literatürlere eklenen bir kavram da *dijital vatandaşlık* kavramı olmuştur. Dijital vatandaş, iletişim teknolojilerini kullanırken kritik etmeyi bilen ve bu teknolojik aletleri kullanırken meydana gelebilecek etik sonuçların farkında olan, ahlaki kararlar çerçevesinde hareket edebilen, dijital dünyada iletişim halindeyken doğruyu yapan ve doğruya teşvik eden kişi olarak tanımlanmıştır. Eğitimciler için, Ribble ve Bailey (2007), tarafından dokuz dijital vatandaşlık bileşeni belirlenmiştir:

Dijital Erişim: Dijital toplumun parçası olabilen birey demektir. Bu teknolojilerden tüm bireylerin eşit fırsatlar çerçevesinde yararlanmasını sağlar.

Dijital Ticaret: Bireyin elektronik ticaret alışverişi yaparken risk ve problemlerin farkında olması gerektiğini ifade eder. Birey e-ticaretin fayda ve zararları konusunda bilinçli olabilmelidir.

Dijital İletişim: Bireylerin eşit ve adaletli bir biçimde bilgi alışverişinde bulunmalarına imkân sağlanmasıdır. Bu kurallara uyulmadığında bireyler siber zorbalığa maruz kalabilmektedirler.

Dijital Okuryazarlık: Bireylerin kitle iletişim araçlarını doğru ve uygun kullanabilmeleri için yeterli bilgi, beceri ve deneyime sahip olmaları gerekir.

Dijital Etik: Bireyin siber ortamda toplum davranış kurallarına uyması gerektiğini ifade eder. Bireyler kitle iletişim araçlarını kullanırken başkalarının duygu ve düşüncelerini önemsemeli ve bu teknolojik aletleri kullanırken başkalarını nasıl etkileyebileceğini düşünerek hareket etmeleri gerekliliğini ifade eder.

Dijital Hukuk: Bireyler dijital ortamlarda yaptıkları tüm hareketlerden sorumludurlar. Siber zorbalık yapan bireyler hukuki cezaya maruz kalırlar.

Dijital Haklar ve Sorumluluklar: Bireyler dijital ortamlarda da başkalarının sahip olduğu özgürlüğe sahiptirler. Hak ve sorumluluklarını bilinçli bir şekilde yerine getiren birey siber zorbalık yapmaktan kaçınır.

Dijital Sağlık: Dijital ortamda yaşanan durumlar bireylerin fiziksel ya da psikolojik olarak sağlık durumlarını etkileyebilir. İletişim teknolojilerine bağımlılık çağın en önemli hastalıklarındandır. Ayrıca siber mağduriyetin de psikolojik açıdan doğurduğu sonuçlar yıkıcı olabilmektedir.

Dijital Güvenlik: Bireyler dijital ortamda paylaşmış oldukları bilgileri güvenlik sınırları içerisinde paylaşmalıdırlar.

Kısaca özetlemek gerekirse bireylerin dijital vatandaş olabilmesi için kendilerine saygı duymaları, kendilerini eğitmeleri ve kendilerini korumaları gerekmektedir (Kurubacak, 2016: 8). Dijital vatandaşlık iki türe ayrılmıştır: 1. Dijital yerliler 2. Dijital göçmenler. Bu kavramlar ilk kez Prensky (2001: 2-3) tarafından dile getirilmiştir. Dijital yerliler bilgi iletişim teknolojileri ile küçük yaşlarında hatta anne karnında tanışanları ifade etmektedir. Bu genç nesil 2016'lı yıllarda 15-25 yaşlarında olan nesildir. Dijital göçmenler ise kitle iletişim araçları ile gençlik yıllarından sonra tanışan kişileri ifade etmektedir. Günümüzde iki grup arasındaki uçurum giderek kapanmaktadır.

Bilim ve teknolojideki gelişmelerin hızı ülkeleri kaçınılmaz bir yarışın içine sokmuştur; teknolojik aletlerin daha fazla gelişmesi ve çoğalması onu ayrıcalık olmaktan çıkarıp zorunluluk haline getirmiştir. Çağın gereklerine uyum sağlamak ve gelişimi yakalamak için hiç kuşkusuz ki en büyük rol öncelikli olarak eğitime düşmektedir (Şimşek, vd. 2008: 440).

Bilişim teknolojileri alanında yapılan yenilikler ile birlikte eğitim anlayışı değişmiş ve geleneksel eğitim anlayışı yerini çağdaş eğitim sistemine bırakmıştır. Alışlagelmiş sınıf ortamları yerine yeni öğrenme anlayışına uygun olan sınıflar düzenlenmiştir. Sınıflarda öğretmenler eskisi gibi kara tahta kullanmak yerine akıllı tahtalarla ya da yansıtım aletleriyle öğrencilerin görsel ve işitsel zekâ alanlarına da hitap etmektedirler (Tarman ve Baytak, 2011: 893). Çoklu zekâ kuramına göre çocukların birden fazla duyu organına hitap eden eğitim sisteminde başarı da beraberinde gelmektedir.

Gelişen bu teknolojik yenilikler toplumu, toplumun beklentilerini hatta kültürünü değiştirmektedir. Bu düzene öğrencilerin yanı sıra eğitimciler ve eğitim

kurumları da ayak uydurmak zorunda kalmışlardır. Öğretmenlerin hizmet öncesi eğitimleri, teknoloji hakkında bilinçlendirilmeleri ve bu teknolojiden doğru bir biçimde yararlanmaları eğitim için esastır (Yılmaz, 2007: 156).

Bilginin artık geleneksel öğretim yöntemleri ile aktarılması günümüz teknolojisiyle söz konusu değildir. Bu konu üzerinde müfredatlar değiştirilip ezbere dayalı eğitim anlayışı yerine özgür, yaratıcı ve bilimsel düşünen, olayları sorgulayan bireyler yetiştirilmesi gündeme gelmiştir. Buna göre öğrenci merkezli eğitim tercih edilerek özgür eğitim ortamı sağlanmaya çalışılmıştır (Yavuz ve Coşkun, 2008: 276).

Günümüzde radyo, televizyon, bilgisayar, internet, telefon ve benzeri teknolojik cihazlar önemli kitle iletişim aracı olarak görülmektedir. Teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte kitle iletişim araçları da eğitim sektöründeki yerini almıştır. Artık okullarda akıllı tahtalar kullanılmakta, çocuklar ödevlerini ve ders tekrarlarını sanal ortamdan yapabilmektedirler. Hatta uzaktan eğitim imkânlarıyla, dershaneye ya da okula gitmeden evde internet yoluyla derslere katılabilmektedirler (Soydan ve Alpaslan, 2014: 54). Teknolojinin eğitim sektöründe kolaylaştırdığı birçok etmen olmasına karşın, toplumu, öğrenci ve öğretmenleri olumsuz etki altına olan birçok zararlı etmenler de vardır. Dünyamızın bilimsel ve teknolojik olarak hızla değişmesiyle toplum karmaşık bir hal almaktadır. Topluma uyumun en zor olduğu bu zamanlarda bir yandan okuldaki öğrenci sayısı artmış diğer yandan da rekabet hırsı artmıştır. Bunlarla beraber gelecek kaygısının da artmasıyla bireylerin ruh sağlığı olumsuz yönde etkilenmiştir (Arıcıoğlu ve Tagay, 2008: 76).

Sonuç olarak internetin hayata etkin bir şekilde girmesiyle, insanların hayatı oldukça kolaylaşmış bireyler günlük işlerini daha az enerji ve daha hızlı bir şekilde gerçekleştirmeye başlamışlardır. Bilgi ve iletişim kaynaklarına ulaşmak daha kolay bir hale gelmiştir. 21. yüzyıla ulaşıldığında ise teknoloji sadece hayatı kolaylaştırmak için değil aynı zamanda eğlence amaçlı da hayatımızda yerini almış ve özellikle çocuk ve ergenlerin vazgeçilmez parçası haline gelmiştir. Teknolojinin bu kadar hayatımıza girmesinin olumlu özellikleri olmasının yanı sıra gelişen teknoloji beraberinde birçok olumsuzluğu da getirmiştir. Bunlardan en önemlisi modern saldırı biçimi olan siber zorbalıktır (Ateş ve Güler, 2016: 393).

1.2. OKULLARDA ZORBALIK VE ZORBALIĞIN ETKİLERİ

MEB 2004-2005 öğretim yılı müfredatıyla birlikte çağdaş eğitim sistemi olarak adlandırılan, öğrenciyi merkeze alan eğitim sistemini geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu sistem ile birlikte; aktif öğrenme, öğrenme stilleri, ders anlatım teknikleri, çoklu zekâ, nitelikli sınıf ve öğrencilerin tutum ve değerleri büyük derecede önem kazanmıştır (Vural, 2004: 377).

Gelişmekte olan ülkelerde genelde geleneksel eğitim anlayışı hâkimdir ve örgün eğitimin ülke genelinde hedef kitleye ulaşması amaçlanır fakat gelişmiş ülkelerde eğitim çağdaş eğitim sistemlerini içerir ve “öğrenmeyi öğrenme” ve “yaşam boyu öğrenme” anlayışları eğitimin temelini oluşturur. Hem örgün eğitim hem de yaşam boyu öğrenme için gerekli uzaktan eğitimin verimli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkili bir biçimde kullanılması zorunlu görünmektedir (Şimşek, vd. 2009: 959).

Çocukların teknolojiyle erken yaşta karşılaşmasını hem olumlu hem de olumsuz yönde olarak gören çeşitli araştırmalar vardır. Çocukların erken yaşta bilgisayar ya da internet gibi teknolojik yeniliklerle tanışmasını tehdit olarak gören görüşe göre; siber ortam çocukları gerçek oyun dünyasından alıkoyar. Çocukların kendileri için çok erken olan dönemde çok fazla uyarana maruz kalması ve bu gerçeği yansıtmayan uyarılarla gerçek dünyadan izole olup farkındalığının ve yaratıcılığının azaltması teknolojiyi tehdit olarak gören yaklaşımın temel görüşüdür. Günümüz teknolojik cihazlarını çocuklar için bir fırsat olarak gören yaklaşımına göre ise; eğer çocukların gelişim düzeylerine uygun programlar doğru bir şekilde kullanılırsa çocukların yaratıcılıklarının arttığı ve aynı zamanda çocukların farklı öğrenme stillerine uygun, katılımcılığı artıran etkinliklere ulaşmasının güncel teknolojiyle daha kolaylaştığını mümkün görmektedir (Akbulut, 2013: 54).

Çocukların okul başarılarını arttırmak için geliştirilen stratejiler ile birlikte onların okula ve derslere olan tutumlarını olumlu yöne çevirmek de eğitimin amacı haline gelmiştir. Tekindal (1995), okullardaki başarısızlıkların büyük ölçüde öğretim yöntemi, öğrencinin zekâsı gibi faktörlerden ziyade öğretmen korkusu, akran zorbalığı gibi etkilerin de önemini vurgulamıştır. Öğrencilerin derslere ilgi duyarak, zevk alarak ve kendine güvenerek okula gelmeleri başarıyı da beraberinde getirmektedir. Fakat

çeşitli türde zorbalıklara uğrayan öğrencilerin okula gelme konusunda çekinceleri vardır.

Tutum ve değer gibi duyuşsal özelliklerin eğitim öğretim hedefleri kapsamına alınması ve bu hedeflerin öğrencilere kazandırılmasının onların başarılarının artmasında önemli rol oynayabileceği düşünülmektedir. Olumlu tutum sadece doğru düşünceleri değil aynı zamanda mutlu olmak için güzel duyguları da ifade eder. Okula karşı olumlu bir tutum geliştirmek için yapılacak tek şey burada doğru düşünme yollarının olduğu ve güzel duyguların hissedildiği izlenimini vermektir. Öğrencilerin okula karşı tutumlarını etkileyen faktörlerin başında okulun fiziki yapısı, idarenin tutumu, öğretmen davranışları, aile ve en önemlisi arkadaşlık ilişkileri gelmektedir (Founder, 2011 akt: Adıgüzel, 2012: 31).

Eğitim anlayışlarının modernleşmesi ile birlikte eğitim sistemi de değişmiştir. Modern eğitim anlayışında öğrencilerin potansiyellerine sadece kendilerini güvende hissedebildikleri eğitim ortamında gerçekleştirebildikleri vurgulanmaktadır. Öğrencilerin eğitim ortamlarında kendilerini güven içinde ve huzurlu hissetmesi akademik başarıdan psikolojilerine kadar birçok önemli özelliği derinden etkilemektedir. Öğrencilerin bu durumun tam tersi olan güvensiz ortamda bulunma hissini yaşamasının en büyük nedeni okulda yaşadıkları zorbalıktır. Yapılan araştırmalar okul zorbalığının çocukların derse katılımını azalttığına, okuldan kaçma eğilimini arttırdığına ve öğrenciler üzerinde hem psikolojik hem de fiziksel sorunlar meydana getirdiğine işaret etmektedir. Okul zorbalığı bazen bir öğrenciyi intihara sürükleyebilecek kadar ağır sonuçlar doğurabilmektedir. Öğrencilerin öğrenmeye adapte olabilmesi, arkadaşları ile olumlu ilişkiler geliştirebilmesi, okula gitmenin süregelen bir korku haline gelmemesi için okul zorbalığını önlemek eğitimcilerin ve ailelerin en başlıca görevlerindendir (Yaman, Eroğlu ve Peker, 2011: 14).

Okul zorbalığı ile ilgili yapılan ilk çalışmalar Heinemann (1973) tarafından İsveç'te başlamıştır. Heinemann, zorbalık kelimesini ifade ederken mobbing kelimesini kullanmış ve zorbalığı farklı kişileri hedef alan grup şiddeti olarak tanımlamıştır. Ayrıca grup bütünlüğünü tehdit altında gören grup liderinin tepkisini saldırı ile göstererek grubun bütünlüğünü korumayı ve çevrenin ilgisini çekmeyi amaçladığını belirtmiştir (Olweus, 1999, akt: Yaman, Eroğlu, Peker, 2011: 13)

Okul zorbalığının bir diğer tanımlaması ise Roland (1989) tarafından yapılmıştır. Roland'a göre okul zorbalığı; kendisini savunamayacak durumda olan bir kişiye karşı sürekli ve kasıtlı bir şekilde fiziksel veya psikolojik olarak güç kullanılması anlamına gelmektedir. Besag (1995), ise okul zorbalığının bir eylemden ziyade bir tutumu belli etmek için yapıldığını ileri sürmüştür. Buna ek olarak zorbalığı 4 boyut altında incelemiştir (akt: Elliot, 1996: 8):

- Zorbalık fiziksel, sözel veya psikolojik olabilir
- Zorbalığın ortaya çıkış amacı başta toplumca kabul edilebilir düzeyde görünebilir.
- Mağduriyete uğrayan birey gelecekte benzer şeyleri yaşayabileceği korkusuna kapılır ve endişeleri artar.
- Zorbalıkta güç dengesizliği vardır.

Dışardan bakıldığında saldırganca görünmeyen birinin psikolojik ya da duygusal zorbalık yapabildiği, psikolojik ve duygusal zorbalık yapıldığı zaman saldırganın tutumlarının gözle görülemeyebileceği çalışmalarla desteklenmiştir. Sexton ve Radek (2005) hangi davranışların okul zorbalığı olarak ele alınabileceği konusu üzerine durmuş ve bu konuda davranışın amacını ele almışlardır. Akran grubu içerisinde kendinin daha üstün olduğunu göstermeye çalışan bireyin, bilinçli ve kasıtlı bir şekilde saldırganca akranına davranıyor olmasının okul zorbalığının temelini oluşturduğu kanısına ulaşmışlardır (Yaman, Eroğlu ve Peker, 2011: 18-19).

Zorbalığın, saldırganlıktan ayırt edilmesi gerektiğini ileri süren Smith ve Sharp (1994) zorbalığı saldırganlıktan ayıran üç özellik olduğunu belirtmişlerdir:

- Zorbalar mağdur kişiyi belirli amaç doğrultusunda belirlemişlerdir ve onun üzerinde kontrol kurmayı hedeflerler.
- Zorbalık sürekli ve kasıtlı yapılan bir eylemdir.
- Zorbalık, yalnızca fiziksel olarak yapılmaz. Sözel saldırganlığın yanı sıra arkadaşını dışlama, eşyalarına zarar verme ya da parasını alma gibi davranışlarda geleneksel zorbalık örneklerindendir (akt: Yaman, Eroğlu ve Peker, 2011: 19).

Zorbalıkla ilgili çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan tanımların yanı sıra Erling ve Hwang (2004) yaptıkları araştırmada öğrencilerin zorbalık kavramını tanımlamalarını istemiştir. Araştırmadan elde edilen verilere göre öğrencilerin %60'ı zorbalığı kasıtlı olarak bireye zarar verme davranışı olarak tanımlamış, % 22'si zorbalık eyleminin tekrarlanabilir olduğu üzerinde durmuş ve %19'u ise zorbalığı fiziksel, psikolojik veya zekâ seviyesi denk olmayan iki grup arasında yapıldığını söylemişlerdir.

Buradan da anlaşıldığı üzere öğrenciler ve araştırmacılar tarafından yapılan tanımlamalarda okul zorbalığı için üç genel özellik üzerinde durulmuştur. *Kasıtlı* olması, *sürekli* olması ve *güç dengesizliği* olan akran grupları arasında olmasıdır.

1.3. EĞİTİMDE BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE SİBER ZORBALIK İLİŞKİSİ

Teknolojinin son zamanlarda hızla gelişmesiyle toplumun her kurumunda çeşitli değişimler yaşanmıştır. Bu kurumların başında eğitim kurumları gelmektedir. Teknolojinin eğitim hayatına girmesiyle, Milli Eğitim Bakanlığı hem okullarda hem de evlerde eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak amacıyla Fırsatları Arttırma Teknolojiyi İyileştirme (FATİH) projesini başlatmış ve bu proje sayesinde bilişim teknolojisi araçlarını hemen hemen her öğrenciye sunmuştur (Baz, 2017: 94).

Öğrenciler bilgisayar, cep telefonu gibi çeşitli teknolojik aletlere hızla sahip olabilmiş ve bunları okullara taşımışlardır. Bu durum eğitim için pek çok yarar sağlamasına karşın çeşitli siber problemlerin yaşanmasına da sebep olmuştur (Şahin, Sarı, Özer ve Er, 2010: 258).

Siber zorbalık kavramı başkalarına zarar vermeyi amaçlayan bir birey ya da grup tarafından kasıtlı, tekrarlanan ve düşmanca davranışı desteklemek için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılması anlamına gelmektedir (Froese, 2008: 48). Zorbalık, genellikle öylesine ya da rastgele bir biçimde yapılmamaktadır. Çoğunlukla ırk, cinsiyet ve cinselliğe dayalı yaygın baskı sistemleriyle yakından ve sistematik olarak ilgilidir.

Siber zorbalık kavramı ilk kez 2004 yılında Kanadalı eğitim-bilim araştırmacısı Belsey tarafından ortaya çıkarılmıştır. Belsey (2004) siber zorbalık kavramını, bireylerin tek başlarına ya da grup olarak bilgi ve iletişim teknolojilerini başka bir

birey ya da grubu tehdit etmek amacıyla kullanması olarak tanımlamıştır. Siber zorbalığın; e-posta, anlık mesajlaşma, sohbet odaları veya çeşitli web siteleri gibi sosyal ağların kullanılarak başkalarına eziyet çektirmeyi amaçlayan bireyler tarafından yapıldığını ileri sürmüştür. (Yaman, Eroğlu ve Peker, 2011: 41).

Çocuklar ve ergenler, okul ortamını zorbalığa sürükleyerek, elektronik ortamı zorbaca kullanarak zorbalığı tamamen yeni bir düzeye çıkarmışlardır. Siber zorbalar; diğer öğrenciler, öğretmenler ve başka bireyler hakkında aşağılayıcı ve dışlayıcı yorumları yapmak için e-postalar, yazılı mesajlar, sohbet odaları, cep telefonları, kameralı telefonlar ve web siteleri, bloglar ve benzeri kitle iletişim araçlarını kullanırlar (Froese, 2008: 48).

Siber zorbalık daha çok akran öğrenciler arasında görülmektedir. Bu nedenle eğitim kurumlarına büyük görevler düşmektedir. Fakat bu görev internet kullanımını engellemek ya da bilgi iletişim teknolojilerini kullananları korkutmak değildir. Bu görev interneti ve bilgi iletişim araçlarını doğru ve bilinçli kullanımını öğretmekten geçmektedir. Bu nedenle hem okul çalışanları ve öğrenciler hem de aileler bu konuda bilgilendirilmelidir (Akca, vd. 2014: 18).

Türkiye de okul zorbalığı kavramı son 10 yıldır araştırmacılar tarafından incelenmektedir ve son yapılan çalışmalar ülkemizde okul zorbalığının ciddi oranda arttığını göstermektedir. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar okul zorbalığını önlemek için tek bir çözüm yolu olmadığını ve sorunun sosyal çerçevesiyle birlikte ele alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Okulların bu konuda yapmaları gereken en büyük görevi ise ailelere ve öğrencilere zorbalık ve zorbalığın yıkıcı sonuçları hakkında bilgi vermesidir (Yaman, Eroğlu ve Peker, 2011: 47)

1.4. SİBER ZORBALIK VE GELENEKSEL ZORBALIK ARASINDAKİ BAĞ

Lise çağlarında olan gençler, okulda birlikte vakit geçirdiği çevresiyle okul dışında da sanal ortam sayesinde vakit geçirmeye devam etmektedir. Böylece fiziksel ortamda zorbalık yapanlar ve zorbalık yaşayanlar ile sanal ortamda zorbalığa karışanlar aynı kişiler olabilmektedir. Bu nedenle, geleneksel zorbalık ve siber zorbalık arasında kesin bir çizgi çizilmesi oldukça zordur (Bayar, 2010).

Kızgınlık, hak olduğu düşünölen ya da değeri verilen kişilerin beklenti dışında hareket ettiğı durumlarda yaşanan duygu durumudur (Gençtan, 1999: 54). Okul ve okul dışı ortamlarında birbirleri arasında kızgınlık yaşayan gençlerin bir kısmı kızgınlıklarını ve öfke patlamalarını o an o ortamda yaşayıp akranlarını geleneksel zorbalığa maruz bırakabilmektedirler. Fakat günümüzde gençlerin diğeri bir kısmı ise geleneksel zorbalık için tedirginlik yaşamaktadır. Kızgınlıklarını o an o ortamda değil de sanal ortamda siber zorbalık yaparak daha planlı ve daha şiddetli bir şekilde öfke patlaması olarak yaşamaktadır. Sanal zorbalık gizli yapılabilmesi nedeniyle geleneksel zorbalığa oranla daha kolay yapılabilir hale gelmiştir. Bu nedenle de günümüzde sanal zorbalık oranı giderek daha çok artmaktadır. Ayrıca geleneksel zorbalığa maruz bırakılan öğrenci, siber zorbalığa da maruz kalabilmektedir.

Siber zorbalık ve geleneksel zorbalık arasındaki ilişki incelendiğinde, geleneksel zorbalık yapanların siber zorbalığa da yatkın olduğu görölmektedir. Günümüzde siber iletişim kullananların sayısının artmış olmasına rağmen Stys ve Honours (2004: 76) tarafından yapılan araştırmanın sonucuna göre hala geleneksel zorbalık yapan öğrencilerin sayısının, siber zorbalık yapan öğrencilerden fazla olduğu görölmektedir.

AB Avrupa Sosyal Fonu (2001) tarafından yapılan çalışmada zorbalık türleri çeşitli kategoriler altında incelenmiştir.

Sözle Zorbalık: Akranların birbirleri ile alay etmesi, lakap takması, birbirleri hakkında dedikodu yayması ve onları kızdırması bu zorbalık türü altında gerçekleştirilmektedir.

Fiziksel Zorbalık: Akranların birbirlerine fiziksel şiddet veya güç kullanarak zarar vermesi anlamına gelmektedir. Yumruk atma, itip düşürme gibi eylemleri içerir.

Duygusal Zorbalık: Akranı grup içinden dışlama, kötöleme ya da onunla alay etme bu zorbalık türü içerisinde yer almaktadır.

Başkasına Ait Bir Şeyi Alma Zorbalığı: Akranlar arasında birbirlerinin ceplerindeki parayı zorla almaları ya da değeri eşyaları vermeleri için birbirlerini zorlamaları anlamındadır.

İrkçi Zorbalık: Birbirlerinin etnik kökeni, konuşma tarı, şivesi, giyinme tarzı konusunda birbirleri ile alay etmesi anlamına gelmektedir.

Davranış Zorbalığı: Zorbalık yapılan bireye karşı yüz ekşitme, hareket gösterme, kötü bakma gibi davranışsal zorbalıklar ifade eder.

Bozucu Zorbalık: Oynanan oyunu bozarak ya da yapılan ödevleri yırtarak yapılan eylemler bu zorbalık türündedir.

Cinsel Zorbalık: İstenmeyen fiziksel temasta bulunmaktır. (Koç, 2006)

Son olarak bu zorbalık türlerine Siber zorbalık eklenmiştir.

Siber Zorbalık: İnternet ortamında öğrencilerin birbirilerine istenmeyen davranışlar uygulaması anlamına gelmektedir. Sosyal medya hesaplarının şifrelerini ele geçirmek, istenmeyen fotoğraflar paylaşmak gibi siber ortam üzerinden yapılan uygunsuz davranışlardır. (Yaman, Eroğlu ve Peker, 2011: 161).

Tüm zorbalık türleri genelde benzer amaçlar içerse de uygulanan zorbalık biçimi arasında ufak farklar vardır. Zorbalık türlerinin adı değişse bile mağduriyeti yaşayan öğrenciler tarafından hissedilen etki benzerdir.

1.5. SİBER ZORBALIĞIN GÖRÜLME BİÇİMLERİ

Günümüzde teknolojik cihazlara hemen hemen her ev ulaşmış durumdadır. 2000’li yıllardan önce kademe kademe gelişen teknoloji, milenyum çocuklarını baş döndürücü bir hızla ablukaya alarak teknoloji ile birlikte yaşamaya mecbur kılmıştır. Akıllı telefonlarla cebimize kadar taşınan teknoloji, yeni doğan bebekleri bile etkisi altına almaktadır. Çocuklar henüz yaşlarını bile doldurmadan videolar izleyebilmekte, bazı aileler ise bu teknolojik aletleri *bebek bakıcısı* olarak görebilmektedir.

Bilgisayar ve haberleşme teknolojilerinin hızlı gelişimi onları günlük ihtiyaçları karşılamadaki en önemli etken haline getirmiştir. Artık bireyler, ihtiyaç ve alışkanlıklarını internet ortamının sağladığı kolaylıkları kullanarak gerçekleştirmektedir. Bu kolaylıkların hızla artması, internet kullanan kişi sayısını, kullanıcıların yaş aralığını ve kullanma süre oranını da artırmıştır. Bu bağlamda Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’in 2014 yılında yaptığı çalışmaya göre internet kullanım oranının en yüksek olduğu yaş grubu %73 oranla 16-24 yaş grubu olmuştur.

Bu durum da ülkemizde ergenler ve genç yetişkinlerin interneti ve kitle iletişim araçlarını yoğun bir biçimde kullandığını gözler önüne sermektedir (Çetin ve Ceyhan, 2014:6).

Siber zorbalık daha çok gençler için giderek büyüyen bir problem olarak görülmeye başlamıştır. Bu zorbalık türü okul bahçelerinde yapılan şiddetlerden daha ağır sonuçlara neden olmaktadır. Sonuçları birbirinden farklı olsa da bu zorbalık türünü önlemek için de benzer müdahale yöntemleri gerekmektedir (Campbell, 2005: 72).

Giderek kapsama alanı genişleyen “Medya” çocukları da etkisi altına almış bulunmaktadır. Araştırmalar çocukluk döneminde çok fazla sayıda şiddet içeren televizyon programı izleyenlerin, yetişkinlik döneminde zorbaca davranışlar bulunma ihtimalini arttırdığını ileri sürmektedirler. Beyinlerdeki nöral aktivasyonlar çocukların sürekli saldırganlık ve zorbalık içeren görüntülere maruz kalması ile duygusal duyarsızlaşmaya yol açtığı ve çocukların sorun çözme yöntemi olarak zorbalığı seçtiğini belirtmektedir (Seçer, 2019).

Öfkenin belirtisi olan küfretme, hakaret etme, şaka yapma ve lakap takma gibi hareketler siber zorbalık yapanlar tarafından yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bambord (2004) bunlara ek olarak sözel saldırganlık, isim değiştirme, farklı kimlik kullanma, dışlama ve iftira atmanın da siber zorbalık türlerine eklenebileceğini ileri sürmüştür (Yaman, Eroğlu ve Peker, 2011: 166).

Telefon görüşmesi, kısa mesajlar ve e-posta okulun içinde ve dışında yapılan siber zorbalık biçimleriyle, sohbet odası zorbalıklarının en yaygın biçimi olarak görülmektedir. Ayrıca yapılan araştırmalarda siber zorbalığın genellikle okul içinde değil okul dışında meydana geldiği belirtilmektedir. (Smith, Mahdavi, Carvalho ve Tippett, 2006: 3)

Hamer ve Konijn, (2016: 5) tarafından yapılan çalışmada, kabadayı ergenlerin siber zorba olmalarını önlenmesi ve duygu düzenlemenin süreçte nasıl bir rol oynayabileceği araştırılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, olumsuz duygu düzenlemesinin, öfkenin siber zorbalık davranışları üzerindeki etkisini artırdığını göstermiştir. Öfkeleriyle baş etmek için olumsuz stratejiler uygulayan ergenler, yapmadıklarından daha fazla siber zorbalık davranışı gerçekleştirmişleridir.

Fakat beklenilenin aksine, olumlu duygu düzenlemesi stratejisiyle öfkenin siber zorbalık üzerinde etkisini azaltmadığı sonucu elde edilmiştir. Öfke ve hayal kırıklığı durumlarıyla başa çıkamayan ergenler, çözümü siber zorbalıkta bulmuşlardır. Bu durum, ergenlerin öfke ve hayal kırıklığı duygularıyla olumsuz bir şekilde başa çıkmamaları konusunda eğitilmesi gerektiğini göstermektedir.

Siber zorbalığın görülme biçimleri Willard (2007: 9-12) tarafından çeşitli ana başlıklar halinde incelenmiştir. Bu başlıklar arasında keskin bir çizgi olmamasına karşın her bir bölüm kendi içinde ayrıntılı olarak farklı siber zorbalık içermektedir:

Alevlenme (Flaming): Bireyler arasında çoğunlukla kırıcı ve müstehcen bir dil kullanarak hakaret ve tehdit içeren kısa süreli yaşanan alevli tartışmalardır.

Taciz (Harassment): Saldırgan tarafından kurban olarak görülen hedef olarak belirlenmiş bir kişiye aralıklı ya da sürekli olarak kişisel iletişim kanalları aracılığıyla mesajlar gönderilmesidir.

Karalama (Denigration): Hedef olarak seçilmiş kurban hakkında, ona zarar veren yalan ve acımasız sözler paylaşılmasıdır. Ayrıca dijital olarak çevirim içi ortamlarda değiştirilmiş sahte fotoğraflarla bireyin hakkında ona zarar verici bilgiler paylaşılmasıdır.

Kimliğini Gizleme (Impersonation): Siber zorbanın, hedef aldığı kişinin kimliğine bürünerek kişinin onurunu kıracak ya da onu kötü göstererek kurbanın arkadaşlık ilişkilerine zarar verecek bilgiler ya da fotoğraflar içeren bilgi paylaşmasıdır.

İfşa ve Hilekârlık (Outing and Trickery): İfşa etmek kurban olarak seçilen kişiye ait bilgi veya sırların ya da mahcup edici görüntülerin ortaya çıkarılması anlamındadır. Hilekârlık ise düzenbazlık gibi kurbanı iyi biri gibi olduğunu gösteren saldırganın aslında onu kandırarak bilgilerine ulaşmasıdır.

Dışlama (Exclusion): Dışlama, kurban olarak seçilen kişiyi kasıtlı ve bilerek gruptan çıkarmaktır. İnternette oynan grup oyunlarına katmamak çeşitli sosyal medya hesaplarına eklememek gibi kurbanı dışlayıcı hareketler sergilemektir.

İnsanları İnternette Taciz Etme (Cyber-stalking): Mağdurun itibarını zedelemek için korkutucu ve ya rahatsız edici mesajların sürekli olarak gönderilmesidir.

1.6. SİBER ZORBALIK RİSK GRUBU: ERGENLER

Karabekiroğlu (2014: 19), ergenlik dönemini tanımlarken “ne çocukluk ne de erişkinlik; ama hem çocukluk hem erişkinlik” ifadesini kullanmıştır. Ergenliği: bir değişim, dönüşüm ve başkalaşım dönemi olarak tanımlamıştır. İnsan gelişiminin en hızlı olduğu dönem anne karnı, bebeklik dönemi ve 12- 18 yaş aralığını kapsayan ergenlik dönemidir. Kişi ergenlik döneminde kendini test eder ve sınırlarını keşfeder. Bu keşfin azalmaya başlaması ergenlik döneminin bitmeye yakın olmasının habercisidir

Ergenlik ile ilgili yapılan ilk araştırmalar Aristoteles zamanında M.Ö. ortaya çıkmıştır. Aristoteles gelişim dönemlerini bebeklik, çocukluk, genç erişkinlik ve yetişkinlik olarak tanımlamıştır. Jean- Jacques Rousseau ergenliği şiddetli bir rüzgâra benzetirken Hall ise bebeklik dönemini ilkel dönemlere, ergenlik dönemini ise uygar döneme benzetmiştir (Karabekiroğlu, 2014: 25).

Ergenlik, bireyin içinde fırtınalar estiren, sosyal, psikolojik, fiziksel ve hormonal değişimlerin aynı zamanda bir arada yaşandığı gelecekteki yaşantıda belirleyici özelliği olan bir dönemdir. Bu dönem değişimle beraber arkadaşlar arasında yer edinme dönemidir. Ergenler, doğumundan itibaren bağımlı oldukları ebeveynlerinden bu dönemde bağımsız hale gelirler ve arkadaşlarına bağlanıp onların baskılarına karşı açık bir hal alırlar. Kimlik gelişiminin olduğu bu dönemde yaşanan zorluklar; güçsüzlük, yabancılaşma ve isyan duygularını doğurur. Grup içinde reddedilmek bir genç için en zor şeydir. Grup içindekilere kendini kanıtlamak isteyen birey, o gruba katılabilmek için gerekirse tüm değerlerinden vazgeçebilir (Vural, 2004: 183). Bu durum onları siber zorbalık yapmaya, zorbalığa izleyici olarak katılmaya ya da siber mağduriyet yaşarken sessiz kalmaya mahkûm bırakabilmektedir.

Orta çocukluk döneminde aidiyet, bağlılık ve benlik duygusunda yaşanan gelişmeler çocukların akran ilişkilerini geliştirmesinde önemli role sahiptir. Dostluk ilişkilerinin gelişmesi ile oyun arkadaşlığı artar ve çocuklar sosyal ilişkilerini kurarken güvenmeyi ve güvenilen biri olmayı öğrenirler. Akran ilişkilerinde güvenli bağ kuran bireyin

benlik saygısı daha yüksektir. Güçlü bir akran ilişkisi kuran bireylerin ruh sağlıkları ve akademik başarılarının daha yüksek düzeyde olduğu çeşitli araştırmalar tarafından desteklenmektedir. Gençlerin kendilerini nasıl hissettikleri, derslerde başkaları tarafından nasıl göründükleri, akademik başarıları hatta fiziksel görünüşleri akran kabulü için önemli değerler olarak görülebilmektedir. Akranları tarafından kabul edilmeyen bireyler genellikle akran zorbalığına maruz kalmaktadır. Akran zorbalığı Gladden vd. (2014) tarafından “fiziksel, sözel, ilişkisel ve sanal zorbalık şeklinde yapılabilen sürekli ve kasıtlı saldırganlık eylemleridir” şeklinde tanımlanmıştır (Seçer, 2019: 168).

Düşük benlik saygısı beraberinde çekingenlik ve bazen saldırganlığı da getirmektedir. Çekingenlik ve saldırganlık birbirine karşıt olan iki farklı özellik türüdür. Bu iki özellik de “güvengenlik” yaşayan bireylerde bulunmamaktadır. Güvengenlik; başkalarını küçük görmeden, onların hakları olduğu bilincinde olan ve bu haklara saygılı davranan, kendi haklarını da bilinçli bir şekilde koruyan kişilerin sahip olduğu özelliktir. Güvengen olan insan ne saldırgan davranışlar sergileyerek çevresindekileri kırar, küçümser ne de çekingenler gibi kendini küçük görür ve özgüvensiz davranır (Whirter ve Acar, 2000: 144).

Uluçay ve Melek (2017: 96) tarafından yapılan çalışmada okullarda siber zorbalık üzerine yapılan araştırmalar analiz edilmiştir. Yapılan analizlere göre en çok ergenlik döneminde olan bireyler siber zorbalık yapmakta ve siber mağduriyet yaşamaktadır fakat elde edilen diğer bir sonuç ise teknolojik cihazlara sahip olma yaşının ilkokullara indiğini göstermektedir. Hâlbuki bilimsel olarak yapılan çalışmalar teknolojik cihazlara sahip olma yaşının en erken 6-8 yaş olduğunu ve teknolojik cihaza sahip olsalar bile ebeveyn tarafından kontrollü bir şekilde kullanılması gerektiğini ifade eder (Odabaşı, Kabakçı ve Çoklar, 2008).

Çocuklar ve ergenler kendilerini özgürce ifade edebilecekleri bir platform olarak çevirim içi ortamları olan sanal programları seçmeye başlamışlardır. Öfke ve saldırganlık gibi olumsuz duygularını gerçek hayatta daha kolay engelleyebilirken çevirim içi ortamlarda bunu engellemeye daha az ihtiyaç duymaktadırlar. Yborra ve Mitchell’e (2004) göre internetin anonimliği, çocukların ve ergenlerin gerçek hayatta sergileyebileceklerinden daha saldırgan bir kişiliğe sahip olmalarına izin vermektedir

(akt: Erdur ve Kavşut, 2007: 33). Bütün bunlara ek olarak insanlar sahte ekran isimlerinin arkasına sığınabildikleri için ya da başkasının kimliğini taklit edebildiklerinden dolayı siber ortamlar zorbalık için daha cazip bir etkinlik alanı haline gelmiştir (Kowalski ve Limber, 2013). Siber zorbalıkların en önemli özelliklerinden biri, gerçek kimliklerini gizlemeleridir. Kimliklerini gizleyerek kurbanlara daha fazla zarar verebileceklerine inanırlar. Ergenlik dönemindeki öğrencilerin gerçek kimliklerini gizleyip neredeyse dörtte birinin en az bir kez siber zorbalık yapması ciddi bir sorundur. Sağlıksız sosyal ilişkiler, gençlik döneminde olan bireyin psikolojisini bozar ve sağlıksız bir ergenlik dönemi kişiliği olumsuz yönde etkiler (Dilmaç ve Aydoğan 2010: 227)

Twenge (2013), benliğini öne çıkarmalarından dolayı ben nesli olarak adlandırdığı yeni neslin kolay iletişime girmeyi kendinde bir hak olarak görmekte olduğunu ileri sürmüştür. Açık sözlülüğün erdem olarak öğretilmesi bu nesil tarafından tam anlamıyla anlaşılmamakta ve ergenler düşüncelerini kendilerine saklamayı bir zafiyet olarak görmeye başlamaktadır. Bu durumda sanal ortamda bile iyi ya da kötü yorumları rahatlıkla yapmalarına neden olmaktadır.

Gençler elde ettikleri bilgi iletişim teknolojik aletleriyle okullarda birbirlerine karşı besledikleri düşmanlıkları; akranlarını korkutmak, tehdit etmek ya da taciz etmek için siber zorbalığı bir yol olarak görmüşlerdir. Özellikle liselerde akıllı telefonlarını okula götüren gençler “kurban” olarak adlandırılan bireylerin görüntülerini çekip rıza istemeden çeşitli sosyal medyalarda bunları paylaşmaktadır. Okullarda yaşanan bir diğer siber zorbalık örneği ise bir grup ya da birey hakkında karalayıcı ya da küçük düşürücü internet sayfaları hazırlamak, kişilerin bilgilerini izinsiz paylaşmak ya da anlık sohbet programları ile aşağılayıcı, tehdit, şiddet ya da taciz içeren mesajlar atmaktır (Akca, Sayımer, Salı ve Başak, 2014, 19-20).

İçgüdü kuramcıları, insanın doğasının insan davranışlarını belirlediğini ve saldırganlığında içgüdüsel davranış olduğunu ileri sürerler. Bu kuramcılar saldırgan davranışların azaltılabileceğini düşünmezler tüm davranışların içgüdü modeli ile tanımlanabildiğini iddia ederler. Sosyal öğrenme kuramcıları ise insanın doğuştan saldırgan olmadığını, dış etkenlerin bireyi saldırgan olmadığını, dış etkenlerin bireyi saldırgan yaptığını ileri sürerler. Bu kurama göre saldırganlık, toplumsallaşmanın bir

sonucu olarak ortaya çıkar çevrenin etkileri insanın davranışlarını etkiler. Çocuklar ve gençler nasıl davranmaları gerektiğini rol model aldıkları kişilerden ailelerden öğrenmektedir. Bu yaklaşım saldırganlığın çevresel yollarla öğrenildiği için unutabileceğini hatta eğer kişi çevreden bu duruma hiç maruz kalmazsa saldırganlığın öğrenilmeyeceğini iddia ederler (Kuzucu ve Özdemir, 2003: 197-198).

Duyguları ile başa çıkmayı öğrenen ve öfke kontrolü yapma yetisine sahip olan çocuklar ve gençler yaşadıkları olumsuz duyguların üstesinden daha çabuk gelebilir ve daha rahat akran ilişkisi kurabilirler. Çocukların kişilerarası yaşanan akran çatışmasını etkin bir şekilde yönetebilmesi için kendi stres ve öfke düzeylerini tanıyabilmesi gerekir. Bu nedenle çocuklara öfke kontrolünü öğretebilmek adına ailelere ve öğretmenlere önemli görevler düşmektedir. Bazı öğretim stratejileri sakin kalabilmek için öğrenciye model olmayı, duygudaşlık kurma yetisini geliştirmeyi, duygularını tanımayı ve güçlendirmeyi içermektedir. Bu stratejiler kullanılarak öğrencilerin öfkelerini kontrol etmeleri sağlanmalı ve zorbalık kavramı okullarda yaşanmadan önlem alınmalıdır (Joseph ve Strain, 2003; akt: Sezgin ve Ulus, 2019).

Eğer ergenler yaşam becerileri konusunda yeterince bilgiye sahip olurlarsa, siber ortamlarda da o kadar bilinçli hareket ederler. Teknoloji, haberleşme ve iletişim alanında da birçok olanak sağlamaktadır. Gençler artık arkadaşları ve hatta aileleri ile birlikte siber ortamlar üzerinden iletişim kurmaktadır. Bu nedenle teknolojinin güven içinde ve sorumluluk bilincinde kullanılması önemlidir.

Ebeveynler teknoloji kullanımı konusunda yeterince bilgi sahibi olmadığı için gençler ve ebeveynler arasında bu konuda çatışma yaşanabilmektedir. Çünkü çoğu insan teknoloji kullanımı ve teknoloji bağımlılığı arasındaki farkı bilmeden yargıda bulunmaktadır. Çocuğunun sosyal becerilerden yoksun olma endişesi içinde olan aileler teknoloji kullanımı konusunda yasaklar koyabilmektedir. Bu yasaklar çoğu zaman bireyi olumsuz yönde etkilemektedir. Ebeveyn ve çocuk arasında bu çatışmanın önlenmesi güvenli internet kullanımı açısından çok önemlidir. Ebeveynler gençlerin kullandıkları teknolojik cihazların neler olduğunu ve nasıl kullandıklarını bilmelidirler. Çocuklarına teknolojik aletler alınırken kullanım açısından uygunluğu dikkatle seçilmelidirler. Seçilen teknolojik cihaz bireyin sosyal becerilerine uygun olmalıdır. Bu beceriler üç kategori altında incelenmiştir (Sezgin ve Ulus, 2019):

Dikkat (Farkındalık): Dikkat; sosyal medya yoluyla yapılan hareketlerin, hangi gönderileri ne zaman, nerede, kiminle paylaşılması gerektiği bilincini ve doğru karar verebilmeyi ifade eder. Dikkat farkındalığı artırır, farkındalık eleştirel düşünmeye teşvik eder.

Dil ve Sosyal Beceriler ve Görgü Kuralları: Yazılı ya da sözlü mesajlarda dilbilgisi kurallarına uyarak doğru tonlamayı seçmek anlaşılacak için kilit öneme sahiptir. Kısaltma kullanılarak yazılmış mesajlar bireyin yanlış anlaşılmasına neden olabilmektedir. Sosyal medyalarda kullanılan yüz ifadeleri de uygun seçilmelidir.

Profesyonellik ve Nezaket: Teknik cihazlar kullanılırken alıcının sözsüz tepkilerini yorumlamak zordur. Bu nedenle gençler başkalarının duygularını düşünmeye teşvik edilmelidir. Ayrıca zaman yönetimi profesyonellik açısından önemlidir. Evlerde cihazsız bölge alanları olmalı ve evlerde belirtilen kullanım sınırlarına uyulmalıdır.

Ergenlerin bilgi-iletişim teknolojilerini gereğinden fazla kullanımı sonucunda çeşitli fiziki ve psikolojik tehditler vardır. Bunlar:

1. Fiziksel Aktivite, Hareketsiz Davranış, Beslenme Davranışı Üzerindeki Etkiler
2. Zorbalık
3. Uygunsuz Reklam ve Görüntülere Maruz Kalmadır.

1.7. KİŞİLİK VE DEĞER ARASINDAKİ İLİŞKİ

Ahlak, kişiler arası ilişkilerde yaşanan norm ve değerler ile ilgilidir. Joel Kupperman karakteri, ahlak ile ilişkilendirmiş ve şu şekilde tanımlamıştır: “başkalarının ve kendisinin mutluluğunu etkileyen durumlarda ilgi ve bağlılığın özellikle de ahlaki seçim konusunda normal düşünce ve eylem kalıbıdır.” Erdem ve karakter nitelikleri her insanda aynı ölçüde bulunmamaktadır. Bu nedenle genel karakterin yanı sıra güçlü karakter ve güçsüz karakter de vardır. Kupperman, güçlü karakteri “bir kişinin, normal düşünce ve eylem kalıbı, başkalarının ve kendisinin mutluluğunu etkileyen konularda, özellikle de ahlaki seçim konusunda güçlü bir şekilde baskılara, güçlü isteklere, zorluklara ve başkalarının ısrarcı beklentilerine karşı

koyuyorsa o kişi güçlü bir karaktere sahiptir” olarak tanımlamıştır. Kupperman, güçlü karakter tanımında bu karaktere sahip kişinin haksız ve adaletsiz, normlara uygun olmayan istekler talep edilirse kişinin direnebileceğini ifade eder. Karakter nitelikleri ile ahlak arasında doğru korelasyon bulunmaktadır. Güçlü karaktere sahip kişi kendisinden yapılması istenen ahlak dışı davranışları hem kendi yapmaz hem de çevresinde başkasına yapılan adaletsizliklere ve erdemsiz davranışlara karşı ahlaki bir tavır alır. (akt: Yazıcı ve Coşkun, 2014: 184).

Karakter ve karakter ahlakı yıllar boyunca felsefe ve psikoloji alanının önem verdiği bir konu olmuştur. Karakter konusunda yapılan çalışmalar da karakter ve erdemlerin psikolojik bir temeli olmadığı, ahlaki eylemlerin duruma bağlı olduğu yönünde bir sonuca varılmıştır. Aristoteles’e göre ise neyin ahlaki ve erdemli davranış olduğunu neyin olmadığını belirleyen tek unsur akıldır. Aklı başında olan bir insan hem eylemi hem durumu göz önüne alır ve ahlaki çerçeve içerisinde harekete geçer. Kant’a göre ise eylemin ahlaki değerlendirilmesi sadece eylemi gerçekleştiren göre koşullandırılmıştır. Başkalarının değerlendirmesine kanıt olacak herhangi bir unsur mevcut değildir (Yazıcı ve Coşkun, 2014: 188).

Karakter ahlakında eylemin ahlaki değerini o eylemi yapan kişinin kişiliği belirler. Bu sebeple Aristoteles erdemlerin ve kişisel ahlakın bir alışkanlık ve deneyim sonrası ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Aristoteles, erdemleri düşünce ve karakter erdemleri olmak üzere ikiye ayırmıştır. Düşünce erdemleri eğitim sayesinde gelişir bu nedenle zamana ihtiyaç duyarlar. Karakter erdemleri ise alışkanlıkla elde edilir, bu nedenle yaşamda tecrübe edinilen deneyimler önemlidir (Aristoteles, 2014: 227).

Ahlak ilkeleri incelendiğinde bazı ilkelerin diğerleri ile çeliştiği görülebilir. İşte böyle durumlarda kişi kendi benliğini ve ahlaki değerlerini şekillendirmeye başlar (Feldman, 2012: 29).

Bir bireyin kişi olması için en gerekli unsur değerdir. Brightman’a göre değer bilinçli bir şekilde tecrübe olarak kişiliğin görevidir. Kişilik olmadan insani değer yoktur. Bilinçli tecrübeler yaşayan bir fert; değerleri gerçekleştirebilen kişiye dönüştüğü zaman sahip olduğu biyolojik, fiziki, sosyal ve metafizik çevrelerle bağlantısı sonucunda kişinin değerleri kazanması ve manevi özelliklerde yüksek bir değere ulaşıp kişiliğini oluşturması beklenir.

Brightman yaptığı çalışmalarda kişi için çevrenin, çevre ile bağının ve bu bağ sonucunda meydana gelen değerlerin önemini vurgular. Angeles, değeri felsefe sözlüğünde “kabul edilen, istenen, faydalı olan veya ilgi duyulan bir şeyin niteliği” olarak tanımlamaktadır. Brightman ise değeri; herhangi bir kişi tarafından herhangi bir zamanda gerçekten hoşlanılan, takdir edilen, kıymet verilen, istenilen ve elverişli olan veya beğenilenlerin tümü olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Brightman’a göre karakter ve değerler kavramı ahlakın özünü oluşturmaktadır. İyi irade veya kişiliği ahlakın özü yapan etik teori ise “Formalizm” olarak adlandırılır. Değerlerin, gerçekten tatmin edici ve birbirleri ile uyum içerisinde olup başkalarını düşünmeye ve başkalarına saygı duymaya dayanması etik olarak teleolojinin varlığına inanmayı gerektirir (Gökalp, 2014: 44).

1.8. AHLAKİ GELİŞİM VE İNSANİ DEĞERLER

Değer, iki durum arasından birini diğerine tercih etme eğilimidir. Değerler, davranışlara kaynaklık eder ve bireylerin davranışlarını yargılamaya yarar. Buna ek olarak bireylerin neyi önemli gördüklerini belirleyerek istekleri ve tercih edilen ya da edilemeyen durumları gösterir (Erdem,2007: 96-97). Değerler, yaşamdaki belirli durumları aşan, zaman içinde değişebilen, davranış ve olayların seçimini yönlendiren ve içsel çelişkileri olan dinamik bir sistemin parçası olan rehber ilkeler olarak düşünülür (Debats, 1996: 47).

Her sınıf ve grubun değerleri, tutumları ve farklı bakış açıları, kendine özgü zaman içerisinde oluşmuş dinamikleri vardır. Farklı gruplara ve sınıflara ait kişiler, grup üyeleri ve sınıf kültürü üreten, grup ve sınıf içinde bir tür değerleri temsil eder. İşte bu yüzden ki insanların sahip olduğu sosyal ekonomik konum, fiziksel ve sosyal ihtiyaçlar ile politik-dini inançlar ve geleneksel ya da modern değerlere bağlılık gibi farklı kalıplar oluşmasına olanak sağlar. Değer sosyolojisi literatürü de kişilerin sosyal ve ekonomik durumları ile değer tercihleri arasında bir ilişki olduğunu doğrular. Araştırmalar, ailenin sosyal ekonomik konumu ile estetik değerler arasında doğrudan bir ilişki olduğunu belirtir ve gençlerin; ekonomik, dini ve politik değerleri ile değer öncelikleri arasında maddi öncelik olduğunu göstermektedir (Abedini, 2011: 1162).

Değerler; duyguların, düşüncelerin ve yapılan davranışların zeminini oluşturan inançlardır. Değerler bireylere yön vererek nasıl yaşamaları gerektiğini ve neyin doğru

neyin yanlış olduğunu gösterir. Değerler sistemi insanı düşündüklerini uygulamaya yönlendirmektedir. Bireyler yaşamlarını edindikleri değerlere göre şekillendirirler. Değerlerini oluşturan inançlara ters düşen bireyler hayatlarında anlamsızlık yaşar ve boşluğa düşerler. Bu konuda Gandhi alışkanlıkların değerleri oluşturduğunu, değerlerin de insanın kaderini oluşturduğunu ifade etmiştir. Buna göre bir kişinin sahip olduğu değer o insanın kaderidir; bir ailenin sahip olduğu değer o ailenin kaderini belirler; bir öğretmenin sahip olduğu değer ise geleceğe yön verir. Öğrencilerini insani değerler çerçevesinde yetiştirebilmeleri için öğretmenlerin sahip olması gereken mutlak değerler vardır: Hakikat saygısı ve sevgisi, sınırlar ve sorumluluk bilinci, şevkle gayret etme, sevgi, güven, hizmet etme bilinci, teşekkür etme ve şükür duygusu, iç huzur, denge, empati, adil olma, dürüstlük ve iş birliğidir. (Cüceloğlu ve Erdoğan, 2017:114-115).

İnsan, yaşamın anlamını kavramaya çalışır ve yaşama amacını keşfederken endişeye kapılır. İnsan her zaman yaşam gayesine erişmek için güçlü bir arzu duymuştur ve bu arzuyu desteklemek için çeşitli davranışsal ve bilişsel davranışlarda bulunmuştur. Her birey için yaşamın anlamı tek ve kişiye özeldir. Yaşamın anlamı gibi değerler de herkes ve her durum için eşsizdir. Lindeman ve Verkasalo'ya (2005) göre değerler düşünce ve davranışa rehberlik eden standartlardır ve bireyler kendilerini de başkalarını da sadece kendi düşünce ve değerleri ile yargırlar. Bu sebeple Schwartz, öz-yönetim, dürtü, hazcılık, başarı, güç, güvenlik, uygunluk, gelenek, cömertlik ve evrenselcilik dâhil olmak üzere motivasyon temelinde farklılık gösteren on değer tanımlayarak insani değerleri teorisini ortaya sunmuştur. Bu teori ile Schwartz, insani değerlerin; arzu edilen ve soyut hedeflerin bilişsel olarak gerçekleştirilmesinde, durum dışı ve bağımsız bir davranışla, bireylerin ve grupların yaşamlarında yol gösterici ilkeler olarak önemlerinin farklı olduğunu ortaya koymaktadır (Pirmoradi, Ahmadian, Karami ve Yarahmadi, 2019: 52)

İnsanlar günlük yaşamlarında farkında olmadan *değerlendirmelerde* bulunurlar. Belirli ölçütler ile iyiye-doğruya-yanlış-kötüye karar verir ve bunlar arasında yargılama yaparak seçim yaparlar. Değerler hayatın her alanında vardır. Ahlaki ilkeler ve inançla ilişkilendirilen değerler; yalnızca felsefi alanın konusu olmaktan çıkmış tüm yaşam alanlarına hitap etmeye başlamıştır. Eğitim alanında da

büyük öneme sahip olan değerler eğitim felsefecileri tarafından çeşitli şekilde tanımlamışlardır: (Akbaba- Altun, 2003:9)

İdealistler; dünyayı evrenselliği ve sonsuzluğu ile öne çıkarmışlardır. Bu nedenle değerleri de tüm insanlara uygulanabilen ve değişmeyen ilkeler olarak tanımlamışlardır.

Realistler; doğa yasalarını evrensel ve sonsuz olarak tanımlamış ve doğal, fiziki, sosyal yasalar üzerinden tespitler kurmuşlardır. Bu nedenle değerleri doğa yasaları üzerine konulması gereken normlar olarak görmüşlerdir.

Pragmatistler ise; değerlerin göreceli olduğu iddiasını ortaya atmışlardır. Onlara göre evrenin de sürekli değiştiği gibi değerler de zamana, yere ve mekâna göre değişebilmektedir. Pragmatistler insanın gelişimine katkı sunan şeylerin değerli, gelişimine sınır koyan şeylerin ise değersiz olduğunu düşünmektedirler.

Varoluşçular; insanların kendi özgür iradesine saygı duyulması gerektiği inancına sahiptirler. Bu nedenle bireylerin kendi değerlerini kendilerinin oluşturduğu görüşünü benimsemişlerdir.

Frankfurt Okulu Çevresi; değerlerin toplumda baskın olan güç tarafından oluşturulduğu ve güçsüzlere dayatıldığı görüşünü benimsemişlerdir. Bu düşünceyle, eğitim kurumlarını da kapsayan tüm kurumlar güce sahip olan iktidarın buyruğu altındadır ve iktidarın bilgi, inanç ve değerleri herkes tarafından benimsenir. (Sezgin ve Ulus, 2019: 245)

Değerler toplumsal alanda, *toplumsal değerler*; bireysel alanda, *bireysel değerler*; küçük grup alanında ise *aile değerleri* olarak üç ana alt başlık altında toplanabilir (Winter, Newton ve Kirkpatrick, 1998: 389).

Değerler, bireyde tek başına bulunabilen bir özellik değildir; sosyal hayata özgü doğal çatışmaları yansıtan karmaşık, hiyerarşik, dinamik ve çelişkili sistemlerle düzenlenirler ve en önemlisi değerler, profesyonel seçimin temelidir (Suditu, 2012: 1993).

Ahlak eğitimi ve gelişimi yüzyıllardır felsefecilerin çalışma alanını oluşturmuştur. John Locke, Jean Jaques Rousseau ve Jean Piaget, çocuğun tarafsız ve yansız (nötr) bir varlık olarak dünyaya geldiğini, yaşantıları ve çevresinin değerlerini

ve ahlakını oluřturduėunu ileri sűrerken Freud ve St. Augustine bireyin doėuřtan gűnahkâr olunduėunu, yařantılarıyla deėerler edindiėini iddia etmiřtir. Bu çeřitli gűrűřler çerçevesinde gűnűműze kadar uzanan John Dewey, Piaget ve Kohlberg gibi felsefeciler ayrı ayrı ahlak geliřim kuramlarını ortaya koymuřtur. John Dewey’e gűre ahlaki geliřim kuramı biliřsel geliřimle birlikte ilerlemiřtir. Dewey ahlak geliřimini ű dűneme ayırmıřtır:

İlk dűnem *Ahlak ve Gelenek Ŗncesi Dűnemidir*: Bu dűnemde bireyin ahlaki deėerini biyolojik ve sosyal dűrtűleri belirler.

İkinci dűnem *Geleneksel Dűnemdir*: Bu dűnemde evre çok önemlidir. Birey içinde bulunduėu grubun deėerini benimser. Genellikle bireyler ergenlik zamanında bu dűnemin içerisindedir.

Ŭűncű dűnem: *Ŗzerk Dűnemdir*: bireyin olgunluk dűnemine rast gelen bu dűnemde birey kendi aklı ve dűřűncesiyle deėerlerini benimser ve içinde bulunduėu grubun deėerlerini irdeleyebilir.

Piaget ise ahlak geliřimi için çocukluėun önemini belirterek çocukların oyunlarında kurallara uyma eėilimlerine gűre deėerlerini dűnemlere ayırmıřtır. Ahlak geliřimi açısından en önemli kuramcılardan birisi Kohlberg’tir. Kohlberg ’in Ahlaki Geliřim Kuramında bireylerin ahlaki geliřimi; bulunduėu yař grubuna, çevresine ve sosyoekonomik dűzeyine gűre řekillenebilmektedir. Kohlberg bu dűnemleri ű farklı ana bařlıkta incelemiřtir. İlki *Gelenek Ŗncesi Dűnemdir*; bu dűnemde birey çevresi tarafından kabul edilen iyi ve kűtű lűtlere gűre davranır. Her dűnemi kendi içerisinde iki ařamaya toplamda 6 ařamaya ayıran Kohlberg’in bu dűnem için belirttiėi ařamalardan ilki “Ceza ve İtaat Eėilimidir”. Bu ařamada ocuk sadece otoriteye uyar ve cezalandırılmaktan korkar. Olayın fiziksel etkisine gűre kűtű ya da iyi olduėuna karar verir. İkinci ařama ise “Saf ıkarcı Eėilim” ařamasında birey bařkasının gereksinimlerini çıkarcı bir biçimde ele alır. Kendisine yarar saėlamayan řeyleri yapmaz. 2. Dűnem ise *Geleneksel Dűnemdir* bu dűnemde birey genel toplum dűzenine uymak ister, deėerlerini ona gűre řekillendirir. Bu dűnemdeki ařamalar; űűncű ařama olan “Kiřiler Arası Uyumdur”. Bu ařamada birey kendi akranlarıyla iyi bir uyum ve iř birliėi içindedir. Ait olduėu grubun deėeri birey için de çok önemlidir. Dűrdűncű ařama ise “Kanun ve Dűzen Eėilimidir”. Bu dűnemde akran gruplarının deėerleri ve

kurallarından ziyade toplumsal kurallar geçerlidir ve birey bu kurallara sorgulamaksızın uyar. Bu kurallar sonucu ne olursa olsun değiştirilemez. Son dönem ise *Gelenek Sonrası Dönemdir*. Bu dönemde birey hayatına yön veren değer ve ahlak ilkelerini başkalarından bağımsız olarak seçer. Bu dönemin aşamalarında dördüncü aşamada “Sosyal Sözleşme Eğilimi” aşaması vardır. Birey bu aşamada insan hakkı ve özgürlük gibi kavramları değerleri arasında tutar ve benimser. Son aşama olan “Evrensel Ahlak İlkeleri” aşamasında ahlaki gelişimin son noktası tamamlanmaktadır. Birey ahlak ilkelerini kendi seçer, kendi oluşturur ve bu ilkelere uygun davranır. Bu döneme ulaşma yaşı 14’tür yani birey ergenlikte tüm ahlaki evreleri tamamlamış kendi değerleriyle karar verebilecek yaşa gelmiş olmalıdır. (Karabekiroğlu, 2014: 56).

Freud, ahlak gelişimini id- ego- süper ego ilişkisi çerçevesinde incelemiştir. İd (alt ben) kişiliğin bilinçaltı kısmını içermektedir. Bireyin doğuştan itibaren içinde bulunan tüm dürtülerin toplamıdır, bu aşamada cinsiyet ve saldırganlık yoğun bir şekilde hissedilir. Ego (ben) ise kişinin çevresi ile etkileşimi sonrası ortaya çıkar ve kişiliğin gerçekçi yönüdür. İd isteklerine ulaşmak için egoyu kullanır. Yani id bilinçaltında bilince ulaşmaya çalışır. Ego ise bilinç olarak id’in isteklerinden toplumca kabul edilenleri bilince ulaştırır. Diğerlerini bastırma mekanizmasını kullanarak devre dışı bırakır. Tüm bunların olması gerektiğine ise süper ego (üst ben) karar verir. Süper ego çocukluk döneminde çocuğun büyükleri ve toplumla olan ilişkileri ile gelişir. Süper ego vicdan ve ego idealini içerir. (Kağıtçıbaşı, 2006: 329-330).

Freud’un kuramı detaylıca incelendiğinde suçluluk duygusu ve vicdan duygusunun gelişimi ahlak gelişiminde yer edinmektedir. Vicdan ve ahlak gelişimi konusunda yapılan çeşitli araştırmalara göre çocuklara uygulanan cezalar çocukta zayıf vicdan gelişimi yani yetersiz iç kontrol oluşturduğu görülmüştür. Bu araştırmalara göre fiziksel ceza çocuğa vicdanlı olmayı değil saldırgan olmayı öğretir (Kağıtçıbaşı, 2006: 329-330).

Yaşanan toplumsal değişimlerde değerler giderek öne çıkmaktadır. Bireyin ve toplumun davranışları açısından değerler büyük önem kazanmış bulunmaktadır (Altunay ve Yalçınkaya, 2011,8). Son zamanlarda hemen hemen her kurumda değer kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramın bu kadar popüler olması değerlerin

günümüzde daha fazla önemsendiğini değil aksine değerlere ne kadar çok ihtiyaç duyulduğu anlamına gelmektedir (Tahiroğlu, Yıldırım ve Çetin, 2010: 234).

1.9. DEĞERLER EĞİTİMİNİN TANIMI VE ÖNEMİ

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) değerler eğitimini tanımlarken “çocukların ve gençlerin pozitif değerleri keşfedip geliştirmeleri ve kendi potansiyellerine göre ilerlemeleri için yürütülen eğitimsel gayretlerdir” ifadesini kullanmıştır (Meydan, 2014: 94).

İçerisinde bulunduğumuz toplumun en büyük beklentilerinden birisi de mümkün olduğunca çok kişiyi mümkün olduğu kadar uzun süre içerisinde zorunlu eğitime tabi tutmaktır. Bir birey ne kadar uzun süre eğitime dâhil olursa bireyin o kadar ideal seviyede olacağı düşünülüyor fakat eğitim nedir diye sorgulandığında eğitimin bazen beklenildiği kadar güçlü olmadığı ve ruh ve kişilik gelişimi açısından yetersiz kaldığı da yadsınmamaktadır (Ergün, 2015: 9).

Bireyler ahlak kavramını ve içeriğini bilmelerine rağmen ahlaki kuralları uygulama ve özümsemede zorluk çekmektedirler. Bu nedenle ahlak gelişiminde çocuklukta verilen eğitimde dikkat edilecek en önemli nokta ahlaki kurallara inanmaları ve bu kurallara karşı olumlu tavır geliştirmelerini sağlamaktır. Her toplumun kendine özgü ahlaki kuralları olduğundan çocuk çevreyle birlikte iyi ve doğru sanılan davranışları yapmayı öğrenir. Çocuğa ahlak eğitimi verilirken iyi davranışın neden iyi; kötü davranışın neden kötü olduğu açıklanarak anlatılmalıdır böylece çocuk büyüdükçe başkalarının duyguları ve toplum kurallarını anlamakta daha yetenekli olur (M.E. B. 2013: 4).

Eğitimin birçok amacı vardır ve bunlardan biri değer yaratmaktır; bir diğer amaç ise herkes tarafından benimsenen değerleri davranış haline getiren ve bu değerleri özümseyen bireyler yetiştirmektir. Bireyin doğru olan şeyleri öğrenmesi ve başkaları tarafından kabul edilebilen ya da edilmeyen davranışların neler olduğunu öğrenmesi için yardıma ihtiyacı vardır. Bu nedenle değerler eğitimi toplum için büyük önem taşımaktadır (Karaca, 2015: 7).

Değerlerin içselleştirilmesi için öğretmenlere büyük görev düşmektedir. Bunun için en çok tercih edilen etkinlikler öğrencilerin sahip oldukları kendi değerlerini açıklamak için öğretmenler tarafından fırsat sunulmasıdır. Buna benzer olarak değerler

ile ilgili video, film ve tiyatro gibi hem görsel hem de işitsel alana hitap eden yayınların izletilmesi gerekir. Değerler ile ilgili uygulanabilecek sosyal projelerin yapılması ve öğretmen- öğrenci işbirliğinde çeşitli gözlemlerin yapılıp bunların sınıf ortamında paylaşılması ya da örnek olayların analiz edilmesi gibi öğrencilere değerleri özümsetebilecek etkinlikler tercih edilmelidir (Kurtde Fidan, 2009: 16). Soyut kavramlar için en iyi öğrenme stili yaparak – yaşayarak öğrenmedir. Bunun için drama aktiviteleri bu konuda etkili olacaktır. Drama aktiviteleri sayesinde çocuğun empati duygusu gelişecek ve birey yaptığı ya da yapacağı davranışın sonucuna ilişkin tecrübeye yaşamadan sahip olacaktır

İnsani değerler programı, çocuğun en iyi yanını ortaya çıkarmayı ve onun kişiliğinin gelişmesine yardımcı olarak insani mükemmelliğe erişmesini sağlamayı amaçlamaktadır. İnsani değerler, hayata saygı ve anlam katar. Bu değerlere sahip olan bireyler; dürüstlük, hoşgörü, iyilik ve merhamet gibi güzel yanları çok olan bireylerdir (Dilmaç, 2010: 5).

Bireyler toplumda yaşamak için çeşitli bilgi, beceri, normları ve değerleri aldıkları eğitimle öğrenir ve uygularlar. Öğrenilen normlar ve değerler bireyin toplum içindeki davranışlarını şekillendirir. İnsanoğlu önce kendine, daha sonra içinde bulunduğu topluma ve evrene karşı sorumludur. Bu sorumluluğun bilincinde olan birey değerler edinmeyi, edindiği değerleri özümseyip davranışa dönüştürmeyi ve bu dönüşümün neler gerektirdiğini yaşadığı süreç içerisinde öğrenir (Bozdaş, 2013: 1).

1.10. DEĞERLER EĞİTİMİNİN KAPSAMI

Gelişen teknoloji ve şehirleşmenin hızla artmasıyla, medyanın çeşitli yönlendirmeleri, çeşitli sanatçıların tutum ve davranışlarının halk ve özellikle gençler tarafından örnek alınması, çalışan ebeveyn profilinin artması sebebinden dolayı çocukların okul dışı zamanının kontrolünün azalması gibi birçok sebepten ötürü gençlerimiz milli, dini ve ahlaki değerlerden ve gelişimlerden yoksun olarak büyümektedir (Uyar, 2007: 3).

2005 yılına kadar olan öğretim müfredatlarının temel vurgusu “beceri kazandırmak “ üzerineyken yeni eğitim – öğretim programlarının temelini “milli ve manevi değerleri kazandırmak” ifadesi oluşturmaktadır. 2005 yılında yenilenen milli eğitim programında ilk kez değerler eğitimi dersi yerini almış ve derslerde daha çok

üzerine vurgu yapılması gereken konu olmuştur. MEB bu değerleri 10 ana başlık altında toplamıştır. Bunlar; adalet, dostluk, dürüstlük, özdenetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik olmuştur (Coşkun, 2017: 16).

Ahlaki gelişim; yapılan davranışın doğru ya da yanlış olduğunu değerlendirebilme kabiliyetinde, yaş arttıkça daha çok belirginleşen değişimler olarak tanımlanabilmektedir (St. Clements University, 2015).

Okulların bilişsel hedeflerine ek olarak birçok duyuşsal hedefi de vardır. Bunlardan bazıları vatansever olmak, saygılı olmak, dürüst olmak ve adil olmak gibi insani değerleri yüksek olan bireyler yetiştirmektir. Okul müfredatlarında açıkça ifade edilen bazen açıkça belirtilmese de programlarda geçen değerleri öğretmektir. Ayrıca öğrencileri belirli kurallar çerçevesinde disipline sokmak ve ahlaki gelişimine katkıda bulunup bireylerin karakterinin olumlu yönde oluşmasını sağlamaktır (Akbaş, 2008: 11).

Eğitim, insanlarda bazı davranışlara yönelik alışkanlık ve deneyim geliştirmeyi hedef haline getirmiştir. Bu nedenle hem sözel hem de uygulamalı olmalıdır. Ahlaki eğitim; eğitimin içerisinde uygulamalı olarak gösterilirse daha kalıcı olur yoksa sözel olarak verilen değerler eğitiminin bireyler tarafından özümseyerek kazanılması oldukça güçtür (Çağrı, 2000: 124).

Okullar, yeni nesillerin davranışlarını, değerlerini ve alışkanlıklarını oluşturma gücü elinde olan kurumlardır. Değişen yeniçağ ile birlikte okullar, öğrencilerin doğru tercihlerde bulunmalarını sağlayabilmeli ve öğrencilere bir birey olduklarını hatırlatmalı ve kendi tercihlerini yapabilmeleri için yol gösterebilmelilerdir. Toplumun geleceğini karakterli ve iyi yetişmiş nesiller belirler ve herkes tarafından bilinir ki iyi karaktere sahip olmak bireyin sadece kendisine bağlı olan bir durum değildir. Bu nedenle okul öncesinden üniversite hayatına kadar her bireyin sağlıklı ahlaki kararlar verebilmesi ve bu kararları özümseyerek uygulayabilmesi için gerekli değerlerin kazandırılması tüm eğitimcilerin ve eğitim kurumlarının temel hedefini oluşturmaktadır (Ryan ve Bohlin, 1999; Akt: Ekşi, 2003: 81).

Eğitimciler ve psikologlar sosyal davranışları ve duyuşsal davranışların üç şekilde edinildiğini ileri sürerler. Bunlar; deneme yanılma yoluyla öğrenme, doğrudan öğrenme, dolaylı öğrenmedir. Dolaylı öğrenme içerisinde taklit yoluyla özdeşleşme ile

ve model alma yolu ile öğrenme vardır. İnsan davranışları bilinçsiz ya da bilinçli olarak sosyal modellerle kazanılır. Bir ülke, bölge, sosyal sınıf, okul, meslek ya da toplumdaki benzerlikler ve insani değerler çoğu zaman o grup üyelerinin birbirleri ile olan ilişkilerinden ve iletişimde bulundukları toplumun geleneklerini taklit yoluyla özümsemelerindendir. Özellikle gençler değer verdikleri kişilerin davranışlarını özümseyerek kendileri ile özdeşleştirip onların tutumlarını sosyal gruba uygun hale getirirler (Kılavuz, 2002: 209-210).

Kişiliğin yapılanmasında çocukluk yıllarının önemi oldukça fazladır. Bu yıllarda çocuklar üzerindeki etkiler daha kalıcıdır. Çocukluk ve ergenlikte hayat, kişiliğin çekirdeğini oluşturmaktadır. Çocuğa iyilik telkin edilir ve iyi işler yaptırılırsa çocuk iyi insan olarak ve insani değerleri yüksek bir birey olarak yetişir. Aileler çocuklarını teşvik etmeli ve onlara örnek olmalıdır. Yoksa çocuk yetişme çağında ihmal edilirse ahlakı bozulmaktadır ve insani değerler bilincine ulaşamamaktadır. Ayrıca çocuk insani değerlere uygun güzel ahlaklı işler yaptığında mükâfatlandırılmalı ve övülmelidir (Çamdibi, 1994: 236-237).

Okullar yeni nesillerin davranışlarını, değerlerini ve alışkanlıklarını oluşturma gücü elinde olan kurumlardır. Değişen yeniçağ ile okullar; öğrencilerin doğru tercihlerde bulunmalarını sağlayabilmeli ve öğrencilere bir birey olduklarını hatırlatmalı, kendi tercihlerini yapabilmeleri için yol gösterebilmelilerdir. Toplumun geleceğini karakterli ve iyi bir nesil belirler ve herkes tarafından bilinir ki iyi karaktere sahip olmak bireyin sadece kendisine bağlı olan bir durum değildir. Bu nedenle okul öncesinden üniversiteye kadar her bireyin sağlıklı ahlaki kararlar verebilmesi ve bu kararları özümseyerek uygulayabilmesi için gerekli değerlerin kazandırılması tüm eğitim kurumlarının temel hedefini oluşturmaktadır (Ryan ve Bohlin, 1999; Akt: Ekşi, 2003: 80).

Ülkemizde 2010 yılından itibaren Milli Eğitim Bakanlığı tarafından istikbalimiz olan çocuklara ve gençlere değerler eğitimi verilmeye başlamıştır. Zira değerler konusu yüzyıllardır sosyal bilimler alanına konu edilmiş ve birçok sosyal bilimci tarafından araştırılmıştır. Bu araştırmaların temelini sosyal bilimcilerin insanlığın özü ve davranışların temeli olarak değerleri görmelerinden kaynaklanmaktadır (Sağlam, 2016: 726).

Milli Eğitim Bakanlığı 18. Şurası kararlarında değerler eğitimi kapsamında değerler eğitiminin verilmesine okul öncesi dönemde başlanmış ve bu eğitim yaygın eğitim kurumlarında da dâhil olmak üzere tüm kademelere yayılmış ve tüm derslerde bu eğitime yer verilmiştir. Bu konu için öğrenci, yönetici ve veli iş birliği yapılması uygun görülmüş, bu konuda farkındalık oluşturmak için çalışmalar yürütülmesi hedeflenmiştir (M.E. B. 2010: 12).

21. Yüzyıl becerileri diye adlandırılan ve küresel bir değer olarak atfedilen eğitim yaklaşımı; yaratıcılık, iletişim, takım çalışması, eleştirel düşünce gibi (yumuşak becerilerin kazanılması) olarak belirtilen ve maddi dünyada elde edilen başarıyı dayatmaktadır. Bu anlayış tüm dünyada kavramsal bir çerçeve olarak ele alınmış eski çağlardan modernleşmeye, sanayi devriminden dijital çağa teknolojik yeniliklerin ulaştığı son nokta olan siber sistemlerin her alanda etkin bir şekilde kullanılmaya başlandığı günümüze uzanan bu süreçte eğitim ve felsefe arasındaki bağın incelenmesi giderek önemli bir hal almıştır. (M.E. B. 2018: 14)

21. Yüzyıl talim ve terbiye modelinde eğitim sistemindeki sadece beceri kazandırma amacının bireyin hayatı ve geleceği için yeterli olmadığı konusu üzerinde durulmuştur. Bir bireyin evrensel, yerel, maddi, manevi ve ahlaki tüm değerlerini içeren olgunlaşma, gelişme, değişim ve ahlak güzelliği eğitimin temelini oluşturmaktadır (M.E. B. 2018: 15).

Her bireyin becerileri, tutumları ve inançları kişinin değer anlayışını oluşturmaktadır. Değer bireyin istediği, bireyi kendi yapan, kendisini ve kültür varlığını sorguladığı ölçütlerdir. Bu ölçütün temeli şüphesiz ki ilk aile de atılmaktadır (Koç, 2015: 378)

Bir gencin aile ile ilişkisini içinde yaşadığı toplum belirler. Türk kültüründe genellikle pasif ve söz dinleyen çocukları ailesiyle onlara uygun ilişkiler içerisindeyken aktif ve girişken çocuklar çatışmanın kaynağı olarak görülmektedir. Fakat genç ile aile arasındaki çatışmanın temelini ailelerin gençlerin bireyselliğini hiçe sayarak belirli kurallar çerçevesinde yaşamaya uygun davranmasını istemesinden kaynaklanmaktadır. Hâlbuki gençlerin bağımsızlıklarını elde edebilmeleri için ailedeki etkileşim çok önemlidir (Yavuzer, 2000: 49).

Sevilen, değer gören, ilgi gösterilen çocuk başkalarını sever ve onlara saygı duyar. Aile içinde edinilen bu sevgi ve saygı kişiliğin temellerini oluşturur.

Aile, çocuğun sosyal deneyimlerini yaşayabildiği ve deneyimlediği ilk yerdir. Bir gencin çevresinde yer alan ve onun hayatını etkileyen gelenek ve kurallar da vardır fakat yargıların oluştuğu, bireyin gelecekteki tercihlerinin temelini oluşturduğu, yöneldiği yer ailedir. Kişiliğin gelişmesi tercihlerle alakalıdır. Tercihler ise bireyin değerlerini temsil eder. Değerler ise ailenin koşullandırması sonucudur (Yavuzer, 2000: 131).

1.11. ERGENLİK DÖNEMİ VE ERGENLERE GÖRE DEĞERLER

Değerler; bireylerin davranışlarını sorgularken ve hayattaki hedefini belirlerken başvurduğu; toplum olarak ortak noktada paylaşılan, hedefleri ve davranışları belirlemede neyin doğru neyin yanlış olduğunu gösteren standartlar olarak tanımlanabilmektedir (Bakırcı, 2012: 79).

Ahlaki bir benliğin gelişmesinde, bireyler davranışları için rehber ve caydırıcı olarak hizmet eden doğru ve yanlış standartları benimserler. Bu kendi kendini düzenleyen süreçte, insanlar davranışlarını ve gerçekleştiği koşulları izlerler. Ahlaki standartlar ve algılanan koşullar ile ilişki kurmak ve eylemlerini kendi kendilerine uyguladıkları sonuçlara göre düzenlerler (Bandura, 2002: 102).

Çocukluk döneminde, çocuklar ahlaki ihtiyaçları ve toplumsal gelenekleri anlayabilir ve bunlar arasında bağlantı kurabilirler. Bu dönemde gençler kişilerden bağımsız olan ve şartlara göre farklılık gösteren geleneksel normlara daha çok önem verirler. Ahlaki normlar ve geleneksel normlar birbirlerinden farklıdırlar. Aralarındaki en önemli fark ise ahlaki normların evrensel ve tartışılmaz olması, geleneksel normların ise kültürler arasında farklılık göstermesidir.

Twenge'e göre (2013), insanların yaşayacağı kültürü doğdukları zaman belirler. Yaşanılan zaman diliminin içinde olan dünya olayları, sosyal eğişimler, dönemin ekonomisi, davranış kuralları ve hayata dair olan bakış açısı dönemin kültürünü belirler. Bugünün gençleri yaşadıkları zaman diliminde bireysellik diliyle baş başalar. Twenge; sadece kendi mutluluğunu düşünen bireyselliğini ön plana çıkaran bu dönemin gençlerini "Ben Nesli" olarak tanımlamaktadır. Ona göre ben nesli özgüveni yüksek olan iddialı gençler fakat bir o kadar da depresif ve kaygılılar.

Gençler özellikle ergenlik yıllarında kendilerini bir gruba ait hissetmek isterler. Bu durum özellikle aile içinde çatışma yaşayan gençler için kendini özel ve önemli

hissetmeleri açısından bir arayış ve kaçış olarak görülebilmektedir. Grup içerisinde ortak değer oluşması önemli olduğundan bireyin tutum ve hareketlerinde içerisinde olduğu grubun etkisi oldukça fazladır. Yapılan araştırmalarda zorbalığın ilişkisi üzerinde durulmuştur. Gruplar üzerinde araştırma yapan sosyal psikologlardan biri Asch 'tır. Asch 1951 ve 1952 yıllarında yaptığı deneyde belirli sayıda oluşan gruplara, birinin üzerinde çeşitli uzunlukta üç çizgi, diğerinin üzerinde tek çizgi bulunan iki kart gösterilmiş ve deneklere tek çizginin uzunluk bakımından diğer karttaki çizgilerden hangisine daha yakın olduğu sorulmuştur. Grubu oluşturan deneklerden gerçek denek olarak adlandırılan bir tanesi üzerinde grubu genel olarak araştırmak için farklı sorular sorulmuştur ve gerçek denek gruptaki diğerlerinin etkisinde kalarak yaptığı değerlendirmeleri onlarınkine uygun olarak değiştirmiştir. Bu araştırmadan da anlaşılacağı üzere özellikle ergenlik döneminde olan bireyler içinde bulundukları gruba uyum sağlayabilmek adına önce doğru olarak gördükleri gerçekleri bile gruba aidiyet hissine bağlı kalarak değiştirebilmektedir (Köknel, 1986: 166). Bu tür araştırmalardan da görüldüğü üzere grup içerisinde üyeler birbirlerinin davranışlarına göre hareket ederler. Eğer zorbalık onlar için bir değer yargısı olarak kabul edilebiliyorsa bu tüm grup üyeleri için de geçerli olabilir. Grup üyelerinin özellikle grup liderinin davranışı taklit edilir, örnek alınır. Böylece grubun ortak değerleri oluşur ve üyeler tarafından bu değerler benimsenir.

Ergenlik döneminde yapılan eylemlerde sonuç önemlidir. Yapılan araştırma ve deneyler gösteriyor ki bir iş için ödül verilirse bireyler o ödül uğruna etik olmayan davranışları yapabilmektedir ve verilen ödül nedeni ile yaptıkları davranışı mantıklarına sığdırabilmektedirler. Aynı durum ceza sistemi için de geçerlidir. Kişi etik bulmadığı davranışı normalde yapmazken cezadan kaçınmak için davranışın ahlaki boyutunu önemsemez. (Bolat, 2017:119).

Gençlik döneminde bireyler bilmekten çok eylemde bulunmaya önem verirler. Yarar sağlayamayacaklarını düşündükleri şeyi dinlemezler çünkü bu dönemlerde karakterin henüz oturmamıştır. Bu tecrübesizlik değil yalnızca gençlik arzularının peşinden gitme isteğidir (Aristoteles, 2014).

Kişi kendi benliğini göz ardı edip varlığının kontrolünü kaybederse “toplumun ve güç odaklarının kuklası olur”. Kendi değerlerini benimseyen insan kendi gibi,

başkalarının değerlerini benimseyen insan ise herkes gibi olur. Kendi değerlerini benimseyen ve bunu hayat gayesi haline getiren kişi zorbalıktan kaçınır ve zorbalığa izleyici olarak da dâhil olamaz. Değerlerine uygun olmayan davranışı sonucu ne pahasına olursa olsun reddeder (Aydın, 2014: 208).

Vygotsky (1926-1997) yapı iskelesi kavramı ile bilişsel ve duygusal becerilerin, ahlaki akıl yürütmenin temelinde olması gerektiğini vurgulamıştır. Çocukların ahlaki akıl yürütmesinde yalnızca aile değil aynı zamanda toplum ile etkileşimi, politik ve sosyal çevre gibi faktörlerin de çok önemli olduğu bilinmektedir. (Samerof, 2010)

1.12. SİBER ZORBALIK VE İNSANİ DEĞERLER İLİŞKİSİ

İnternet bağımlılığı, kişilerin yaşam tarzlarını ve edindikleri değerleri etkileyebilmektedir. İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte internet bağımlılığı ve siber zorbalık kavramları ortaya çıkmış ve buna bağlı olarak dünya genelinde bu kavramlar araştırılmaya başlanmıştır. Bir bireyin değerini yaşadığı dönemin belirlemesi düşüncesine dayanarak internet bağımlılığı ve siber zorbalığın kişilerin değerleri üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir. İnternet kullanıcılarının siber zorbalığa maruz kalıp kurban durumunda olmamaları için bu tür teknolojik ortamlara ilişkin duyarlılık bilinci taşımalarının önemli olduğu görülmektedir. Bu nedenle siber zorbalık ve bireyin sahip olduğu insani değerlerin birlikte ele alınmasının önemli olduğu kanısına varılmıştır (Kılınç ve Gündüz, 2017: 263).

Perren, Gulzwiller-Helfenfinger, Groeben, Steadelman, Klitzing, (2009) tarafından çocuk ve ergenler üzerinde yapılan çalışmada zorbalığın ahlaki değerler ile ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. Bu zorbalık sadece geleneksel akran zorbalığı ile değil aynı zamanda siber zorbalık ile de ilişkilidir. Çocuk ve ergenlerden varsayımsal bir öyküde failin duygularını ve haklı sebeplerini üretmeleri istenmiştir. Bu sebepler incelendiğinde zorbalık yapanların cevabı insani değerleri göz ardı eden cevaplar olarak bulunmuştur. Zorbalar, varsayımsal bir zorbalığın ahlaki dönüşümüne esasen egosantrik bir bakış açısıyla haklı çıkıp, düşüncelerini kişisel çıkar elde etmeye ve olumsuz davranışlardan kar elde etmeye odaklanmışlardır (akt: Perren ve Helfenfinger, 2012: 198).

Lise öğrencilerinin internet bağımlılığı ile insani değerleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için Kılınç ve Gündüz tarafından (2017: 266) yapılan incelemeye göre

internet bağımlılığı puanı yüksek olan öğrencilerin insani değerlerinin (barışçı olma ve saygı) puanı düşük bulunmuştur. Bu da insani değerleri düşük olan bireylerin siber zorbalık yapma eğilimlerinin de yüksek olacağı varsayımını ortaya çıkarmıştır.

Ahlaki duyguların ve ahlaki çöküş durumlarının yanı sıra, normatif alan (yani, ahlaki değerler, normlar, standartlar ve inançlar), zorbalığın ahlaki yönünü açıklama girişimlerinde dikkate alınması önemlidir. Ahlaki standartlar, ahlaki değerlerin uygulanmasında aktif olarak kullanılmaktadır (Bandura, 2002; Blasi, 2001). Ancak, ahlaki değerler, bireylerin sahip oldukları ve uyduğu tek değer değildir. Schwartz'a (2006) göre, bireyler değerlerini yaşam koşullarına uyarlarlar, kolayca elde edebileceklerinin önemini yükseltirler ve takip edemeyeceklerinin önemini kolayca düşürürler. (akt: Perren ve Helfenfinger, 2012: 199).

Yapılan araştırmalardan da anlaşılabacağı üzere, teknolojinin hızla ilerlemesiyle ekranlar arasındaki geleneksel zorbalığa ek olarak siber zorbalık kavramı ortaya çıkmış ve bu durum gençlerin insani değerler duygusunu da etkilemiştir. Bireyler kendilerini daha çok bilgi iletişim teknolojilerine kaptırmış ve sosyal hayattaki ilişkilerden soyutlanmıştır. Sosyal hayattan doyum alamayan bireyler de kendini bu teknolojiye bağımlı hale getirmiştir. Bu durum da bireyi sosyal birliktelik, ortak hareket edebilme kabiliyeti, yardımlaşma, hoşgörü, sevgi, merhamet gibi insani değerlerden yoksun hale getirmiştir. İnsani değerlerden yoksun olan birey, siber zorbalık yapmanın sakıncasını görmemekte ve bu durum da ahlaki erozyonun artarak yaşanmasına neden olmaktadır

2. KONU İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ARAŞTIRMALAR

2.1. YURT İÇİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Büyükçıldırım ve Dilmaç, (2015) tarafından, İstanbul'da 450 kız ve 478 erkek öğrenci ile yapılan çalışmada, araştırmacılar siber mağdur olmanın insani değerlerle ve demografik değişkenler ile ilişkisini incelemişlerdir. İlişkisel tarama modeliyle yürütülen çalışmada, insani değerler ve siber mağduriyet arasında negatif yönde anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır. Fakat cinsiyet, yaş ve sınıf seviyesi değişkeni ile siber mağduriyet arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

Metli ve Şirin, (2019) yaptıkları araştırmada, ortaokul öğrencilerinin siber zorbalık ve siber mağduriyeti ile insani değerleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

Araştırma İstanbul da öğrenim görmekte olan 12-15 yaş aralığında 118 erkek ve 191 kız öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda siber zorbalık ve siber mağduriyet puanları arasında pozitif yönde orta düzeyde ilişkiye rastlanmıştır. Siber zorbalık ve insani değerler alt boyutları arasındaki ilişki incelendiğinde ise; siber zorbalık ve sorumluluk, barışçı olma, saygı ve dürüstlük değeri arasında negatif yönde orta seviyede anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. Dostluk ve hoşgörü değeri ile siber zorbalık arasında negatif yönde zayıf seviyede anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır.

Baykal, (2016) tarafından Afyonkarahisar ilinde 669 lise öğrencisi üzerinde siber zorbalık ve mağduriyetin ailedeki koruyucu etmenler ile ilişkisi incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda öğrencilerin %95,96'sının düşük düzeyde, %3,43'ünün orta düzeyde ve %0,59'unun yüksek düzeyde siber zorbalık yaptığı sonucu elde edilmiştir. Araştırma cinsiyet değişkeniyle hesaplandığı zaman elde edilen sonuca göre erkek öğrencilerin kız öğrencilere oranla daha fazla siber zorbalık davranışında bulunduğu ve siber mağduriyet yaşadıkları belirtilmiştir. Ayrıca okul türü ile siber zorbalık arasında da anlamlı ilişkiye rastlanmıştır.

Ildırım, Çalıcı ve Erdoğan, (2017) 18- 25 yaş arası %65'i kadın %35'i erkek 198 üniversite öğrencisi ile yaptıkları araştırmada siber zorbalık ve siber mağduriyetin kaygı, depresyon, düşmanlık, dürtüsellik ve internet bağımlılığı ile pozitif yönde; empati ile negatif yönde bir ilişkisi var olduğunu saptamışlardır. Aynı zamanda siber zorbalık ve siber mağduriyetin aynı psikolojik yönleri ile benzer korelasyonlarla ilişkili olduğu da saptanmıştır.

Özbay, (2013) tarafından yapılan araştırmada İstanbul Kâğıthane de öğrenim görmekte olan 650 kız ve 607 erkek öğrenci üzerine yapılan araştırmada ergenlik dönemindeki bireyler arasındaki siber zorbalık, siber mağduriyet, aleksitimi (duygusal sağırlık) ve öfke ifade etme biçimleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre erkek öğrenciler kız öğrencilere göre daha fazla siber zorbalık yapmaktadır. Okul türü ile siber zorbalık arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. Araştırmaya göre meslek liselerinde öğrenim gören öğrenciler imam hatip liselerinde öğrenim gören öğrencilere göre daha fazla siber zorbalık yapmaktadır. Ayrıca ders başarısı ile siber zorbalık arasındaki ilişki incelendiğinde ders başarısı yüksek olan bireylerin siber zorbalık puanı daha düşük bulunmuştur.

Peker (2013), tarafından yapılan araştırmada problemli internet kullanımı ve siber zorbalık sorunu yaşayan lise öğrencilerine yönelik insani değerler içerikli psiko-eğitim programının etkisi araştırılmıştır. Araştırma da 9. Ve 10. Sınıfta okuyan 24 öğrenci katılmıştır. Öğrenciler deney ve kontrol grubu olarak iki gruba ayrılmışlardır. Deney grubundaki öğrencilere insani değerler içerikli psiko-eğitim programı uygulanmıştır ve elde edilen sonuçlara göre insani değerler yönelimli psiko-eğitim programının, problemli internet kullanımı ve siber zorbalık üzerindeki anlamlı derecede bir etkiye sahip olduğu görölmüştür.

Akca, (2014) koordinatörlüğünde yapılan TÜBİTAK projesi kapsamında temel eğitim gençliğinde siber zorbalık konusu araştırılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre araştırmaya katılan öğrencilerin %80 bilgisayar ve internet erişimine sahip olduğu görölmüştür. Araştırmaya katılan öğrencilerin %11,64'ü sözlü siber zorbalığa maruz kalırken %10,13 'ü sözlü siber zorbalık yapmışlardır. Cinsiyet ve siber zorbalık ve siber mağduriyet ilişkisi incelendiğinde, 7 ve 8. Sınıfa giden 400 öğrenci üzerine yapılan araştırmada cinsiyet ve siber zorbalık arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış ve kız ve erkek öğrencilerin benzer oranlarda siber zorbalık yaptıkları ve benzer oranlarda siber mağduriyet yaşadıkları belirtilmiştir.

Elmas, (2016) tarafından öğretmen adayları üzerine yapılan araştırmada siber zorbalık ve siber mağduriyet düzeyleri çeşitli demografik özellikler çerçevesinde incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre erkek öğretmen adayları kız öğretmen adaylarına göre daha fazla siber zorbalık yapmaktadır.

Sarı, (2005) tarafından öğretmen adaylarının insani değer düzeylerini ve tercihlerini belirlemeye yönelik yapılan araştırmada 55 kız ve 55 erkek öğrenci ile çalışılmış ve öğretmen adaylarının değer konusunda önem verdikleri değer türleri önem sıralamasına göre sıralanmıştır. Bu sıralama şöyledir: siyasi değerler > genel ahlak değerleri > dini değerler > ekonomik değerler > estetik değerler > sosyal değerler > bilimsel değerler. Değer tercihlerinin cinsiyet açısından ilişkisi incelendiğinde erkek öğrencilerin bilimsel değer hariç diğer tüm değer alanlarında kız öğrencilere oranla daha yüksek puan aldığı görölmüştür. Bilimsel değer alanında ise kız öğrenci ve erkek öğrenciler arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

Dilmaç ve Aydoğan (2010) tarafından Konya’da 195 kız 105 erkek öğrenci üzerinde yapılan ortaokul öğrencileri arasında siber zorbalığın habercisi olarak değerler konulu araştırmada sorumluluk, hoşgörü, barışçı olma, saygı ve dürüstlük değerlerinin siber zorbalık ile ilişkisi teker teker incelenmiştir ve bu değerlerin siber zorbalık ile önemli ölçüde ilişkisi olduğu saptanmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin %19,6’sı siber zorbalık yapmış, %56,2’si siber mağduriyet yaşamıştır. Ayrıca araştırmadan elde edilen sonuçlara göre siber zorbalık yapan bireylerin %25’i sorumluluk değerine, %22’si dostluk değerine, %35’i saygı değerine, %20’si dürüstlük değerine, %18’i hoşgörü değerine ve %17’si barışçı olma değerine sahiptir.

Yiğit ve Seferoğlu (2017) tarafından siber zorbalık ile ilişkili değişkenler ve siber zorbalık sorunu ile baş etme stratejilerini belirlemek amacıyla yapılan araştırmada erkeklerin kızlara göre daha fazla siber zorbalık yaptığı saptanmıştır. Ayrıca araştırmadan elde edilen sonuçlara göre sorumluluk, barışçı olma, hoşgörülü olma, saygı duyma gibi değişkenlerin siber zorbalığı azalttığı ve bu değerlerden yoksun olan bireylerde siber zorbalık oranının arttığı belirlenmiştir.

İğdeli (2018), tarafından üniversite öğrencilerinin siber zorbalık, siber mağduriyet ve siber zorbalık duyarlılıkları çeşitli değişkenler bakımından incelenmiş ve araştırmadan elde edilen bulgulara göre siber zorbalık duyarlılığı ve siber zorbalık arasında negatif yönde düşük düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Siber zorbalık duyarlılığı arttıkça zorbalık davranışı düşük düzeyde de olsa azalmıştır. Siber mağduriyet ve siber zorbalık arasında yüksek bir ilişki olduğu saptanmış ve siber zorbalık yapmanın mağduriyeti de beraberinde getirdiği gözlemlenmiştir. Cinsiyet değişkeni ile siber zorbalık arasındaki ilişki incelendiğinde erkeklerin kadınlara oranla daha fazla siber zorbalık yaptığı araştırmanın sonuçları arasındadır. Günlük internet kullanım süresi ve siber zorbalık arasından da anlamlı bir ilişki olduğu saptanmış ve araştırmaya göre internet kullanım süresi arttıkça siber zorbalık yapma oranının da arttığı belirtilmiştir.

Dilmaç, (2007) tarafından yapılan araştırmada fen lisesi öğrencileri üzerinde insani değerler eğitiminin etkisi araştırılmış ve İDÖ ile öğrencilerin değerleri ölçülmüştür. Araştırma Konya ilinde 15 kontrol grubu öğrencisi 15 de deney grubu öğrencisi olmak üzere toplamda 30 öğrenciden oluşmuştur. Araştırmaya katılan öğrencilere ön test ve son test uygulanmıştır. Araştırma kapsamında deney grubundaki

öğrencilere 14 oturum süresince değerler eğitimi dersi verişmiş kontrol grubundaki öğrenciler ise herhangi bir derse tabii tutulmamıştır. Araştırmanın sonucunda elde edilen bilgilere göre değerler eğitimi dersine tabii tutulan deney grubunun ön testten aldıkları puan ile son testten aldıkları puan arasında anlamlı bir farklılık olurken kontrol grubu öğrencilerinde anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Deney grubu öğrencilerinin son testten aldıkları insani değerler puanının ön testten fazla olduğu görülmüştür. Bu da insani değerlerin daha bilinçli ve etkin bir şekilde bireylerin hayatına girmesi için, bu değerler ile ilgili eğitimlerin önemini gözler önüne sermiştir.

2.2. YURT DIŞINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Dempsey vd. (2009), yaptıkları çalışmada siber zorbalık ve mağduriyetin genç yetişkinlik dönemindeki akranlar arasındaki ilişkilerini incelemişlerdir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre akranlar arasında genç yetişkinlik döneminde cinsiyet açısından anlamlı bir farklılığın olduğunu ve kız öğrencilerin daha fazla siber mağduriyet, erkek öğrencilerin ise daha fazla siber zorbalık yaptığı sonucuna ulaşmışlardır. Okul türü ve siber zorbalık arasındaki ilişki incelendiğinde ise genç yetişkinlik dönemindeki öğrencilerin bulundukları okul türü ile siber zorbalık ve mağduriyetleri arasında anlamlı bir farklılığa rastlanamamıştır.

Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger (2016), 308 katılımcı ile yaptıkları çalışmada siber zorbalık ile kişisel özellik ve benlik saygısı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre benlik saygısı ve ahlaki değerleri düşük olan bireylerin siber zorbalık puanlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Smith, Mahdavi, Carvalho ve Tippett (2006), tarafından 11- 14 yaş arasındaki 92 öğrenci ile yapılan çalışmada, araştırmaya katılan öğrencilerin % 22'si en az bir kez siber zorbalık kurbanı olduğunu ve son 5 ay içinde % 6,6'sı siber zorbalığa uğramış olduğunu belirtmiştir. Siber zorbalık ile yaş ve cinsiyet değişkeni arasındaki ilişki incelendiğinde yaş ile siber zorbalık yapma durumu arasında anlamlı bir fark bulunamazken cinsiyet ve siber zorbalık arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Buna göre kız öğrencilerin özellikle telefon görüşmeleri ve mesajlar bakımından siber zorbalığa maruz kalma durumları erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Stysve ve Honours (2004), ergenlik dönemindeki öğrenciler üzerine yapmış oldukları araştırmada kızların (%37'sinin), erkeklere (%28'inin) oranla daha fazla siber zorbalık yaptığını belirtmiş ve araştırmaya katılan öğrencilerin siber zorbalık ortalamasının %34 olduğunu bulmuştur. Ayrıca araştırmadan elde edilen verilere göre araştırmaya katılan öğrencilerin %42,3'ünün her gün interneti bir saatten daha fazla kullandığını ifade etmiştir.

Popovic-Citic, Djuric ve Cvetkovic (2011), yapmış oldukları araştırmada, çalışmaya katılan öğrencilerin %10'unun siber zorbaca davranışlarda bulunduğunu ve %20'sinin de siber zorbalığa maruz kaldığını belirtmiştir. Cinsiyet ile siber zorbalık arasındaki ilişki incelendiğinde, erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha fazla siber zorbalık yaptığı sonucunu elde edilmiştir.

Bauman ve diğerleri (2013) tarafından 491 lise öğrencisi üzerinde yapılan araştırmada siber zorbalık ve siber mağduriyetle, intihar etme düşüncesi ve depresyon arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre ergenlerin intihar etme düşüncesi ile depresyon ve siber mağduriyet arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır fakat siber zorbalık ve intihar etme düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Klomek, Sourander, Gould (2011), tarafından yapılan araştırmada zorbalık ve intihar düşüncesi arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar, zorbalık ve akran mağduriyetinin intihar düşüncesine ve intihar girişimlerine yol açmakta olduğunu, ister geleneksel yöntemlerle ister siber yöntemler aracılığıyla olsun, zorbalık ve akran mağduriyetinin ergenlerde intihar riskini artırdığını ortaya çıkarmıştır.

Kowalski ve Limber (2013), tarafından 9-12 sınıfları arasında okuyan 931 öğrenci ile çalışma yapılmıştır. Siber zorbalık ve geleneksel zorbalığın; psikolojik, fiziksel ve akademik alanda ilişkileri incelenmiştir. Katılımcılar dört gruptan birine ait olarak sınıflandırılmış: siber mağdurlar, siber zorbalar, siber zorba / mağdurlar ve siber zorbalığa karışmamış olanlar. Geleneksel bir zorbalıkla da benzer bir sınıflandırma yapılmıştır: Zorba / mağdur gruplarındakiler (ve özellikle siber zorba / mağdur grup), psikolojik sağlık, fiziksel, sağlık ve akademik performans ölçütlerinin çoğunda en olumsuz puanları aldıkları belirtilmiştir.

Oliveira, Menezes, Irffi ve Oliveria (2017) tarafından yapılan araştırmada zorbalığın okul başarısı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırma 6. Sınıf öğrencileri üzerine matematik dersi temel alınarak yurütulmüştür. Araştırmadan elde edilen sonuçlar, zorbalığın matematikteki başarı performansı üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu ve sosyal duygusal becerilerin zorbalıkla baş etmede öğrencilere yardımcı olabileceğini göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

1. YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde, çalışmada izlenen bilimsel yöntem açıklanmış ve araştırmanın modeli, araştırma grubu, veri toplama araçları ve verilerin analizi hakkında bilgi verilmiştir

1.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Araştırmanın modelini, genel tarama modeli oluşturmaktadır. Genel tarama modelleri, evren hakkında genel bir yargıya ulaşmak için, çok sayıda elemandan oluşan evrende, evrenin içerisinden alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan araştırma modelidir (Karasar, 2012).

Bu araştırmada genel tarama modeli aracılığıyla ergenlerde siber zorbalığın insani değerler açısından incelemesini amaçlamaktadır.

1.2. EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmanın evrenini Kocaeli ili merkez ilçesi İzmit'te öğrenim gören 9. ve 10. Sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmanın yapıldığı okullardan edinilen bilgiye göre Fen Lisesi, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Anadolu İmam Hatip Lisesi ve Anadolu Lisesi olmak üzere toplam 4 farklı lise türünde öğrenim görmekte olan 9. ve 10. Sınıf öğrencilerinin toplamını 1.133 kişi oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemine çalışma evreninden basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle 9. ve 10. Sınıf öğrencileri arasından seçilen 160 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmaya 4 farklı her okul türünden 40'ar öğrenci katılım sağlamıştır. Elde edilen verilere göre araştırmaya katılan 160 öğrenciden 96'sı kız öğrenci 64'ü erkek öğrencidir. Ayrıca bu öğrencilerden 90'ı 9. Sınıf öğrencisi 70'i 10. Sınıf öğrencisidir. Basit seçkisiz örnekleme yönteminde her bir örnekleme biriminin eşit şekilde seçilme şansı vardır. Bu örnekleme yönteminde tüm bireylerin seçilme olasılığı aynıdır (Büyüköztürk vd, 2016,85).

1.3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırmada verileri toplamak için araştırmacı tarafından geliştirilen “Kişisel Bilgi Formu” ; Arıcak, Kınay ve Tanrıkulu (2012) tarafından geliştirilen “Siber

Zorbalık” ölçeği ve Dilmaç (2010) tarafından geliştirilen “İnsani Değerler Ölçeği” kullanılmıştır.

1.3.1 Kişisel Bilgi Formu

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet, yaş ve okul türü (Mesleki ve Teknik Anadolu lisesi, Anadolu lisesi, İmam Hatip Lisesi, Fen Lisesi), öğrencilerin evlerinde internet bağlantısının olup olmaması, günlük internet kullanım süreleri (günde 1 saatten az, günde 1-3 saat arası, günde 3-5 saat arası, günde 5-7 saat arası, günde 7 saatten fazla), öğrencilerin sahip oldukları teknolojik cihazlar (bilgisayar/dizüstü bilgisayar, cep telefonu, tablet) gibi demografik özelliklerini belirlemek, amacıyla araştırmacı tarafından kişisel bilgi formu geliştirilmiştir. Formda bulunan sorular katılımcıların yaş seviyelerine uygun olarak hazırlanmış, açık ve net ifadeler kullanılmıştır. Formun uygun olduğunu belirlemek amacıyla eğitim kurumlarında çalışan 5 uzman ile görüşülmüş ve önerileri alınmıştır. Kişisel bilgi formu EK1’ de sunulmaktadır.

1.3.2 Siber Zorbalık Ölçeği

Siber Zorbalık Ölçeği, Arıcak, Kınay ve Tanrıkulu (2012) tarafından geliştirilip, İstanbul Anadolu yakasında devlet ilkokulu ve birkaç farklı devlet ortaokulunda uygulanmıştır. Ölçek 24 maddeden oluşmakta ve dörtlü skala üzerinden yanıtlanması beklenmektedir (Hiçbir zaman, bazen, çoğu zaman, her zaman). Ölçeğe göre puanlama sistemi hiçbir zaman 1 ve her zaman 4 arasındadır. Buna göre ölçekten alınabilecek en yüksek puan 96 en düşük puan ise 24’tür. Puanların yükselmesi siber zorbalığın yükseldiği anlamına gelmektedir. Ölçek geliştirilmeden önce araştırmacılar tarafından literatür taraması yapılmıştır ve 70 ilköğretim öğrencisine “internet ve cep telefonu üzerinden insanların birbirlerine verdikleri zararlar” konulu kompozisyon yazmaları istenmiştir. Bu kompozisyon incelemesiyle anket soruları belirlenmiştir. Belirlenen maddeler konu ile ilgili daha önce çalışmalar yapan 3 akademisyene danışılmış ve bunun sonucunda gerekli düzeltmeler sağlanmıştır. Ölçeğin dil ve anlatımı Türkçe öğretmeni tarafından kontrol edilmiş ve uygun bulunmuştur. Kaiser-Meyer-Olkin örneklem uygunluğu değeri. 939 ve Bartlett Sphericity Testi yaklaşık Ki-Kare değeri 9197,54 ($p<.05$) olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin genel bir faktöre sahip olduğu bulunarak ölçeğin tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu kanısına varılmıştır.

(Arıcak, Kınay ve Tanrıkulu, 2012). Siber zorbalık ölçeğinin bu çalışmada elde edilen güvenirlik katsayısı, .934 olarak hesaplanmıştır. Buna göre ölçeğin bu çalışmadaki iç güvenirliği iyi düzeydedir.

1.3.3. İnsani Değerler Ölçeği

İnsani değerler ölçeği (İDÖ), Dilmaç (2007) tarafından “Bir Grup Fen Lisesi Öğrencilerine verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği İle Sınanması” adlı doktora tezi için likert tipi tutum ölçeği olarak geliştirilmiştir. Ölçek 6 boyuttan oluşmakta ve 42 madde içermektedir. Maddeler: a. Sorumluluk, b. Dostluk/arkadaşlık, c. Barışçı olma, d. Saygı, e. Hoşgörü, f. Dürüstlük ’tür. Bu 6 alt boyutun her biri 7 madde içermektedir. Ölçek bireysel ya da gruplar halinde uygulanabilmektedir. Ölçek geliştirme çalışması lise 1 ve lise 2. Sınıfta okuyan öğrencilerle yapılmıştır. Ölçekteki her maddeler 5 basamaklı likert tipi olan a. Hiçbir zaman, b. Nadiren, c. Ara sıra, d. Sık sık, e. Her zaman olarak derecelendirilmiştir. Maddeler A:1, B:2, C:3, D:4, E:5 şeklinde puanlanmıştır. Puanların artması bireylere insani değerlerin yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

İnsani değerler ölçeğinin tek boyutlu olup olmadığı temel bileşenler analizi ile test edilmiş ve ölçeğin birbirlerinden ilişkisiz faktörler ile ayrışması beklentisi ise Varimax dik döndürme tekniğiyle incelenmiştir. Ölçek faktör puanlamaya göre %27’lik puan aralığındaki ile alt %27’lik puan aralığındakilerin madde puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığına ilişkin yapılan analizlerle ölçeğin bireylerdeki insani değerler sahip olma açısından ayırt edici özellikte olduğu ortaya çıkmıştır. İDÖ’nün güvenirlik çalışması için iç tutarlık kat sayıları hesaplanmıştır. Her biri 7’şer maddeden oluşan 6 alt ölçeğin iç tutarlılık kat sayısı: “sorumluluk” alt ölçeği için iç tutarlık katsayısı alfa. .73, “dostluk/arkadaşlık” alt ölçeği için iç tutarlık kat sayısı alfa. .69, “barışçı olma” alt ölçeği için iç tutarlık kat sayısı alfa. .65, “saygı” alt ölçeği için iç tutarlık katsayısı alfa. .67, “dürüstlük” alt ölçeği için iç tutarlık katsayısı alfa. .69 “hoşgörü” alt ölçeği için iç tutarlık katsayısı alfa. .70 ve genelde 42 maddelik tüm ölçek için tutarlık kat sayısı alfa. 92 olarak hesaplanmıştır.

Ölçeğin tümü için kararlılık kat sayısı. 87 olarak bulunmuş ve boyutlar arasında yüksek düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (Dilmaç, 2007). İnsani değerler ölçeğinin bu çalışmadan elde edilen güvenirlik kat sayısı .814 olarak

hesaplanmıştır. Bu duruma göre insani değerler ölçeğinin bu çalışmadaki iç güvenilirliği iyi düzeydedir.

1.4. VERİLERİN TOPLANMASI

Kocaeli ili Milli Eğitim Müdürlüğü'nden alınan izinle birlikte Milli Eğitim Bakanlığı Kocaeli ili Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı İzmit ilçesinde bulunan liselerdeki 2018-2019 eğitim-öğretim yılında öğrenim görmekte olan 204 öğrenciye ulaşılmıştır. Araştırmada kullanılan Siber Zorbalık Ölçeği (SZÖ) ve İnsani Değerler Ölçeği (İDÖ) ve araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu katılımcılara aynı form içinde verilerek üçü de aynı anda uygulanmıştır. 204 ölçekten eksik ve hatalı doldurulan 44 adet ölçek çıkarıldıktan sonra 160 adet ölçek araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilere ulaşabilmek için okullara bizzat araştırmacı tarafından gidilerek ölçekler bırakılmış, uygun zamanda da doldurulan ölçekler araştırmacı tarafından geri toplanmıştır.

1.5. VERİLERİN ANALİZİ

Araştırmada elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılarak SPSS 16 programı ile analiz edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin kişisel bilgilerini betimlemek amacıyla frekans ve yüzde hesapları yapılmıştır. Verilerin normal bir dağılıma sahip olup olmadığını test etmek amacıyla grup büyüklüğü 50'den büyük olduğu için Kolmogorov- Smirnov testi analizi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda dağılımın normal olduğu belirlenmiştir ($p>0,05$). Veriler normal bir dağılıma sahip olduğu için analizlerde parametrik testler uygulanmıştır.

Öğrencilerin Siber Zorbalık ve İnsani Değerler toplam puanlarında cinsiyet ve evde internet bağlantısı olup olmaması durumlarına göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla t-testi yapılmış; okul türü ve günlük internet kullanım sürelerine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığı tespit etmek amacıyla da One-Way Anova testi uygulanmıştır. Farklılığın kaynağını belirlemek amacıyla post-hoc testi yapılmış ve siber zorbalık ve insani değerler arasındaki ilişkiyi saptamak için korelasyon testi yapılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. BULGULAR VE YORUM

Araştırmanın bu bölümünde, ilk olarak kişisel bilgi formu elde edilen demografik özelliklere ait bulgulara ve sonra araştırma grubunu oluşturan öğrencilerin siber zorbalık yapma eğilimleri ve insani değerleri ve alt boyutları ile bunların cinsiyet ve okul türü değişkenlerine göre etkisi incelenmiştir.

1.1. BETİMSSEL İSTATİSTİKLER

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyeti ve Sınıf Seviyesine Göre Dağılımı

	Kategori	N	%	Toplam
Cinsiyet	Kız	96	60,0	160
	Erkek	64	40,0	
Sınıf	9.sınıf	90	56,3	160
	10.sınıf	70	43,8	

Tablo 1' e göre araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetlerine bakıldığında, çalışmaya 96 (%60'ı) kız; 64 (%40'ı) erkek öğrenci katılmıştır. Çalışmaya katılan öğrencilerden 90'ı (%56,3'ü) 9. Sınıf öğrencisi; 70'i (%43,8'i) 10. Sınıf öğrencisidir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Okul Türüne Göre Dağılımı

Okul Türü	N	%
Anadolu Lisesi	40	25,0
Fen Lisesi	40	25,0
İmam Hatip Lisesi	40	25,0
MTA.L	40	25,0
Toplam	160	100,0

Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğrenci sayısı tüm okul türlerinde eşittir. Araştırmaya Anadolu Lisesi, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, İmam Hatip Lisesi ve Fen Lisesi olmak üzere 4 farklı okul türünden 40’ar öğrenci katılım göstermiştir.

Tablo 3. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Evde İnternet Olup Olmaması Durumuna Göre Dağılımları

Evde İnternet	N	%
Var	135	84,4
Yok	25	15,6
Toplam	160	100,0

Tablo 3’ten elde edilen bilgilere göre araştırmaya katılan öğrencilerden 135 (%84,4) öğrencinin evlerinde internet bağlantısının olduğu; 25 öğrencinin ise (%15,6) evlerinde internet bağlantısının olmadığı bilgilerine ulaşılmaktadır.

Tablo 4. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Sahip Oldukları Teknolojik Cihaz Listesine Göre Dağılımı

Teknolojik Cihaz	N	%
Bilgisayar	4	2,5
Cep telefonu	34	21,3
Tablet	5	3,1
Bilgisayar+ cep telefonu	45	28,1
Bilgisayar + tablet	1	0,6
Cep telefonu + tablet	11	6,9
Bilgisayar+ cep telefonu +tablet	58	36,3
Hiçbiri	2	1,3
Toplam	160	100,0

Tablo 4’te görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun internete bağlanmasını sağlayabilecek teknolojik bir aleti vardır. Öğrencilerden 4’ü (%2,5) yalnızca bilgisayara, 34’ü (21,3) sadece cep telefonuna, 5’i (%3,1) sadece tablete sahiptir. Öğrencilerinden 45’i (28,1) hem bilgisayar hem de cep

telefonuna sahipken yalnızca 1'i (0,6) hem bilgisayar hem de tablete sahiptir. Cep telefonu ve tablete sahip olanların sayısı 11 (6,9), cep telefonu, tablet ve bilgisayardan 3 kitle iletişim aracına birden sahip olanların sayısı ise 58'dir (36,3). Hiçbir kitle iletişim aracına sahip olmayıp soruyu boş bırakan öğrenci sayısı yalnızca 2'dir (%1,3).

Tablo 5. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Günlük İnternet Kullanım Sürelerine Göre Dağılımı

Günlük Kullanım Süresi	N	%
Hiç kullanmam	3	1,9
1 saatten az	16	10,0
1-3 saat arası	62	38,8
3-5 saat arası	47	29,4
5-7 saat arası	15	9,4
7 saatten fazla	16	10,0
Toplam	159	99,4

Tablo 5'te görüldüğü gibi, araştırmaya katılan öğrencilerin yalnızca 3'ü (%1,9) interneti gün içerisinde hiç kullanmadığını, 16'sı (%10,0) günde 1 saatten daha az kullandığını, 62'si (%38,8) günlük 1-3 saat arasında interneti kullandığını, 47'si (%29,4) 3-5 saat aralığında kullandığını, 15'i (9,4) günlük internet kullanım süresinin 5-7 saat arasında olduğunu ve 16'sı (%10) 7 saatten fazla olduğunu belirtmiştir.

1.2. ARAŞTIRMANIN ALT PROBLEMLERİNE İLİŞKİN BULGULAR

Tablo 6. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Siber Zorbalık Yapma Durumlarına Göre Analizi

	N	Min.	Max	X	sd
Siber zorbalık	160	24,0	39,0	28,1	3,7

Ölçekten alınabilecek en düşük puan 24 en yüksek puan ise 96 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğe göre ne kadar az puan alınırsa siber zorbalık yapma durumu o kadar düşer. Ölçekten alınan puan arttıkça siber zorbalık oranı da artıyor demektir. Bu

durumda yapılan araştırmada alınan en düşük puan 24 en yüksek puan ise 39 olarak bulunmuştur. Araştırmadan elde edilen siber zorbalık puan ortalaması 28,10 olarak bulunduğundan araştırmaya katılan öğrencilerin siber zorbalık yapma eğilimlerinin düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Siber Zorbalık Ortalamalarına İlişkin t-testi Analizi

Değişkenler	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	T	P	F
Siber zorbalık	Kız	64	27,37	3,52	-1,99	0,076	3,18
	Erkek	96	28,58	3,90			

Tablo 7’ de görüldüğü gibi siber zorbalık ile cinsiyet arasındaki ilişkide erkek ve kız öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Kız öğrencilerin siber zorbalık ölçeğinden aldıkları puanın ortalaması 27,37 iken erkek öğrencilerin siber zorbalık ölçeğinden aldıkları puan ortalaması 28,58’dir.

Tablo 8. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Okul Türlerine Göre Siber Zorbalık Ortalamalarına İlişkin Anova Testi Analizi

Değişkenler	Okul türü	N	X	Ss	P	F
Siber zorbalık	Anadolu Lisesi	40	28,47	3,36	0,00	9,0
	MTAL	40	30,25	4,82		
	İHAL	40	27,32	2,88		
	Fen Lisesi	40	26,35	3,63		

Tablo 8 e bakıldığında siber zorbalık bakımından lise türleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Bu anlamlı farklılığın hangi değişkenlerden kaynaklandığını bulmak amacıyla Post-Hoc Çoklu Karşılaştırma testi yapılmıştır.

Tablo 9. Okul Türleri Arasındaki Karşılaştırma Post-Hoc Duncan Testi Analizi

Siber zorbalık	Okul türü		X	P
	MTAL	Anadolu Lisesi	1,77	0,11
		Fen Lisesi	3,90	0,00
		İHAL	2,92	0,00
	Anadolu Lisesi	MTAL	-1,77	0,11
		Fen Lisesi	2,12	0,03
		İHAL	1,15	0,46
	Fen lisesi	MTAL	-3,90	0,00
		Anadolu Lisesi	-2,12	0,03
		İHAL	-0,97	0,60
	İHAL	MTAL	-2,92	0,00
		Anadolu Lisesi	-1,15	0,46
		Fen lisesi	0,97	0,60

Hangi grupları birbirinden farklı olduğuna bakmak için yapılan post-hoc testinde; İmam Hatip Liseleri ile Anadolu Lisesi ve Fen Lisesi arasında anlamlı bir fark yoktur ($p>0,05$). Aynı zamanda Mesleki Ve Teknik Anadolu Lisesi ve Anadolu Lisesi arasında da anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0,05$) fakat Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ve Fen Lisesi arasında, Anadolu Lisesi ve Fen Lisesi arasında da anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,05$). Okullar arasında yapılan araştırmaya göre siber zorbalık ortalamaları en yüksek olan okul meslek lisesi olurken, siber zorbalık ortalamaları gruplar arasında daha düşük olan grup Fen lisesi ve İHAL'dir.

Tablo 10. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Evlerinde İnternet Olup Olmamasına Göre Siber Zorbalık Ortalamaları Arasındaki t-testi Analizi

Değişkenler	Evde	N	X	Ss	P	F
	internet					
Siber zorbalık	Var	135	28,03	3,77	0,62	0,24
	Yok	25	28,44	3,91		

Tablo 10'dan da görüldüğü üzere siber zorbalık bakımından evde internet bağlantısının olup olmaması arasında anlamlı bir farklılık yoktur ($p>0,05$).

Araştırmaya katılan 135 öğrencinin evinde internet bağlantısı bulunmakta yalnızca 25 öğrencinin evinde internet bağlantısı bulunmamaktadır.

Tablo 11. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Günlük İnternet Kullanım Sürelerine Göre Siber Zorbalık Ortalamaları Arasındaki Anova Analizi

Değişkenler	Kullanım süresi	N	X	Ss	P	F
Siber zorbalık	Hiç kullanmam	3	30,00	6,92	0,24	1,35
	1 saatten az	16	28,87	3,46		
	1-3 saat arası	62	27,45	3,43		
	3-5 saat arası	47	28,85	4,00		
	5-7 saat arası	15	26,93	2,54		
	7 saatten fazla	16	27,87	4,48		

Tablo 11'e göre, siber zorbalık puanları ile günlük internet kullanım süreleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır ($p>0,05$).

Tablo 12. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin İnsani Değerleri ve Alt Boyutları Analizi

Değişkenler	X	Ss	F	P
İnsani değerler			4,5	0,05
Sorumluluk	25,73	3,75		
Dostluk	27,80	4,15		
Barışçı olma	24,74	4,31		
Saygı	25,00	4,31		
Dürüstlük	24,90	2,75		
Hoşgörü	22,30	3,75		

Tablo 12 de araştırmaya katılan öğrencilerin insani değerleri ve alt boyutları incelenmiştir. İnsani değerler ölçeğine göre bu ölçekten alınan puan sayısı arttıkça bireylerin insani değerleri yüksek oluyor demektir. İnsani değerler arasında bireylerin en çok sahip oldukları değer 27,80 ortalaması ile *dostluk* olurken, onu 27,73 ortalaması ile *sorumluluk* takip edip arkasından 25,00 ortalamasıyla *saygı* gelmektedir. 24,90 ortalamasıyla *dürüstlük* ve 24,74 ortalamasıyla *barışçı olmanın* oranları birbirine yakinken en düşük ortalama 22,30 ile *hoşgörü* olmuştur.

Tablo 13. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre İnsani Değerler ve Alt Boyutları ortalamaları arasındaki t-testi analizi

Değişkenler	Cinsiyet	X	Ss	F	P	t
İnsani değerler	Erkek	160,2	16,7	0,094	0,760	1,405
	Kız	156,6	17,8			
Sorumluluk	Erkek	25,6	3,5	0,007	0,935	-0,223
	Kız	25,7	3,9			
Dostluk	Erkek	28,6	4,2	0,165	0,685	2,015
	Kız	27,2	4,0			
Barışçı olma	Erkek	25,7	3,8	0,263	0,609	2,404
	Kız	24,0	4,4			
Saygı	Erkek	26,6	5,2	0,709	0,401	1,468
	Kız	25,5	4,5			
Dürüstlük	Erkek	24,0	2,1	3,719	0,056	-1,234
	Kız	25,1	3,0			
Hoşgörü	Erkek	22,1	3,4	1,452	0,230	
	Kız	22,3	3,9			

Tablo 13 de görüldüğü üzere insani değerler cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). İnsani değerlerin alt boyutları açısından incelendiğinde sorumluluk, dostluk, barış, saygı, dürüstlük ve hoşgörü ile cinsiyet arasında da anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p> 0,05$).

Tablo 14. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Okul Türlerine Göre İnsani Değerler ve Alt Boyutları ortalamaları arasındaki Anova analizi

Değişkenler	Okul türü	X	Ss	F	P
İnsani Değerler	MTAL	151,0	19,7	4,51	0,00
	Anadolu Lisesi	156,9	16,3		
	Fen Lisesi	164,8	17,7		
	İHAL.	158,5	13,2		
Sorumluluk	MTAL	25,7	4,7	0,87	0,45
	Anadolu Lisesi	25,6	3,5		
	Fen Lisesi	25,1	3,5		
	İHAL	26,4	2,9		
Dostluk	MTAL	27,1	4,5	2,26	0,08
	Anadolu Lisesi	27,2	4,4		
	Fen Lisesi	29,2	3,2		
	İHAL	27,5	4,0		
Barışçı Olma	MTAL	24,2	5,1	0,33	0,80
	Anadolu Lisesi	24,6	4,1		
	Fen lisesi	25,0	4,1		
	İHAL	25,1	3,8		
Saygı	MTAL	25,3	5,4	1,27	0,80
	Anadolu Lisesi	25,1	5,2		
	Fen lisesi	26,4	4,5		
	İHAL	26,9	4,2		
Dürüstlük	MTAL	24,5	3,0	0,34	0,79
	Anadolu Lisesi	25,1	2,5		

Hoşgörü	Fen Lisesi	25,0	2,7	3,95	0,00
	İHAL	25,0	2,6		
	MTAL	21,1	4,3		
	Anadolu Lisesi	23,1	3,4		
	Fen Lisesi	21,5	3,2		
	İHAL	23,4	3,3		

İnsani değerler ve alt boyutları ile okul türü arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır ($p<0,05$). Farklılığın hangi okul türünden kaynaklandığını bulmak üzere yapılan post-hoc testine göre sorumluluk, dostluk, barışçı olma, saygı, dürüstlük arasında anlamlı bir farklılık bulunamazken hoşgörü ve okul türü arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır ($p<0,05$). Hoşgörü seviyesi en yüksek olan okul türü 23,4 ile İmam Hatip Lisesi olurken bunu 23,1 ile Anadolu Lisesi, 21,5 ile Fen Lisesi ve 21,1 ile Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi takip etmiştir.

Tablo 15. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Günlük İnternet Kullanım Sürelerine Göre İnsani Değerler Ve Alt Boyutları Ortalamaları Arasındaki Anova Analizi

Değişkenler	Kullanım süre	N	X	SS	F	P
İDÖ	Hiç	3	142,33	30,66	1,22	0,29
	1saatten az	16	151,31	17,00		
	1-3 saat	62	160,37	17,42		
	3-5 saat	47	157,74	17,43		
	5-7 saat	15	159,25	15,67		
	7saatten fazla	16	157,96	16,59		
Hoşgörü	Hiç	3	18,00	1,73	1,14	0,33
	1saatten az	16	21,62	3,96		
	1-3 saat	62	22,29	4,30		
	3-5 saat	47	22,72	3,23		
	5-7 saat	15	23,06	3,43		
	7saatten fazla	16	22,12	2,91		

Dürüstlük	fazla					
	Hiç	3	22,33	3,78		
	1saatten az	16	24,81	2,56		
	1-3 saat	62	25,19	2,95	0,84	0,52
	3-5 saat	47	24,57	2,91		
	5-7 saat	15	25,26	1,83		
	7saatten	16	24,93	2,17		
Saygı	fazla					
	Hiç	3	24,00	8,55		
	1saatten az	16	25,00	4,77		
	1-3 saat	62	27,54	3,75	2,73	0,02
	3-5 saat	47	25,65	5,62		
	5-7 saat	15	24,26	4,13		
	7saatten	16	23,68	5,87		
Barışçı Olma	fazla					
	Hiç	3	22,66	6,65		
	1saatten az	16	24,25	4,20		
	1-3 saat	62	25,41	4,24	1,76	0,12
	3-5 saat	47	25,38	3,92		
	5-7 saat	15	23,46	4,50		
	7saatten	16	22,62	4,74		
Sorumluluk	fazla					
	Hiç	3	27,00	5,29		
	1saatten az	16	25,62	3,79		
	1-3 saat	62	25,93	4,13	0,53	0,75
	3-5 saat	47	25,38	3,38		
	5-7 saat	15	26,66	3,53		
	7saatten	16	24,87	3,48		
Dostluk	fazla					
	Hiç	3	27,66	6,65		
	1saatten az	16	27,31	4,77		

1-3 saat	62	28,19	3,68	0,89	0,48
3-5 saat	47	27,70	4,61		
5-7 saat	15	29,26	3,45		
7saatten fazla	16	26,43	3,16		

İnsani değerler ve alt boyutları ile araştırmaya katılan öğrencilerin günlük internet kullanım süreleri arasında yapılan analizler sonucunda anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır ($p>0,05$).

Tablo 16. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Siber Zorbalık Puanları İle İnsani Değerler ve Alt Boyutlarından Aldıkları Puanlar Arasındaki İlişkiye Ait Pearson Korelasyon Testi Sonuçları

	IDÖ	SZÖ	Sorumluluk	Dostluk	Barışçıl Olma	Saygı	Dürüstlük	Hoşgörü
IDÖ								
SZÖ	-,715*							
Sorumluluk	0,626	-,541*						
Dostluk	0,561	-,463*	0,368					
Barışçıl olma	0,595	-,474*	0,483	0,368				
Saygı	0,578	-,532*	0,534	0,382	0,608			
Dürüstlük	0,482	-,330*	0,313	0,123	0,279	0,343		
Hoşgörü	0,508	-,267*	0,313	0,204	0,239	0,181	0,278	

Tablo 16’da görüldüğü gibi siber zorbalık ve insani değerler arasında olumsuz yönde yüksek bir ilişki vardır (-,715). Bu durumda herhangi bir değişkenin puanı yükselirken diğer değişkenlerin toplam puanı düşmekte, herhangi bir değişkenin toplam puanı düşerken diğer değişkenlerin toplam puanı yükselmektedir. İnsani değerler toplam puanı arttıkça siber zorbalık yapma toplam puanı azalmakta; insani değerler toplam puanı azaldıkça siber zorbalık toplam puanı artmaktadır. İnsani değerler alt boyutları arasında sorumluluk değeri ile siber zorbalık arasında ters yönde orta düzeyde (-,541), saygı değeri ile siber zorbalık arasında ters yönde orta düzeyde ilişki vardır (-532). Dostluk değeri ile siber zorbalık arasında ters yönde zayıf düzeyde (-463); barışçı olma değeri ve siber zorbalık arasında ters yönde zayıf düzeyde (-,474); hoşgörü değeri ile siber zorbalık arasında ters yönde zayıf düzeyde(-,267) ilişki vardır.

2. SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmanın bu bölümünde öğrencilerin insani değerleri ile siber zorbalık düzeyleri arasındaki ilişki ve siber zorbalık düzeylerinin ve insani değerler seviyelerinin çeşitli değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığı alana ait yazın tartışılmış ve yorumlanmıştır.

2.1. ÖĞRENCİLERİN SİBER ZORBALIK DÜZEYİNE YÖNELİK BULGULARIN TARTIŞILMASI

Araştırmadan elde edilen verilere göre araştırmaya katılan öğrencilerin siber zorbalık puan ortalaması 28,10 olarak bulunmuştur. Siber zorbalık ölçeğinden alınabilecek en düşük puan 24, en yüksek puan ise 96’dır. Ölçekten alınan puanlar ne kadar düşükse siber zorbalık yapma durumları o kadar düşük, ölçekten alınan puan ne kadar yüksek ise siber zorbalık yapma durumları o kadar yüksek demektir. Bu durumda araştırmaya katılan öğrencilerin siber zorbalık ortalaması düşük bulunmuştur.

Arıcak vd. (2008: 256) yaptıkları araştırmada öğrencilerin %36,1’inin siber zorbalık yaptığını; %20,2’sinin ise siber mağduriyet yaşadığını ifade etmişlerdir. Eroğlu vd. (2015: 101) yaptıkları çalışmada siber zorbalık yapma ve mağduriyete uğrayanların toplam ortalamasını %67,5 olarak bulmuştur. Sadece siber zorbalık yapanların oranı ise 6,9 olarak hesaplanmıştır. Baykal (2016: 81) yaptığı araştırmada öğrencilerin %95,96’sının düşük düzeyde siber zorbalık yaptığını ortaya koymuştur. Yapılan çalışmalar genellikle birbirleri ile uyumlu yönde olup siber zorbalık yapma

durumlarının düşük seviyede olduğunu göstermektedir. Metli ve Şirin (2019: 187) yaptıkları araştırmada, araştırmaya katılan öğrencilerin siber zorbalık puan ortalamalarını 25,97 olarak hesaplamışlardır. Bu da yapılan çalışmaya benzer olarak öğrencilerin siber zorbalık puanlarının düşük olduğunu göstermektedir.

2.2. CİNSİYETİN SİBER ZORBALIK ÜZERİNE ETKİSİNE DAİR BULGULARIN TARTIŞILMASI

Araştırma bulgularına göre öğrencilerin siber zorbalık ölçeğinden aldıkları puanlar cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Kız öğrencilerin siber zorbalık ölçeğinden aldıkları puan ortalaması 27,37 iken erkek öğrencilerin siber zorbalık ölçeğinden aldıkları puan ortalaması 28,58'dir.

Yapılan araştırmaya benzer olarak Ünver ve Koç da (2016) yaptığı çalışmada da siber zorbalık ve cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılığa rastlamamıştır.

Arıcak vd. (2008), Dilmaç (2009), Erdur-Baker ve Kavşut (2007) ve Metli ve Şirin (2019) ergenlik dönemindeki katılımcılardan oluşan siber zorbalık ile ilgili yaptıkları çalışmalarda siber zorbalık davranışının kızlara oranla erkeklerde daha çok bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Bu araştırmadan farklı olarak siber zorbalık ile ilgili yapılan literatür taramalarında erkek öğrencilerde siber zorbalık yapma durumunun daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu araştırmadan elde edilen sonucun diğer araştırmalardan farklı olmasının nedeni; yaş, yaşanan şehir, ailenin eğitim durumu, okul türü gibi kişisel durumlardan kaynaklanabilmektedir.

Sanal zorbalığa maruz kalan öğrenciler cinsiyetlerine göre incelendiğinde erkek öğrencilerin kız öğrencilere oranla daha çok siber zorbalığa maruz kaldığı bulunmuş, fakat aradaki fark anlamlı düzeyde olmadığı görülmüştür. Siber zorbalık yapma düzeylerinde de erkek öğrencilerin siber zorbalık yapma oranı kız öğrencilere göre daha yüksek seviyede bulunmuş ve birçok araştırmada bu fark anlamlı bir sonuç olarak ele alınmıştır (Ayas ve Horzum, 2012: 377).

Benzer olarak Özbay (2013: 76) tarafından yapılan araştırmada da erkeklerin siber zorbalık yapma durumu açısından kızlardan daha yüksek puan aldığı saptanırken siber mağduriyet puanlarında cinsiyet açısından herhangi bir fark bulunamamıştır.

Yurt dışında yapılmış bazı araştırmalarda kızların erkek öğrencilere oranla siber zorbalık yapma düzeyinin daha yüksek bulunmasının sebebi gelişmiş ülkelerde

sanal ortamlara ve teknolojiye ulaşma imkânında cinsiyet farkının olmamasından kaynaklanmaktadır. Türkiye geliştirmekte olan bir ülkedir ve evlerinde internet bağlantısı bulunmayan erkek öğrenciler internet kafe gibi ortamlara rahatça gidebilirken kızlar için bu tarz ortamlar yetersizdir. Bu da erkeklerin daha çok siber mağduriyete uğrama ya da daha çok siber zorbalık yapmasına neden olmaktadır (Horzum, 2011: 66). Diğer yandan Türkiye’de Eroğlu vd. tarafından (2015: 101) yapılan bir araştırma kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla daha fazla siber zorbalık yaptığını ortaya koymuştur.

Ayrıca yapılan araştırmalar siber zorbalık oranının kızlarda yaş arttıkça zorbalık oranının arttığını; erkeklerde ise yaş arttıkça siber zorbalık oranının azaldığını göstermektedir.

2.3. OKUL TÜRÜNÜN SİBER ZORBALIK ÜZERİNE ETKİSİNE DAİR BULGULARIN TARTIŞILMASI

Araştırmada elde edilen bulgulara göre okul türünün siber zorbalık üzerine etkisine rastlanmıştır. Araştırmada 4 farklı okul türünde öğrenim gören öğrencilerle çalışma yapılmıştır. Bu okul türleri: Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Anadolu Lisesi, İmam Hatip Lisesi ve Fen Lisesidir. Siber zorbalık ölçeğinden en fazla puanı alan okul türü 30,25 ortalamasıyla Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi olmuştur. MTAL’in ardından, 28,48 ortalamasıyla Anadolu Lisesi gelmektedir. 27,32 puan ortalamasıyla İmam Hatip Liseleri diğer lise türünden daha az oranda puan alırken, siber zorbalık ölçek puan ortalamasının en az olduğu lise türü Fen Liseleri olmuştur. Araştırma yapılan 4 türdeki liseler arasında en az siber zorbalığın yaşandığı okul Fen Lisesi olmuştur.

Milli Eğitim Bakanlığı çerçevesinde sınavla öğrenci alan okullar içerisinde bulunan liseler arasında İmam Hatip Liseleri ve Fen Liseleri bulunmaktadır. Bu da başarı oranlarının yüksek olduğunu göstermektedir. Ada (2010: 95) tarafından yapılan araştırma neticesinde öğrencilerin zorbalık yapma durumları ve başarı durumları arasında ters yönde bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Derslerini doğrudan geçen öğrencilere oranla, derslerini zorlanarak geçen öğrenciler arasında zorbalık ve mağduriyet daha yaygındır. Çocukların disiplin durumları ve zorbalık yapma eğilimlerinde ise doğrudan bir ilişki vardır. Disiplin sorunları olan öğrenciler arasında zorbalık yapma eğilimi daha yüksektir.

Erden (2017: 23) tarafından siber zorbalığın okul yöneticileri açısından görüşleri üzerine yapılan araştırmada meslek liselerinde görev yapan yöneticilerin diğer okul türlerinde görev yapan yöneticilerden daha çok siber zorbalık vakası ile karşılaştıkları diğer bir deyişle meslek liselerinde siber zorbalığın daha fazla yaşandığını gözler önüne koymuştur.

Benzer bir şekilde Özbay (2013: 91) yaptığı araştırmada meslek lisesinde öğrenim gören öğrencilerin siber zorbalık puanlarının, imam hatip liselerine giden öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Çivilidağ ve Cooper (2013: 507) tarafından yapılan araştırmaya göre lise öğrencileri arasında siber zorbalık oranının okul türüne göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği belirtilmektedir. Fakat bu farklılık yapılan araştırmaya ters orantıda olarak sınavla girilen Anadolu Liselerinde sınavsız girilebilen Genel liselerden daha fazla siber zorbalığın yaşanması yönündedir. Araştırmacılar bu sonucu Anadolu liselerinde öğrenim gören öğrencilerin maddi yönden teknolojiye ulaşma imkânlarının daha yüksek düzeyde olduğundan kaynaklandığını ileri sürmektedirler.

Benzer bir şekilde Baykal (2016: 66) tarafından yapılan araştırmada da okul türü ile siber zorbalık arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Sağlık Meslek Lisesi öğrencilerinin diğer lise türünde öğrenim görmekte olan öğrencilere göre siber zorbalık puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu okul türünde öğrenim gören öğrencilerin sosyo-ekonomik düzeylerinin daha yüksek olduğu ve yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip bireylerin internete ve teknolojik aletlere daha kolay ulaşabilmesinden kaynaklandığı araştırmacı tarafından ortaya koyulmuştur. Ayrıca Özer (2016: 90) tarafından yapılan araştırmada da sosyoekonomik düzeyi yüksek olan öğrenci kesiminin siber zorbalık yapma oranının daha fazla olduğu sonucu elde edilmiştir.

Yapılan yurt içi araştırmalardan farklı olarak Dempsey vd. (2009: 967) tarafından Amerika'da genç yetişkinlik döneminde olan bireyler üzerine yapılan araştırmada siber zorbalık ve mağduriyetin okul türüne göre anlamlı bir farklılık göstermediği ortaya konulmuştur. Bu farklılığın ülkeler arasındaki eğitim sisteminin farklılığından kaynaklandığı varsayılmaktadır.

2.4. EVDE İNTERNET OLUP OLMAMASININ SİBER ZORBALIK ÜZERİNE ETKİSİNE DAİR BULGULARIN TARTIŞILMASI

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre lise öğrencilerinin evlerinde internet bağlantısının olup olmaması durumu ile siber zorbalık arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Yapılan benzer bir araştırmada Metli ve Şirin (2019) evde öğrencilerin kendilerine ait bir bilgisayarın olup olmaması ile siber zorbalık arasında anlamlı bir ilişkiye rastlamamışlardır. Daha önce yapılan araştırmalarda evde internet bağlantısının olup olmamasından ziyade internete bağlanılan mekânlar tercih edilmiştir. Ünver ve Koç tarafından (2016), yapılan araştırmaya göre evinde internet bağlantısı olanların, evinde internet bağlantısı olmayanlar ve internet bağlantısını okuldan ya da bir başka yerden gerçekleştirenlere göre problemlili internet kullanım seviyesi anlamlı derecede yüksek çıkmıştır.

Semerci (2017: 1292) tarafından yapılan araştırmada internete bağlanılan mekân ile siber zorbalık puanı arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Evde, okulda ya da internet kafede internete bağlanan bireylerin siber zorbalık puanının farklılaşmadığını ortaya koymuştur.

Gencer (2017: 57) yaptığı çalışmada internet kullanım yeri siber zorbalık puanı arasında manidar bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu araştırmada siber zorbalık oranı ve internet kullanım yeri incelendiğinde, evlerinde internet bağlantısı bulunan ve internet kafeye giden öğrencilerin internete okuldan bağlanan öğrencilere oranla daha fazla siber zorbalık puanına sahip olduğu görülmektedir. Bu durum okullarda sınırlı erişim bulunmasından kaynaklı olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca internet kafelerde yetişkin denetiminde olmayan birey daha rahat bir şekilde internet kullanımı sağlayacağı için zorbalık yapmak için özellikle bu kafeleri seçtiği düşünülmektedir.

2.5. GÜNLÜK İNTERNET KULLANIM SÜRESİNİN SİBER ZORBALIK ÜZERİNE ETKİSİNE DAİR BULGULARIN TARTIŞILMASI

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre siber zorbalık puanları ile günlük internet kullanım süreleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Bu araştırmadan farklı olarak Taylan, Aydın ve Topal (2017: 51) yaptıkları araştırmada bilgisayar ve cep telefonu kullanım süresinin artmasıyla sanal zorba olma oranının da arttığını ileri sürmüştür.

Elmas (2016: 62), öğretmen adayları ile yaptığı çalışmada siber zorbalık ile günlük internet kullanım süresi arasında anlamlı bir farklılık bulmuştur. Bu araştırmaya göre günlük internet kullanım süresi arttıkça siber zorbalık puanı da artmakta; siber mağduriyet açısından da günlük internet kullanım süresi arttıkça mağdur olma düzeyi de artmaktadır. Yaman, Karakölah ve Dilmaç (2013) yaptıkları araştırma da haftalık olarak internet kullanım süresi yüksek olan bireylerin siber zorbalık yapma oranlarının da yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır.

Metli ve şirin (2019) yaptıkları araştırmada internet kullanım süresi ile siber zorbalık puanı arasında anlamlı orta düzeyde pozitif yönde bir ilişki olduğunu saptamışlardır. İnternet kullanım süresi arttıkça siber zorbalık puanı da aynı derece artmaktadır.

Birçok araştırmaya göre günlük ya da haftalık internet kullanma süresi ile siber zorbalık puanı arasında pozitif yönde yüksek bir ilişki vardır. İnternet kullanım süresi arttıkça siber zorbalık puanı da artmaktadır (İğdeli, 2018; Eroğlu ve Peker, 2011; Erdur-Baker ve Kavşut, 2007).

Yapılan çalışmada diğer araştırmaların tersi bir bulguya rastlanmaktadır. Öğrencilerin interneti kullanım amaçları, aile ve öğretmenlerin etkisinin bu farklılığa neden olabileceği düşünülmektedir.

2.6. İNSANİ DEĞERLER VE ALT BOYUTLARI DÜZEYİNE İLİşKİN BULGULARIN TARTIşILMASI

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; araştırmaya katılan öğrencilerin insani değerler alt boyutlarında en çok sahip oldukları değer dostluk değeridir. Bunun en büyük etkenlerinden biri lise çağındaki gençlerin dostluk kavramına çok önem vermesi olarak gösterilebilir. Yapılan çalışmalar ergenlik döneminde olan bireylerin dostluklara çok anlam yükledikleri ve bu dönemde edinilen arkadaş grubu içerisinde kendilerini daha güçlü, daha özgüvenli ve prestijli hissettikleri yönündedir. Bu nedenle dostluk bu dönemde büyük önem taşır (Demir, Baran ve Ulusoy, 2005: 84).

Dostluk değerini sorumluluk, saygı, dürüstlük, barışçı olma ve dürüstlük değeri takip etmiştir. Araştırmaya katılan öğrenciler insani değerler alt boyutlarından en çok dostluk değerine sahip olurken en az hoşgörü değerini edinmişlerdir.

2.7. CİNSİYETİN İNSANİ DEĞERLER VE İNSANİ DEĞERLER ALT BOYUTLARI ÜZERİNE ETKİSİNE DAİR BULGULARIN TARTIŞILMASI

Araştırmadan elde edilen bilgilere göre, cinsiyet ile insani değerler arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

Benzer bir araştırma Metli ve Şirin (2019) tarafından yapılmıştır ve araştırmadan elde edilen bulgulara göre insani değerler ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. Bu araştırmaya göre kız öğrencilerin sorumluluk, barışçı olma, saygı, dürüstlük, dostluk ve hoşgörü değerleri erkek öğrencilere göre daha yüksek düzeyde çıkmıştır. İnsani değerler kapsamında yapılan çalışmaların genelinde cinsiyet ile insani değerler arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların az sayıda olduğu tespit edilmiştir.

2.8. OKUL TÜRÜNÜN İNSANİ DEĞERLER VE İNSANİ DEĞERLER ALT BOYUTLARI ÜZERİNE ETKİSİNE İLİŞKİN BULGULARIN TARTIŞILMASI

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, araştırma kapsamı içerisinde bulunan dört farklı okul türünde anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır. Okul türleri: Meslek Lisesi, Anadolu Lisesi, İmam Hatip Lisesi ve Fen Lisesidir. Hoş görü ve okul türü arasında istatistiksel olarak fark vardır. Bu farka göre hoş görü seviyesi en yüksek olan okul türü sırasıyla İmam Hatip Liseleri > Anadolu Liseleri > Fen Liseleri > Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleridir. Bu durumun sebeplerinin başında milli eğitim müfredatlarının okul türlerine göre farklılık göstermesinin geldiği düşünülmektedir. En yüksek hoşgörü değer puanına sahip olan İmam Hatip Liseleri haftada 10 saat din kültürü ve değerler eğitimi ile ilgili dersler almakta iken en düşük hoşgörü değeri puanına sahip olan meslek liseleri yalnızca 2 saat din kültürü ve değerler eğitimi ile ilgili dersler almaktadır.

Yapılan literatür taramasından insani değerlerin okul türü açısından incelenmesinden ziyade sınıf seviyesi açısından incelendiği görülmüştür. Buna göre Metli ve Şirin sınıf seviyesi insani değerler arasında anlamlı bir ilişkiye rastlamamıştır.

2.9. GÜNLÜK İNTERNET KULLANIM SÜRESİNİN İNSANİ DEĞERLER VE ALT BOYUTLARI ÜZERİNE ETKİSİNE DAİR BULGULARIN TARTIŞILMASI

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre günlük internet kullanım süresi ile insani değerler arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

Metli ve Şirin (2019) tarafından yapılan araştırmada insani değerler alt boyutlarından dostluk, barışçı olma, dürüstlük ve hoşgörü değeri ile günlük internet kullanım süresi arasında anlamlı bir ilişki bulunamazken, sorumluluk ve saygı değeri ile günlük internet kullanım süresi arasında negatif yönde zayıf düzeyde anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır.

İnsani değerler ve siber zorbalık ile yapılan diğer birçok çalışmada günlük internet kullanım süresi ve insani değerler arasındaki ilişki incelenmemiştir. Bunun yerine internet kullanım amacı üzerine durulmuştur.

2.10. İNSANİ DEĞERLER VE ALT BOYUTLARININ SİBER ZORBALIK ÜZERİNE ETKİSİNE DAİR BULGULARIN TARTIŞILMASI

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre siber zorbalık ve insani değerler arasında ters yönde yüksek bir ilişkiye rastlanmıştır. Siber zorbalık puanı yüksek olan bireylerin insani değerler puanı düşük; siber zorbalık puanı düşük olan bireylerin insani değerler puanı yüksek olarak hesaplanmıştır.

İnsani değerler alt boyutları incelendiğinde; sorumluluk ve saygı değerleri ve siber zorbalık puanı arasında ters yönde orta düzeyde ilişki vardır. Araştırmaya göre sorumluluğu yüksek olan bireyler daha az siber zorbalık yapmaktadır. Dostluk değeri, Barışçı olma değeri ve Hoşgörü değeri ile siber zorbalık puanı arasında ters yönde zayıf düzeyde ilişki olduğu saptanmıştır.

Metli ve Şirin (2019) tarafından yapılan benzer araştırmada, siber zorbalık ile insani değerler ve alt boyutları arasındaki ilişki incelendiğinde sorumluluk, barışçı olma değeri, saygı değeri ve dürüstlük değeri ile siber zorbalık arasında negatif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Dostluk ve hoşgörü değeri ile siber zorbalık arasında ise negatif yönde zayıf düzeyde anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. Bu araştırma ile yapılan araştırma arasındaki tek farklı değer barışçı olma değeri olmuştur. Yapılan araştırmada barışçı olma değeri ile siber zorbalık arasında ters yönde zayıf düzeyde ilişki varken, Metli ve Şirin (2019) tarafından yapılan araştırmada barışçı

olma değeri ile siber zorbalık arasında negatif yönde orta düzeyde ilişki olduğu belirlenmiştir. Diğer insani değerler ile siber zorbalık arasındaki ilişki düzeyleri aynı bulunmuştur. Bu da verilerin genellenebilir olduğuna işaretir.

Büyükyıldırım ve Dilmaç (2015: 29) yapılan benzer başka bir araştırmada, barışçı olma değeri ile siber zorbalığın yapılma sıklığı arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır. Bu araştırmada siber zorbalık puanı düşük olan öğrencilerin, dostluk, barışçı olma ve saygı değerini daha çok benimserken; siber zorbalık puanı yüksek olan öğrencilerin dostluk değeri, barışçı olma değeri ve saygı değeri puanlarının daha düşük olduğu görülmektedir.

Peker ve İskender (2015: 18) tarafından yapılan çalışmada, insani değerler yönelimli psiko-eğitim programı ile siber zorbalık arasındaki ilişki ön-test, son-test ve kontrol gruplu deneysel bir yöntemle incelenmiştir. Yapılan araştırmanın sonucunda insani değerler yönelimli psiko-eğitim programının uygulandığı grupta, siber zorbalık düzeyinin azaldığı ve bu azalmanın kalıcı olduğu ileri sürülmüştür.

Dilmaç, Yurt, Aydın ve Kaşarcı (2016) tarafından çeşitli illerden 963 kız ve 780 erkek öğrenciden oluşan bir grup ergenlik döneminde olan bireyler üzerinde siber zorbalık duyarlılığı ve siber zorbalık ile insani değerler arasındaki ilişki incelendiğinde. İnsani değerlerin alt boyutlarından olan hoşgörü, saygı, dostluk ve sorumluluk değerleri ile siber zorbalık hassasiyeti arasında; dürüstlük ve barışçı olma değerleri ile siber zorbalık arasında doğrudan ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

3. ÖNERİLER

- Bu araştırmanın dikkate değer sonuçlarından biri siber zorbalık ve okul türü arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmasıdır. Bu sonuca göre sınavla öğrenci alan liselerde öğrenim görmekte olan öğrencilerin, siber zorbalık yapma oranı diğer liselerde öğrenim gören öğrencilere göre daha azdır. Sınavsız girilebilen liselerde ise siber zorbalık yapma oranının daha fazla olduğu görülmüştür. Akademik yetersizlik yaşayan çocukların daha çok sportif, sosyal ve sanatsal etkinliklere yönlendirilmesi gerekmektedir. Böylece ergenlik döneminde kendini kanıtlama çabası içerisinde olan bireyin kendini gösterebilme şansı olacağı ve güç gösterisini siber ortamlara taşımak zorunda kalmayacağı düşünülmektedir.

- Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, insani değerler kapsamında sorumluluğu yüksek olan bireyler daha az siber zorbalık yapmaktadır. Bu nedenle ergenlerde sorumluluk bilincini geliştirmek adına çeşitli çalışmalar yapılmalıdır. Veliler destekleyici aile yaklaşımı ile belirli sınırlar çerçevesinde çocuğu aile içinde kararlar vermesine ve bu kararların sorumluluğunu taşımasına fırsat vermelidirler. Okulda ise sorumluluk bilincini kazandırmak için öğretmenler, öğrencilerin yaş ve seviyelerine uygun olan görevler vererek, öğrencilere karar verme yetisi sağlayarak ve onlara karşı olumlu model oluşturarak öğrencilerin sorumluluk duygularını geliştirmeyi amaçlamaları faydalı olacaktır.
- Hayatımızın gerçeği olan bilişim teknolojileri özellikle gençler tarafından aktif olarak kullanılmaktadır. Aileler ve eğitimciler bu konuda yasaklar koymak yerine bilişim teknolojileri ve cihazları, internet kullanım ve güvenliği hakkında en az çocuklar ve gençler kadar bilgili olmalıdırlar. Böylece aileler ve öğretmenler, çocuklara bu konularda rehber olabilirler. Yasaklar koymak yerine yetişkinler tarafından yapılan aydınlatıcı bilgilendirme daha bilinçli internet kullanılmasını sağlayacaktır.
- Siber zorbalık ve insani değerler ile ilgili yapılan bu çalışma nicel bir çalışma olduğu için çalışmaya katılım sağlayan öğrencilerin kişisel deneyimleri bu araştırmada yer almamaktadır. Bu konularda nitel çalışma yapıldığı zaman konunun derinliklerine inileceği ve siber zorbalığın nedenlerinin ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Siber zorbalığın nedenlerinin bilinmesi çözüm için en büyük etkidir. Bu nedenle araştırmacılara nitel çalışmalar yapılması önerilmektedir.
- Siber zorbalığı önlemek için çocukların teknoloji kullanımı konusunda çeşitli sınırlamalara gidilmeli ve evlerde güvenli internet kullanımı tercih edilmelidir. Belirlenen kurallar ve sınırlamalara çocuklarla birlikte karar verilmeli ve çocuklar çevrim dışı aktivitelere teşvik edilmelidir.
- Gençlerimiz tarafından bilgi iletişim teknolojilerinin, getirdiği kolaylıklardan faydalanmak amacıyla güvenli ve bilinçli olarak kullanılması ve siber zorbalık davranışlarının önüne geçilmesi adına *yaşam becerileri eğitimi* verilmeli ve

böylece bireylerin kendini gerçekleştirmesi hedeflenerek, olumsuz davranışlardan uzak tutulması amaçlanmalıdır

- Yapılan araştırmanın sonucuna göre insani değerler ile siber zorbalık arasında ters yönde yüksek düzeyde bir ilişki vardır. Yani insani değerleri yüksek olan bireylerin siber zorbalık puanı azalmaktadır. Bu sonuç değerler eğitiminin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Öğrencilerin değerler eğitimi içselleştirmesi için çaba sarf edilmelidir. Değerlerimiz ile ilgili videolar, filmler izletilmeli ve drama aktiviteleri yapılarak empati becerilerini artması sağlanmalıdır
- Zorbalık model alma yoluyla öğrenilebilen bir davranış türüdür. Çevresinde ve özellikle ailesinde zorbalığa maruz kalan ya da şahit olan gençlerin aynı davranışı çevrelerine göstermesi mümkündür. Evde çok fazla ceza alan birey bu duygu durumunu başkasına yansıtarak, kendine yaşatılanı farklı şekilde başkalarına yaşatmak isteyecektir. Bu nedenle okul rehberlik servisi ile iş birliği içinde bulunulmalı, ceza yönteminden kaçınılmalı ve çocukları destekleyici, onlara güven sağlayacağı eylemler yapılmalıdır. Aileler kendi çevirim içi alışkanlıklarını kontrol altında tutmalıdırlar. Çocuklar onları izleyen gizli bir çift göz gibidir. Aileler çocuklarına karşı demokratik yaklaşımda olmalı ve değerlerine sahip çıkan bireyler olmaları için çaba sarf etmelidirler.
- Bilgisayar evin herkes tarafından kullanılan kısmında olmalı, çocukların bireysel odalarında bulunmamalıdır. Ayrıca evlerinde kullanılan internet türü güvenlik internet ya da filtre programları ile desteklenmelidir. Çocukların internet kullanımına karşı kural ve kısıtlamalar getirilmeli ve Microsoft 2007 tarafından önerilen “Çevrimiçi Davranış Kuralları Anlaşması” imzalanmalıdır.
- Çocuklara yüz yüze iletişim ile sanal ortamda yapılan iletişimin benzer olduğu ve aynı kuralların geçerli olduğu öğretilmelidir. Aileler çocuklarıyla daha fazla vakit geçirmek için popüler video veya oyunlardan haberdar olmalıdır. Böylelikle çocuk – aile arsında etkileşim artacak ve çocuklar güvenli internet kullanımına yönelimleri artacaktır.
- Siber zorbalık daha çok ergenlik döneminde ortaya çıkan bir zorbalık türüdür. Bu nedenle ergenlik döneminde kurulan arkadaşlıklar gençler için çok

önemlidir. Aileler bu dönemde çocuklarının arkadaş gurubunu yakından tanımalı ve gerekli tedbirleri almalıdırlar.

- Zorbalık kişiler arası saygı duygusu eksildiği zaman ortaya çıkmaktadır. Öğretmenler, öğrencilere kendilerinin önemli ve özel bir birey olduğunu hissettirmeli ve sınıf içerisinde karar alma süreçlerine öğrencileri de dâhil etmelidirler. Çünkü kendine değer veren kişi başkalarına da değer vermeye ve saygı duymaya başlar.

KAYNAKÇA

- Abedini, S. (2011). Sociological Analysis of Economic and Cultural Capital Role in Tendency to Social Values Among The Students of Islamic. *Indian Journal of Science and Technology*, 4(9), 1162-1167.
- Acat, M.B. (2010). Yapılandırmacı Yaklaşımın Uygulanmasının Önündeki Engel: Öğretmen Kılavuz Kitaplarına Dönük Bir Eleştiri. *Eğitime Bakış*, 6(17), 30-34.
- Ada, Ş. (2010).Analyzing Peer Bullying of 6th, 7th, and 8th Grades Primary School Students From The Aspect of Different Variables in Erzurum. *Education and Science*, 35 (158), 90-100.
- Adıgüzel, A. (2012). Okula İlişkin Tutum Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (40), 30-45.
- Elliot, A. J. (1999). Approach and Avoidance Motivation and Achievement Goals. *The Journal of Educational Psychologist*, 34(3), 169-189.
- Akbaş, O. (2008). Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6 (16), 9-27.
- Akbaba-Altun, S. (2003). Eğitim Yönetimi ve Değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 7-18.
- Akbulut, Y. (2013). Çocuk ve Ergenlerde Bilgisayar ve İnternet Kullanımının Gelişimsel Sonuçları. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 53-68.
- Akca, E., Sayımer, İ., Salı, J. ve Başak, B. (2015). Okulda Siber Zorbalığın Nedenleri, Türleri ve Medya Okuryazarlığı Eğitiminin Önleyici Çalışmalardaki Yeri. *Elektronik Mesleki ve Araştırmalar Dergisi*, Sayı 2, 17-30.
- Aksaray, D. (2011). Siber Zorbalık. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (2), 405-432.
- Altunay, E. ve Yalçınkaya, M. (2011). Öğretmen Adaylarının Bilgi Toplumunda Değerlere İlişkin Görüşlerin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17 (1), 5-28.

- Arıcıoğlu, A. ve Tagay, Ö. (2008). Okullarda Ruh Sağlığı Hizmetleri *Kuramsal Eğitimbilim*, 1 (2), 76-83.
- Aristoteles (2014). *Nikomakhos'a Etik*, (F. Akderin çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Arıcak, T., Sıyahhan, S., Uzunhasanoğlu, A., Sarıbeyoğlu, S., Çıplak, S., Yılmaz, N. and Memmedov, C. (2008). Cyberbullying Among Turkish Adolescents. *Cyberpsychology and Behaviour*, 11 (3), 253 – 261.
- Arıcak, O.T., Kınay, H. ve Tanrikulu, T. (2012). Siber Zorbalık Ölçeğinin İlk Psikometrik Bulguları. *Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 101-114.
- Ateş, B. ve Güler, M. (2016). Ergenlerde Siber Zorbalığın Yordayıcısı Olarak Algılanan Sosyal Yetkinlik ve Toplumsal Kaygı. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1).
- Ayas, T. ve Horzum, M.B. (2012). İlköğretim Öğrencilerinin Sanal Zorba ve Mağdur Olma Durumu. *İlköğretim Online*, 11(2), 369-380.
- Bakırcı, M.(2012). Yetiştirme Yurdunda Kalan Çocukların Eğitim Problemleri - Değerler Eğitimi İle İlişkili Bir Değerlendirme. *Abant İzzet Baysal Eğitim Fakültesi Dergisi*, 76-106
- Bandura, A. (2002). Selective Moral Disengagement in The Exercise of Moral Agency. *Journal of Moral Education*, 31, 101–119.
- Batmaz, M. ve Ayas, T. (2013). İlköğretim İkinci Kademedeki Öğrencilerin Psikolojik Belirtilere Göre Sanal Zorbalık Düzeylerinin Yordanması. *Sakarya University Journal of Education*, 3(1), 43-53.
- Bauman, S., Toomey, R.B. and Walker, J.L. (2013). Associations Among Bullying, Cyberbullying, and Suicide in High School Students. *Journal of Adolescence*, 36 (2), 341-350.
- Baykal, F. (2016). *Lise Öğrencilerinde Siber Zorbalık ve Mağduriyetin Ailedeki Koruyucu Etmenlerle İlişkisi: Afyonkarahisar İli Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Bayar, Y. (2010). *Okul Sosyal İklimi ile Geleneksel ve Sanal Zorbalık Arasındaki İlişkiler: Genellenmiş Akran Algısının Aracı Rolü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Baz, Ç. F. (2017). Fatih Projesi Üzerine Bir İçerik Analizi Çalışması. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(1).
- Bolat, Ö. (2017). *Beni Ödülle Cezalandırma*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Bozdaş, Ş. (2013). *Öğretmenlerin Mesleklerine Adanmışlık Düzeyleri İle Değerler Eğitimi Uygulama Düzeyleri Arasındaki İlişki*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Büyüköztürk, Ş. ,Çakmak, E. ,Akgün, Ö.E. ,Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*.(21. Baskı). İstanbul: Pegem Akademi Yayınları.
- Büyükyıldırım, İ. ve Dilmaç, B. (2015). Siber Mağdur Olmanın İnsani Değerler ve Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13 (29), 17-40.
- Campbell, M. A (2005) Cyber Bullying: An Old Problem in A New Guise? *Australian Journal of Guidance and Counselling* 15(1), 68-76.
- Çağrıçı, M. (2000) *İslam Düşüncesinde Ahlak*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Çamdibi, H.M. (1994).*Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları no:81, İstanbul.
- Çekin, A. (2016). Öğretmen Adaylarının Ahlaki Olgunluk Düzeyleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21 (3), 1035-1048.
- Çengel, Y. (2011). Özlü Sözlerle Güvenli Bir Gelecek İçin İnsani Değerler. *Eğitime Bakış*, 7(19), 13-17.
- Çetin ve Ceyhan (2014). Ergenlerin İnternette Kimlik Denemeleri ve Problemleri İnternet Kullanım Davranışları. *Türkiye Yeşilay Cemiyeti*, 1(2), 5-46.
- Çetin, B. , Peker, A. , Eroğlu, Y. ve Çitemel, N. (2011). Siber Zorbalığın Ve Mağduriyetin Bir Yordayıcısı Olarak İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtmalar: Ergenler İçin Bir Ön Çalışma. *International Online Journal of Educational Science*, 3 (3), 1064-1080.
- Çivilidağ, A. ve Cooper, H.T. (2013). Ergenlerde Siber Zorbalık ve Öfkenin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma: Niğde İli Örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6 (1), 497 – 511.

- Cho, Y. and Yoo, J. (2016). Cyberbullying, Internet and SNS Usage Types, and Perceived Social Support: A Comparison of Different Age Groups. *Information, Communication and Society*.
- Coşkun, Y. D. (2017) *Öğretim Programları Arka Plan Raporu*, İstanbul Eğitim Reformu Girişimi Yayınları.
- Cömert, I. T. (2007). Riskli Davranışlar Gösteren Çocuk ve Ergenler: İnternet ve Bilgisayar Bağımlılığı. Editör: Ögel, K. İstanbul: Yeniden yayınları 227- 286.
- Cüceloğlu, D. ve Erdoğan, İ. (2017). *Öğretmen Olmak, Bir Can'a Dokunmak*. İstanbul: Final Kültür Sanat Yayınları 5. Baskı
- Debats, D.L.H.M. (1996). Meaning in Life: Psychometric, Clinical And Phenomenological Aspects. *University of Groningen*.
- Demir, N. , Baran, A. ve Ulusoy, D. (2005). Türkiye De Ergenlerin Arkadaş – Akran Grupları İle İlişkileri ve Sapmış Davranışlar: Ankara Örneklemleri. *Hacettepe Üniversitesi Bilig (Journal of Social Sciences of The Turkic World)* 32, 83 – 108.
- Dempsey, A.G., Sulkowski, M.L., Nichols,R. and Storch, E.A. (2009). Differences Between Peer Victimization in Cyber and Psychosocial Adjustment in Early Adolescence. *Psychology in The Schools*,46(10), 962-972.
- Dilmaç, B. (2007). *Fen Lisesi Öğrencilerine İnsani Değerler Eğitimin Verilmesi ve İnsani Değerler Ölçeği İle Sınanması*. (Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Dilmaç, B. (2009). Psychological Needs as a Predictor of Cyber Bullying: A Preliminary Reporting College Students. *Educational Sciences: Theory and Practice* 3, 1307–1325.
- Dilmaç, B. and Aydoğan, D. (2010). Values As A Predictor of Cyber-Bullying Among Secondary School Students. *International Journal of Social Sciences*, 5(3), 185-188.
- Dilmaç, B., Yurt, E., Aydın, M. and Kaşarcı, İ. (2016). Predictive Relationship Between Humane Values of Adolescents Cyberbullying and Cyberbullying Sensibility. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 14(38), 3-22.

- Donegan,R. (2012). Bullying and Cyberbullying: History, Statistics, Law, Preventionand Analysis. *The Elon Journal of Undergraduate Research In Communications*, 3 (1), 33- 44.
- Döğüşgen, M.M. (2005). *Psikoloji, Psikiyatri Sözlüğü*.(1. Baskı). İstanbul: Emre Yayınları.
- Elliott, K. (1996). Bullying in Schools: An Extensionand Replication of School children's Attitudes and Helping Behaviour Toward Victims of Bullying.
- Erdem, A. R. (2003). Üniversite Kültüründe Önemli Bir Unsur: Değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (4),55-72.
- Erdem, A.R. (2007). Eğitim Fakültesi Kültürünün Önemli Bir Ögesi: Değerler Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği. *Eurasian Journal of Educational Research*, 26, 95-108.
- Erden, İ.O. (2017). Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalık Davranışlarına İlişkin Okul Yöneticilerinin Görüşleri. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*. 4(1), 1-26.
- Erkan, H. (1998). *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*, 4. Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erdur-Baker, Ö. (2010). Cyberbullying and its Correlation to Traditional Bullying, Gender and Frequent and Risky Usage of İnternet-Mediated Communication Tools. *New Media & Society*, 12 (1), 109-125.
- Erdur-Baker, Ö. ve Kavşut, F. (2007). Akran Zorbalığının Yeni Yüzü: Siber Zorbalık. *Eğitim Araştırmaları*, 27, 31-42.
- Elmas, B. (2016). *Öğretmen Adaylarının Siber Zorbalık ve Mağduriyet Algı Düzeylerinin İncelenmesi*.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Ekşi, H. (2003). Temel İnsanî Değerlerin Kazandırılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (1),79-96.
- Ergün, M. (2015). *Eğitim Felsefesi*. (5.baskı), Ankara: Pegem Akademi
- Erling, A. and Hwang, C.P. (2004). Swedish 10-Year-Old Children's Perceptions and Experiences of Bullying. *Journal of School Violence*, 3(1),33-43.

- Eroğlu, Y. ve Peker, A. (2011). Aileden ve Arkadaştan Algılanan Sosyal Destek Ve Siber Mağduriyet: Yapısal Eşitlik Modeliyle Bir İnceleme. *Akademik Bakış Dergisi*, 27(1), 1-15.
- Eroğlu, Y., Aktepe, E., Akbaba, S., Işık, A. ve Özkorumak, E. (2015). Siber Zorbalık ve Mağduriyetin Yaygınlığının ve Risk Faktörlerinin İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim Dergisi* 40 (177), 93-107.
- Feldman, F.(2012). *Etik nedir?* (F.B. Aydar, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Froese, B.G. (2008) Bullying in the Digital Age: Using Technology To Harass Students and Teachers. *Our Schools/ OurSelves*, 9 (11) 45-54.
- Gençtan, E. (1999). *İnsan Olmak*. (20.baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Gencer, H. (2017). *Ortaokul Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı ve Siber Zorbalık Davranışları İle İlişkili Değişkenlerin İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Gürhan, N. (2017). Her Yönü İle Akran Zorbalığı. *Türkiye Klinikleri Psikiyatri Nurs- Special Topics* 3 (2), 175- 181.
- Gökalp, N. (2014). *Felsefede Kişi ve Kişicilik*. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Hamer, A.H. and Konijn, E.A. (2016). Can Emotion Regulation Serve As A Tool In Combating Cyberbullying? Personality and Individual Differences. *Department of Communication Science VU University Amsterdam The Netherlands*, 102, 1-6.
- Hanewald, R.(2009), Cyberbullying Research: In the Current State, Australian Educational Computing: *Journal of The Australian Council For Computers in Education*,24(1),10-15.
- Hinduja, S. and Patchin, J. W. (2011). Cyberbullying: A Review of The Legal Issues Facing Educators. *Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth*, 55(2), 71-78.
- Hinduja, S. and Patchin, J.W. (2010). Bullying, Cyberbullying, and Suicide. *Archives of Suicide Research*, 14,206–221.

- Horzum, M.B. (2011). İlköğretim Öğrencilerinin Bilgisayar Oyunu Bağımlılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 36(159), 56-68.
- Horzum, M. B. ve Ayas, T. (2013). Rehber öğretmenlerin sanal zorbalık farkındalık düzeyinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 195-205.
- Horzum, M. B. ve Ayas, T. (2014). Orta Öğretim Öğrencilerin Psikolojik Belirtilere Göre Sanal Zorba ve Sanal Mağdur Düzeylerinin Yordanması. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*, 1(2), 21-36.
- İğdeli, F. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Siber Zorbalık, Siber Mağduriyet Ve Siber Zorbalık Duyarlılıklarının Çeşitli Değişkenler Bağlamında İncelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Ildırım, E., Çalıcı, C. ve Erdoğan, B. (2017). Psychological Correlates of Cyberbullying and Cyber-Victimization. *The International Journal of Human and Behavioral Science*, 3(2), 7-21.
- İskender, M., Akgül, Ö. ve Tura, G. (2016). Ruh Sağlığı Uzman Ve Öğrencilerinin Kişisel Değerlerinin Hayat Amaçları ve Dindarlık Eğilimleriyle İlişkisi. *Değerler Eğitimi Dergisi* 14(31), 135-158.
- Kağıtçıbaşı. Ç. (2004). *Yeni İnsan ve İnsanlar*. (10. Baskı) İstanbul: Evrim Basımevi.
- Karaca, K. (2015) *Değerler Eğitimi Nedir? Nasıl Olmalıdır?* Ankara: Eğitimsen Yayınları.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Karabekiroğlu, K. (2014). *Ergenin Ruhsal Gelişimi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kılınç, İ ve Gündüz, Ş. (2017). Lise Öğrencilerinin Siber Duyarlılık, İnternet Bağımlılığı Ve İnsani Değerlerinin İncelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 7(2), 261-283.
- Kılavuz, M.A. (2002). *Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi: Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. Ankara Okulu Yayınları, 209-254
- Klomek, A.B., Sourander, A. and Gould, M.S. (2011) Bullying and Suicide. *Psychiatric Times*, 28 (2).

- Knauf, R.-K., Eschenbeck, H., &Hock, M. (2018). Bystanders of Bullying: Social-Cognitive and Affective Reactions To School Bullying and Cyberbullying. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 12(4).
- Kocatürk, M. (2014). *Ortaokul Öğrencilerinde Akran Zorbalığı ile Siber Zorbalık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Koç, Z. (2006). Lise Öğrencilerinin Zorbalık Düzeylerinin Yordanması. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Koç, S .(2015). Ortaokul öğretmenlerinin değerler eğitimi konusundaki görüşleri. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1),377-396.
- Kowalski, R. M., and Limber, S. P. (2013). Psychological, Physical, and Academic Correlates of Cyberbullying and Traditional Bullying. *Journal of Adolescent Health*, 53(1), 13-20.
- Köknel, Ö. (1986) *Kişilik*, İstanbul: Altın Kitapları.
- Kurtdede Fidan, N. (2009). Öğretmen Adaylarının Değer Öğretimine İlişkin Görüşleri. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 2 (2), 1-18.
- Kurubacak, G. (2016). *İletişim Teknolojilerinde Yeni Özellikler*. Anadolu Üniversitesi Yeni İletişim Teknolojileri Ders Kitabı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2-21.
- Kuzucu, Y. ve Özdemir, E. (2003). Küçükler İçin Büyüklere. Ankara: Rehberlik Araştırma Merkezi Yayınları.
- Lindeman M, and Verkasalo M.(2005). Measuring Values With The Short Schwartz's Value Survey. *J Pers Assess*, 8(5),170-8.
- Metli,G ve Şirin, T. (2019) Ortaokul Öğrencilerinin Siber Zorbalık, Siber Mağduriyet ve İnsani Değerleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, 23 (77),179-200.
- M.E.B. (2010). Milli Eğitim Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Planı
- M.E.B. (2018). Mutlu Çocuklar Mutlu Türkiye: 2023 Eğitim Vizyonu.
- Meydan, H. (2014). Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1),93-108.

- Odabaşı, H. F., Kabakçı, I. ve. Çoklar, A. N. (2007). İnternet, Çocuk ve Aile. Ankara: Nobel Yayınları.
- Olweus, D. and Limber, S. (2010). The Olweus Bullying Prevention Program: Implementation and Evaluation Ove Two Decades. *In The Handbook of Bullying In Schools: An International Perpective*, 377-401.
- Oliveira, F.R., Menezes, T.A., Irffi, G. and Oliveria,G.R. (2017). Bullying Effect On Student's Performance. *Federal University of Pernambuca Economia*19,57-73.
- Özbay, A. (2013). *Ergenlerde Siber Zorbalık, Siber Mağduriyet, Aleksitimi ve Öfke İfade Etme Biçimleri Arasındaki İlişki*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Üniversitesi, İstanbul.
- Özdemir, M. ve Akar, F. (2011). Lise Öğrencilerinin Siber-Zorbalığa İlişkin Görüşlerinin Bazı Değişkenler Bakımından İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. 17 (4),605-626.
- Özer, G. (2016). *Ortaokul Öğrencilerinin Siber Zorbalık Yapma Düzeyleri İle Siber Zorbalığın Öğrenciler Üzerindeki Etkileri ve Öğrencilerin Siber Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Özmen, C., Er, H. ve Gürgil, F.(2012). İlköğretim Branş Öğretmenlerinin Değerler Eğitimine İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Araştırma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (17), 297-311.
- Parlak, A. (2005). *İnternet ve Türkiye’de İnternetin Gelişimi*. (Yayınlanmamış Bitirme Ödevi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Peker, A. (2013). *İnsani Değerler Yönelimli Psiko-Eğitim Programının Problemleri İnternet Kullanımı ve Siber Zorbalık Üzerindeki Etkisi*. (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Peker, A. ve İskender, M. (2015). İnsani Değerler Yönelimli Psiko-Eğitim Programının Siber Zorbalık Üzerine Etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (1), 11-22.
- Perren, S.and Gutzwiller Helfenfinger, E. (2012). Cyberbullying and Traditional Bullying in Adolescence: Differential Roles of Moral Disengagement, Moral Emotions, and Moral Values. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2), 195-209.

- Pirmoradi F, Ahmadian H, Karami J, Yarahmadi Y.(2019). Development and Testing of The Relationship Model of Basic Psychological Needs on The Meaning of Life Through The Mediating Roles of The Psychological Capital and Human Values. *Journal of Fundamentals of Mental Health*, 21(1), 51-62.
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *MCB University Press*, 9 (5).
- Perren, S., and Gutzwiller-Helfenfinger, E. (2012). Cyberbullying and Traditional Bullying in Adolescence: Differential Roles of Moral Disengagement, Moral Emotions, and Moral Values. *European Journal of Developmental Psychology*, 9 (2), 195-209.
- Popovic-Citic, B., Djuric, S. and Cvetkovic, V. (2011). The Prevalence of Cyberbullying among Adolescents: A Case of Study Middle Schools in Serbia. *School Psychology International*, 32(4), 412-424.
- Ribble, M. and Bailey, G. (2007). *Digital Citizenship in Schools*. (Second Edition.) Iste Publishing.
- Sağlam, A. (2016) Değerler Eğitiminin Öğrenci Davranışlarına Etkisinin Veli Görüşlerine Göre İncelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 723-742
- St. Clements University (2015). Psikolojinin Yapı Taşları. Türkiye Yayınları, ISBN: 978-605-84668-8-3.
- Sarı, E. (2005). Öğretmen Adaylarının Değer Tercihleri: Giresun Eğitim Fakültesi Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3 (10), 73-88.
- Seçer, Z. (2019). Gelişim psikolojisi. İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Semerci, A. (2017). Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalık ve Mağduriyet Durumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi: *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25 (4), 1285-1300.
- Sezgin, E.Y. ve Ulus, L. (2019). *Yaşam Becerileri*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Ders Kitabı.
- Smith, P., Mahdavi, J., Carvalho, M. and Tippett, N. (2006). An Investigation into Cyberbullying, its Forms, Awareness and Impact, and the Relationship Between Age and Gender in Cyberbullying. *Unit for School and Family Studies, Goldsmiths College, University of London*.

- Soydan, E. ve Alpaslan, N. (2014).Medyanın Doğal Afetlerdeki İşlevi. *İstanbul Journal of Social Sciences*, 7, 53-64.
- Stys, Y. and Honours B.A. (2004). *Beyond The Schoolyard: Examining Electronic Bullying Among Canadian Youth*. (Unpublished Master's Thesis). Carleton University, Ottawa, Ontario.
- Suditu, M. (2012). Students' Professional Values Perception Inventory – Important Dimensions of Career Orientation. *Petroleum Gas University of Ploiești, Romania. Porcedia- Social and Behavioral Sciences*, 69, 1991 - 1997.
- Şahin, M., Aydın, B. ve Sarı, S.V. (2012). Cyberbullying, Cyber Victimization and Psychological Symptoms: A Study In Adolescents. *Cukurova University Faculty of Education Journal*, 41 (1), 53-59.
- Şahin, M., Sarı, S., Özer, Ö. ve Er, S. (2010). Lise Öğrencilerinin Siber Zorba Davranışlarda Bulunma ve Maruz Kalma Durumlarına İlişkin Görüşleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010 (21), 257-270.
- Şimşek, A., Özdamar, N., Uysal, Ö., Kobak, K., Berk, C., Kılıçer, T. ve Çiğdem, H. (2009) İki Binli Yıllarda Türkiye'deki Eğitim Teknolojisi Araştırmalarında Gözlenen Eğilimler, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9(2),941-966.
- Şimşek, A., Becit, G., Kılıçer, K., Özdamar, N., Akbulut, Y. ve Yıldırım, Y.(2008). Türkiye'deki Eğitim Teknolojisi Araştırmalarında Güncel Eğilimler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 439-458.
- Tahiroğlu, M., Yıldırım, T. ve Çetin, T. (2010). Değerler Eğitimi Yöntemlerine Uygun Geliştirilen Çevre Eğitimi Etkinliğinin İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Çevreye İlişkin Tutumlarına Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*,30,231-248.
- Tarman, B. ve Baytak, A. (2011). Teknolojinin Eğitimdeki Yeni Rolü: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Bakış Açıları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 891 -908.
- Tekindal, S. (1995). Okul Seviyesi Ve Türüne Göre Bazı Derslere Karşı Tutumlarda Görülen Değişmeler. *Eğitim Yönetimi Dergisi*, 1 (4).

- Taylan, H., Aydın, F. ve Topal, M. (2017) . Ortaokul Öğrencilerinin Sanal Zorba Olma Durumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi: Sakarya İli Örneği. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*,4(1), 41-59.
- Twenge, J. M. (2013). *Ben Nesli*. (6. Baskı).(Çev.: Esra Öztürk) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Uluçay, D.M., ve Melek, G. (2017). Türkiye'deki Okullarda Siber Zorbalık: Bir Literatür Değerlendirmesi. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 8 (30), 90-106.
- Uyar Y. (2007). *Türkçe Öğretiminde Kültür Aktarımı ve Kültürel Kimlik Geliştirme*. (Yüksek Lisans Tezi) .Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ünver, H. ve Koç, Z. (2017). Siber Zorbalık ile Problemlili İnternet Kullanımı ve Riskli İnternet Davranışı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15 (2), 117-140.
- Vural, B. (2004). *Her Öğretmen Rehberdir*. (1. Baskı).İstanbul: Hayat Yayınları.
- Whirter, J. ve Acar, N.V. (2000). *Ergen ve Çocukla İletişim: Öğretme, Destekleme ve Çocuk Yetiştirme Sanatı*. İstanbul: US-A Yayıncılık.
- Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and Cyberthreats: Responding To The Challenge of Online Social Aggression, Threats, and Distress*. Champaign, IL: Research Press.
- Winter, P. A.,Newton, R. M., & Kirkpatrick, R. L. (1998). The Influence of Work Values On Teacher Selection Decisions: The Effects of Principal Values, Teacher Values, and Principal- Teacher Value Interactions. *Teaching & Teacher Education*, 14, 385-400.
- Yaman, E., Karakulah, D. ve Dilmaç, B. (2013). İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Değerlerini Yordayan İki Önemli Değişken: Siber Zorbalık Eğilimleri ve Okul Kültürü Arasındaki İlişki. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11 (26), 323-337.
- Yaman, E., Eroğlu, Y. ve Peker, A.(2011).Okul Zorbalığı ve Siber Zorbalık. İstanbul: *Kaknüs Yayınları*.
- Yazıcı, S. ve Coşkun, S. (2014). Kişi, Kişilik ve Kimlik: *Ahlaki Varlık Olarak Kişi Kişilik ve Kimlik* (1. Baskı), içinde (183-221), Ankara: Divan Kitap.

- Yavuz, S. ve Coşkun, A.E. (2008). Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Eğitimde Teknoloji Kullanımına İlişkin Tutum ve Düşünceleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 276-286.
- Yavuzer, H. (2000). *Okul Çağı Çocuğu* (5. Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yiğit, M.F. ve Seferoğlu, S.S. (2017). Siber Zorbalıkla İlişkili Faktörler ve Olası Çözüm Önerileri Üzerine Bir İnceleme. *Online Journal of Technology Addiction & CyberBullying*4(2), 13-49.
- Yılmaz, M. (2007). Sınıf Öğretmeni Yetiştirmede Teknoloji Eğitimi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(1), 155 –167.

